

LUSTGÅRDEN 1982

LUSTGÅRDEN

Årsskrift 1982

ÅRGÅNG 63

FÖRENINGEN FÖR
DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

*Detta nummer av Lustgården är utgivet
med bidrag från Kungl. Patriotiska Sällskapet.*

Innehåll/*Contents*

Upprop om inventering av parker och trädgårdar m m jämte formulär	6
BJÖRN VON ROSEN	
Ett glömt landskap	9
MAGNE BRUUN	
Intryck av Alaskas skoger og tundrær. Træ- og buskvegetasjon av interesse for nordiske forhold	15
GÖRVEL GYLLENSTIERNA	
En översikt av Kullabergs ägandeförhållanden och botaniska utforskande	27
TOR G. NITZELIUS	
Kiviks Esperöd arboretum. En re-dokumentation	31
The Kiviks Esperöd arboretum. A new documentation. English summary	39
ULLA BODORFF GYLLENHAAL	
Hammersta	47
EBBE GYLLENSTIERNA	
Napoleon III, Georges-Eugène Haussmann och parkerna i Paris	51
JOHAN ÅKERLUND	
Tyresö slottspark – igår och idag	67
KOLBJÖRN WAERN	
Baldersnäs på Dal. Om den romantiska uppfattningen i trädgårdskonsten och hur den kom till uttryck i en dalsländsk herrgårdspark	75
MAGNUS FRIES och HENNING HAMILTON	
Arne Rydbeck in memoriam	87
Labyrintmönster	88
SMÄRRE MEDDELANDEN OCH NOTISER	
<i>Walter Bauer</i> : Arabisk dagbok	89
Weymouthtall	92
Eken på Oxenstiernsgatan	94
Ett östasiatiskt korkträd	96
<i>Carl Rylander – Ryl</i> : ”Nordens praktfullaste orkidé”	97
RECENSIONER	
<i>Gösta Adelswärd</i> : Dendrologi i fickformat	97
Löfstad slott	97
FÖRENINGSMEDDELANDEN	
Styrelseberättelse för 1981	99

Föreningen för dendrologi och parkvård (The Swedish Society for Dendrology and Park Culture)

Norrlandsgatan 44 B, 752 29 Uppsala, tel 018/15 35 34

Postgirokonto 16 07-1. Medlemsavgift 85:- årligen, 25:- studerande, 30:- familjeavgift, 1.000:- ständigt medlem, 500:- ständigt familjemedlem

Ordförande: Översten friherre Ebbe Gyllenstierna. Fr o m extra årsmötet 29/10 1982 friherre Gösta Adelswärd, Slefringe, 597 00 Åtvidaberg

Före ordförande: Professor Magnus Fries, Ynglingavägen 5 B, 182 62 Djursholm

Sekreterare och skattnästare: Akademiträdgårdsmästare Helmuth Wanderoy, Norrlandsgatan 44 B, 752 29 Uppsala, tel 018/15 35 34

Redaktör för föreningens årsskrift: Friherre Gösta Adelswärd, tel 0120/103 72

Redaktionskommitté: Professor Magnus Fries, Docent Örjan Nilsson, Akademiträdgårdsmästare Helmuth Wanderoy

Omslagsbilden: Utsikt från Trädgårdshotellet, Västatorp, Åtvidaberg. Här inrymdes 1901-1950 Adelsnäs trädgårdsskola och runt omkring finns fortfarande rester av det tillhörande arboretet. I gruppen av granar syns till höger två *Picea abies* var. *Clanbrasiliansa*, en dvärgform av vår vanliga gran. Mellan dem skymtar Adelsnäs herrgård på andra sidan sjön.

UPPROP

I Lustgården 1979—1980 publicerades ett upprop angående inventering av märkliga parker, trädgårdar, alléer och liknande anläggningar i vårt land. Där utlovades också formulär till hjälp för de medlemmar som önskade lämna uppgifter. Tyvärr har utformningen av dessa blivit fördröjd. Nu föreligger de emellertid — se nedan — och kan i fortsättningen rekvideras från sekreteraren. Saken är ytterst angelägen och ger anledning till ett förnyat upprop:

Vår förenings medlemmar är säkert medvetna om att många av landets märkliga parker och trädgårdar, privata såväl om offentliga, är i fara att förfalla och i vissa fall t.o.m. hotas av förintelse. Tidsförhållandena samverkar i den riktningen och det stöd detta kulturarv kan påräkna från den allmänna opinionen och från stat och kommun är f.n. i regel ringa.

I detta läge och för att kunna fastställa vad som behöver göras för att rädda den oersättliga del av vårt kulturarv som våra äldre parkanläggningar utgör, är det synnerligen angeläget, att man får till stånd en inventering och dokumentation rörande vårt bestånd av arkitektoniskt, dendrologiskt eller i övrigt märkliga park- och trädgårdsanläggningar (inkl. alléer).

Ensamma och utan hjälp har vi i föreningen inte resurser att genomföra en sådan totalinventering.

Vad vi kan göra — och det ligger helt inom ramen för föreningens syftemål — är att sätta igång med en insamling av uppgifter rörande objekt av nyssnämnda slag, som omfattar deras väsentligaste karaktärsdrag. Med stöd av ett sådant material bör det bli möjligt för riksantikvarieämbetet, den myndighet som har det övergripande ansvaret vad gäller vården av våra kulturminnen, att dels ta initiativ till mera fördjupade inventeringar och undersökningar, dels verka för att allmänna medel ställs till förfogande för upprustnings- och vårdarbeten.

Gösta Adelswärd

Ebbe Gyllenstierna

Inventering I

av parkanläggningar, trädgrupper, eller alléer som är av arkitektoniskt och dendrologiskt intresse.

Plats, läge. (zon)

Areal

Kortfattad beskrivning

Anläggningens ålder, utvecklingshistoria

Nuvarande tillstånd, skötsel m m

Hänvisning till ev. tidigare beskrivning och kartor

Uppgifterna lämnade av

Uppgifterna insändes till:

Föreningen för Dendrologi och Parkvård
Norrländsgatan 44 B
752 29 Uppsala

KOMMENTAR: *Mer detaljerade uppgifter mottas naturligtvis gärna. Exempelvis enligt följande.*

1. Plats- och arealuppgifter
2. Kortfattad beskrivning av objektet
3. Träd- och buskbestånd. (I stort. Bedöms beståndet eller enstaka exemplar som botaniskt intressanta, vackert eller på annat sätt värdefullt hänvisas till formulär II.)
4. Anläggningstid och utvecklingshistoria. (Här bör också ingå parkens arkitekt, anläggare, huvudbyggnadens arkitekt, nuvarande ägare m.m. sådant i den mån det är möjligt.)
5. Nuvarande tillstånd, skötsel m.m.
6. Kartor, planer, foton och beskrivningar, såväl äldre som nyare. (Sänd gärna med kopior av sådant.)
7. Byggnader och inventarier hörande till park och trädgård. (Ex: Lusthus, tempel, badhus, orangerier, växthus och liknande, liksom trädgårdsmöbler och redskap. Sänd om möjligt kopior av ritningar om sådana finns och/eller foton av objekten.)

Detta är att betrakta som en försöksinventering, vars främsta mål är att peka på behovet av en mera systematisk inventering, lämpligen i Riksantikvarieämbetets regi. *Varje uppgift är värdefull.* Även om den ej lämnas så noggrant som formuläret uppmanar till. Tveka därför inte att meddela sådant som kan förefalla mindre betydelsefullt!

Inventering II

av hotade, sällsynta eller ovanliga träd och buskar som det kan finnas skäl att bevara eller skydda.

Datainsamling. Följande upplysningar är av största värde.

Växtens namn, även form eller kulturform (på 'latin' eller svenska); uppgiften är viktig men ibland svår, därför kan en pressad kvist vara ett stöd vid tveksamhet. Denna pressade kvist kan sedan sändas för identifiering. Ange då även bladfärger, växtsätt och annat eftersom dessa egenskaper ej alltid framgår av pressat material.

Växtplatsen, den viktigaste upplysningen. Landskap, stad el by el socken, anläggning (t ex Stadsparken), tomt, stadsäga, allé etc. Var så noga med den exakta platsangivelsen att andra kan använda beskrivningen och hitta rätt. Gör gärna en enkel skiss över anläggningen där objektet utmärks. Skriv t ex Uppland, Uppsala, Stadsplanteringen, ca 300 m söder om Svettis nära en vitgran.

Anmärkingar. Ange gärna om något hot mot objektet föreligger, i vilken kondition det är, finns det uppgifter om ursprunget (plantskola el likn), när

utfördes planteringen. Givetvis är flera av dessa anmärkingar svåra att få tag på och ibland har de föga värde men ibland gäller motsatsen. Viktigt är dock att ange om ett hot föreligger t ex genom avverkning eller om objektet är starkt ålderskröpligt.

Dessa tre grupper av huvuddata är av största värde. De kan kompletteras genom foton eller på annat sätt.

De växter som främst blir aktuella är träd och buskar men finns det någon intressant och numera ovanlig perenn så är sådana uppgifter också av värde.

Data-materialet som på detta sätt insamlas skall sedan ligga till grund för ett eventuellt bevarandearbete. Det finns f n planer på att den svenska avdelningen av Nordiska Genbanken ställer sig bakom ett projekt benämnt "inventering, bevarande och förbättrande av vårt prydnadsväxsortiment för parker och trädgårdar." Vårt datainsamlande skulle då bli en del i detta projekt.

Uppgifterna skickas efter insamlingen till Botaniska Trädgården, att: Örjan Nilsson, Villavägen 8, 752 36 Uppsala.

Ett glömt landskap

BJÖRN VON ROSEN

Ett glömt landskap

BJÖRN von ROSEN

På den gård i Sörmland där jag växte upp fanns en kilometerlång, i flera riktningar vinklande kärrmark, som kallades Storängskärret. Längs dess mitt löpte en kanal, på traktens språk kallad *grav*, som avvattnade kärret mot den närbelägna sjön. Från början hade denna kärrmark uppenbarligen utgjort en vik av sjön, nu sedan lång tid tillbaka igenväxt. Från sjön avskildes kärret genom en rad höjdsträckningar, tidigare öar. Sunden mellan öarna hade under kärrbildningens gång efter hand utfyllts och växt ihop, men när torrlägningsprojektet började någon gång på artonhundratalet hade de åter öppnats genom diken, som därefter hållits rinnande genom återkommande rensningar. Gången av kärrets avvattning kunde vi följa under höstarnas andjakter: sankmarken blev med åren gradvis allt fastare och lättare att ta sig fram på.

Kärrets namn är ju en sammansättning. Där bakom skymtar en tidigare *Storäng*, rimligen belägen i anslutning till kärret eller dess föregångare viken. Under min barndom var platsen för och utsträckningen av denna betydande ängsmark ännu ganska lätt att urskilja. Fastlandsmarkens sluttningar ned mot kärret var så gott som trädfria och täckta av en mycket kraftig gräsväxt, mestadels ca halvmeterhög. Här och där i det täta gräset kunde man snubbla över ekstubbar ungefär en meter i diameter. Stubbarna var nog kortsågade — förvånande nog, när man tänker på dåtida handsågning. Allt tydde på en kunnig och klok skötsel av denna kombinerade ekpark och betesmark. När man sommardag strövade igenom gräset på dessa sluttningar och gång på gång fann sig stående framför en av de imponerande stubbarna, kunde man fundera över hur det i äldre tider måste ha sett ut här under högsommaren, med boskapen däsande i skuggan under ekarnas mäktiga valv.

I en uppsats ägnad "de litterära torpens tid", i boken *Lägga patience*, 1969, har Gunnar Ekelöf givit en minnesvärd skildring av landskapet på Mörkö. Han säger sig där nyligen ha återsett flera av dessa små idyller i en omgivning som han tidigare besökt: röda stugor i grönt, ensligt belägna i en hagmark som påminde om ett parklandskap, här och där med allvarligare inslag av skogsmystik. — "när man ser de jättelika naturliga ekbestånden, frågar man sig ovillkorligen: 'var ligger slottet?'. Men det finns inget slott om inte ett drömslott som aldrig vart byggt." Landskapet i Mörkö—Hölö ter sig, säger han, "på en gång osanno-

likt och sunt, nästan shakespearekt. Med sina talrika gläntor, sina likt kulisser framskjutande skogspartier, sina ängar med doft av nattviol, skulle det gott kunna vara en fond till Midsommarnattsdrömmen, eller en bakgrund till parkupptågen i De muntra fruarna. Det är ett trolskt landskap. Den vanliga uppfattningen är ju att det är bara vildmarken som är trolsk. För mig har just den blandning av kvardröjande vildhet och väl hävdad jord som utmärker vissa kulturlandskap den största trolskheten."

Det egenartade landskapet i gräset runt Storängskärret, som jag under mina sommarvandringar återväckte till liv i fantasin, tänker jag mig kunde ha passat ganska bra till det dramatiska ändamål som Ekelöf här antyder.

Om läsaren någon gång under försommartid, låt oss säga i juni månad, har färdats vägen från Stjärnhof till Sparreholm och därvid saktat in fordonet en smula strax innan Sparreholm kommer i sikte — vilket man gärna gör; man har då samhällets badplats till vänster och där brukar vara fullt med glada ungar under den årstiden — så kanske det har slagit honom eller henne att detta, alldeles oavsett badet och de livsglada ungar, är en mycket vacker plats. Om man sedan riktar blicken åt andra sidan vägen, alltså norrut, börjar där en mjukt formad dalkjusa som sträcker sig ett gott stycke vidare in i terrängen, upp emot gården Långdunker. Landskapet utmed denna dalsänka har just det naturligt dramatiska utseende, med öppna värlöks- och vitsippsbevaxta "scener" mellan smärre kullar med kraftiga ekar, som kom Ekelöf att tänka på Shakespeare och midsommarnattsdrömmen.

Om man sedan kastar en blick på kartan över Sörmland så märker man att denna dalkjusa bildar en fortsättning i rakt syd-nordlig riktning tvärs över Båven av det ovan beskrivna, nu försvunna landskapet med jättekarna på grässlänterna runt Storängsskärret.

Ett stycke innan man kommer fram till badplatsen vid Sparreholm står en avvisare som pekar ut en mindre och smalare väg mot Hyltinge kyrka. För den som intresserar sig för den beskrivna landskapstypen kan det löna sig att vid tillfälle styra in också på den vägen. Den är kort, bara en liten stump till väg, men den är gammaldags rundkullig, den kröker sig fram både lodrätt och vågrätt, och även den går genom ett

Bild 1.
Det mjukt buktande eklandskapet med hassel och vildapel.

landskap av den shakespeareiska sorten, fullt av små gläntor med inskjutande kulissartade skogspartier och en rik markflora. De talrika krökarna och backkrönen skymmer sikten och tvingar den besökande att köra sakta, man har därför trots vägens korthet god tid att uppfatta den speciella egenarten hos landskapet omkring den.

Vad Ekelöf beskriver i det stycke jag citerat är i själva verket en landskapstyp som en gång, innan vägarna breddats och hyvlats ut, innan skogsbruket rationaliserats och bebyggelsen ökat så starkt, var ty-

pisk för det Sörmland jag brukar kalla det riktiga: mellan Flen i väster och (ungefär) Södertälje i öster. Personer som minns Sparreholms station från tiden innan järnvägen blev dubbelspårig kanske också minns utsikten från den stationen: vattnet på båda sidor glittrade fram under valven på ekar av nästan samma format som de måste ha hållit som förr växte kring Storängskärret. Den dubbla utsikten från Sparreholms station åtnjöt på den tiden en viss blygsam berömmelse; prominenta resande brukade stundom gå av vid tågens uppehåll där för att se sig om, och det

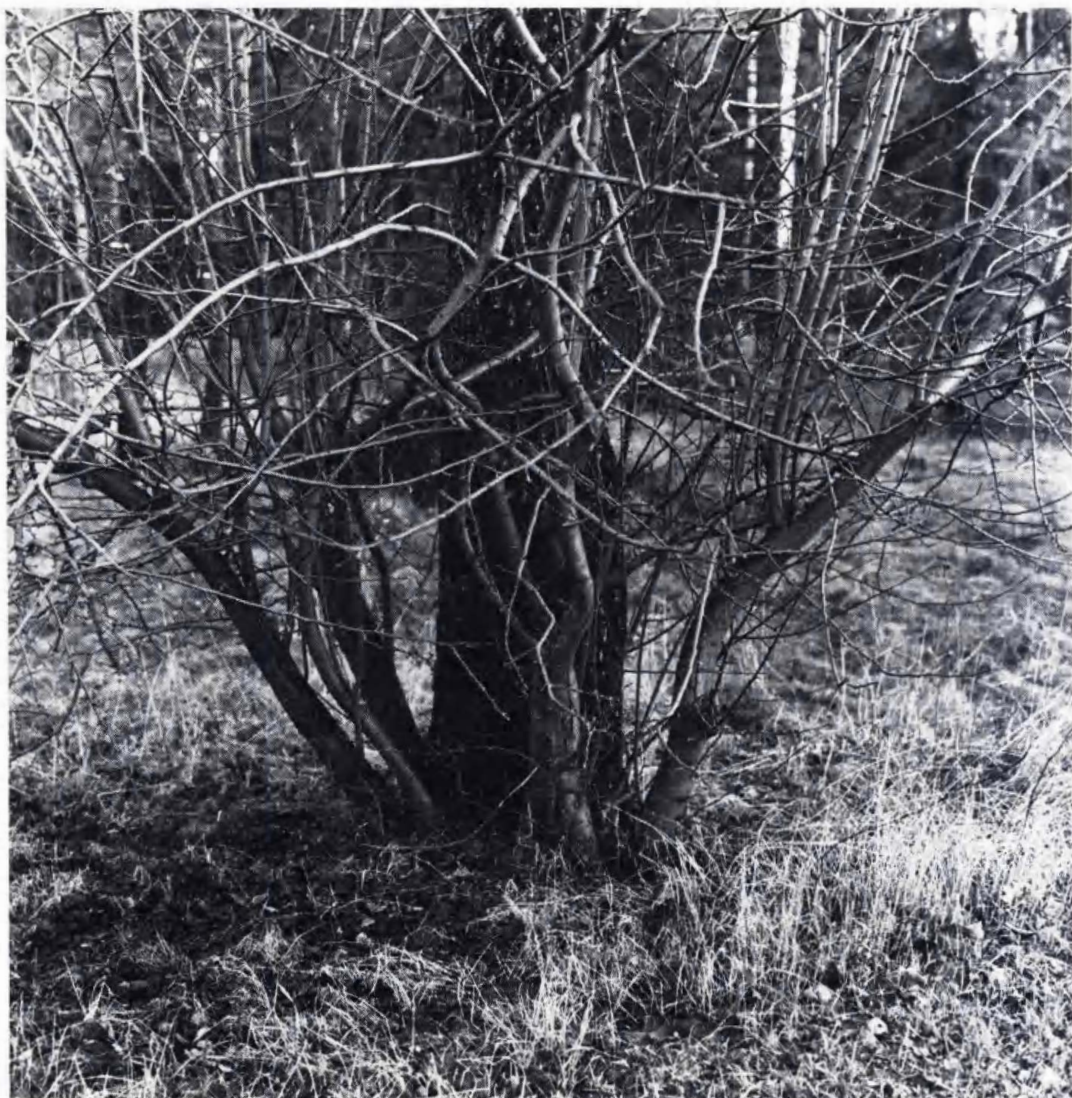

Bild 2.
Korsningsvildapeln omsluter tallstammen i en tät ring. (För bilderna 2-3, se texten s. 14)

kunde hända att en välvillig konduktör ibland lät tåget stå någon minut eller två över den ordinarie avgångstiden, för att de resande skulle få se sig ordentligt mätta.

Här och där i samhället står alltjämt en eller annan av dessa åldriga ekar kvar som ett minnesmärke ur "det glömda landskapet" i denna del av Sörmland.

Om ekarna dominerade denna typ av landskap, saknades där inte andra inslag av den lövängsvegetation som av ålder hör eklandskapet till. Vänder vi blicken tillbaka till det område där denna skildring började, mellan sjön och kärret öster om gården Rockelstad, finns där lite varstans i slänterna på de beskrivna höjdsträckningarna trots den påträngande

Bild 3.
Under apelnas blomning ser det ut som om tallstammen växte upp ur mitten på ett gigantiskt blomkålshuvud.

igenväxningen av sly och barrträd en hel del minnen kvar av den rikt varierade och fint sammansatta sörm-ländska natur som Ekelöf så uppskattade när han såg den på Mörkö: inslag av lind, hassel, vildapel och hela den traditionella lövängsfloran. I norrslutningen på den första "ön" öster om gården minns jag en uppenbarligen mycket gammal lind vars huvudstam kröp

horisontellt i ett stenrammel men som alltjämt levde ett friskt liv genom de många upprättstående sidostammarna, vari trågna hackspettar hade tillverkat bostäder åt många fågelarter från mesar till kattuggla. I en annan av dessa "öar", den andra backen från gården räknat, stod ett bra stycke in från vattnet en högre äldre lind, vars krona åtskilliga meter upp

Bild 4.
Korsningarnas moderträd,
den rikbärande gamla vild-
apeln.

Samtliga foton: copyright L.
Agensjö, Gnesta.

delade sig runt en lodrät hållighet där ett par storskrakar häckade.

Vildaplarna förekom, där som annars, mestadels enstaka. Deras platser i terrängen brukade man kunna hitta genom att på senvinterns snö följa de sammanlöpande spårgatorna efter rådjur, hare och annat vilt. Vildapelns frukt sitter kvar på grenarna betydligt längre än odlade äpplen; i toppkvistarna släpper den tidigast, vanligen redan under de första kraftiga vinterstormarna, men i resten av kronan kan den sitta kvar vintern igenom. När den sista frukten slutligen faller långt fram på senvintern, uppskattas den uppenbarligen av både fyrfotadjur och fåglar, troligen inte minst för sin rika vitaminhalt, möjligen har den också andra medicinalegenskaper.

I den trakt av Sörmland där jag nu har bott i fyra decennier står vid en vägstump intill sjön Sillen en ståtlig vildapel som är påfallande rikt bärande. Dess vitalitet framträder också i en rad spontant uppkomna korsningar med odlade träd i trakten. En av dessa avkomor har rotat sig tätt intill en grov tallstam. Trädgårds- och parkintresserade vet att lövträdsplanter inte brukar vilja växa alltför nära tallar, ja inte ens på en plats där en tallstubbe stått som är nästan

nedmultnad. Det är därför märkligt att se hur denna vildapeln korsning har smugit sig runt hela tallstammen, tätt omgärdande den med en komplett ring av kraftiga stammar. Under blomningen, som vanligen är mycket riklig, blir effekten förbluffande; tallstammen ser ut att växa upp ur mitten på ett gigantiskt blomkålshuvud. Frukterna på dessa korsningsträd (eller buskar, flera av dem är mångstammiga) är av samma format som de större sorterna av odlade äpplen; för en mänsklig gom är de illasmakande men äts gärna av rådjuren. Till färgen är de blekare än de riktiga vildapelfrukterna.

Moderträdet vid väggkanten är alltså i bästa condition och bär om höstarna mängder av vackert rödgul frukt. När man om vintern går den vägen och ser de fulltrampade gatorna av viltspår fram mot detta träd och den av rådjursklövar helt uppsparkade och genomplöjda snön under det, är det en syn som ger föda för tanken och glädje för hjärtat. Den trolldom som Ekelöf talade om är ingalunda bara en tom bild, en poets romantiska hugskott. Den håller sig kvar i landskapet envist som de gamla träden, och den kommer liksom de säkert ännu länge att bjuda oss att stanna och begrunda de gåtor den gömmer och de minnen den bär på från det glömda landskapet.

Inntrykk fra Alaskas skoger og tundraer

Tre- og buskvegetasjon av interesse for nordiske forhold

MAGNE BRUUN

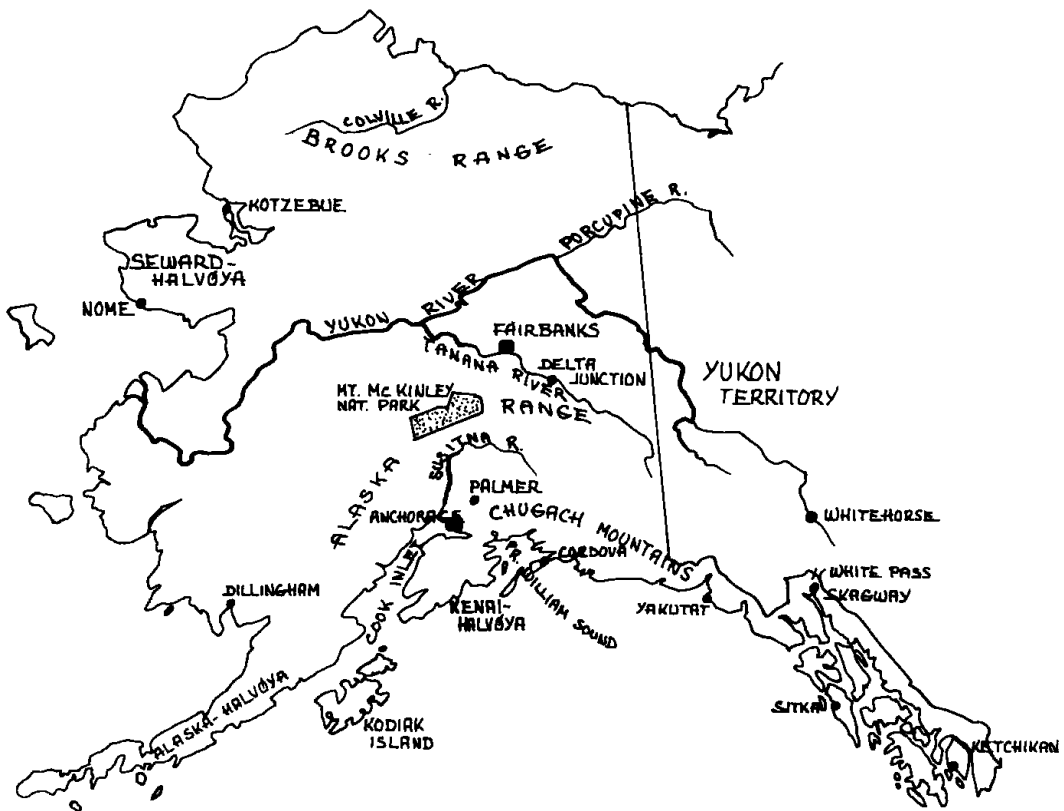

Fig. 1. Kartskisse over Alaska.

Med tanke på utvalg av trær og busker for grønning i de mer klimaharde strøk av Norden, knytter det seg særskilt interesse til vegetasjonen i andre nordlige regioner av verden. Sannsynligvis finnes det her et potensial av arter og klimarasers som kan gi verdifulle tilskudd til det begrensede sortiment vi har fra før. Det som hittil er blitt introdusert fra nordlige klimastrøk, har i overveiende grad vært avgrenset til treslag av forstlig interesse.

Under et studieopphold i Nord-Amerika høsten 1980 med støtte fra Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd, hadde jeg mulighet til å besøke ulike deler av Alaska og gjøre observasjoner av vegetasjonstypene der.

Alaska har i alt 128 viltvoksende arter av trær og busker, ifølge Viereck & Little, (1972). Tilfeldigvis er dette nøyaktig det samme antall som Lids flora angir for viltvoksende lignoser i Norge. Av disse er det imidlertid bare 24 arter som er utbredt i begge områder, hvorav størstedelen er lyngvekster eller krypende fjellvæv eller heller begrenset interesse for planting.

Uten at en kan legge overdreven vekt på slike tallillustrasjoner, gir de uten videre et vink om at Alaskas vegetasjon kan by på interessante muligheter for utøking av vårt sortiment.

Som grunnlag for en beskrivelse av vegetasjonsforholdene i Alaska kan en nytte en inndeling av staten i fire store naturregioner, utenom høyfjellstraktene (ve-

sentlig etter Viereck & Little, (1972):

1. Taigaen — eller de boreale innlandsskogene
2. Kystskogene i syd og sydvest
3. Kysttundraområdene i vest
4. Den arktiske tundraen

Den arktiske tundraen omfatter de store villmarksområdene nord for 68. breddegrad, mellom Brooks Range og Ishavet. Dette er vanskelig tilgjengelige strøk, som forfatteren ikke hadde mulighet til å besøke. Omtalen i denne fremstilling må derfor begrenses til de tre førstnevnte naturtypene. De nordligste utløpere av høyere tre- og buskvegetasjon på det nord-amerikanske kontinent finnes imidlertid i den sparsomme krattskogen langs elvene nord for Brooks Range. Der det er aktuelt vil det derfor bli gitt hevisning til dette under omtalen av enkelte arter.

En detaljert vegetasjonsklassifisering for Alaska er utarbeidet av Viereck & Dyrness, (1980), men det vil her føre for langt å beskrive vegetasjonssamfunnene ut over det som kan gis i en grovoversikt.

1. Taigaen

De boreale skogene eller taigaen strekker seg fra Kenaihalvøya og Chugach Mountains i syd like til fjell-

dalene i Brooks Range, nesten opp mot 69° n.br. Mot vest går den helt ut til kysten ved de store innbuktningene av Beringhavet. Utbredelsen av kvitgran (*Picea glauca*) kan tjene som en god illustrasjon på taigaens utstrekning (Fig 2).

Sin mest karakteristiske utvikling har taigaen inne i landet, i Yukonflodens og Tananaelvens dalfører.

Klimaforholdene er her ekstremt kontinentale med årsmiddeltemperatur mellom -7°C og -1°C . Vintertemperaturer under -40°C er vanlige, og normaltemperatur for kaldeste måned ligger mellom -23°C og -30°C . Derimot går sommertemperaturen ofte over 30°C , og middel for varmeste måned er 16°C .

I de sydlige delene av taiga-området er klimaet av mer moderat karakter.

Permafrost forekommer spredt i de sydlige delene og er nesten sammenhengende lengst nord. Årsnedbøren er liten, mellom 150 og 300 mm, men de ugjenntrengelige permafrostlagene gjør at våtmark og myr er vidt utbredt.

Taigaskogene i Alaska omfatter i alt 88 ulike arter av vedplanter, hvorav sju forekommer som overgangsarter i de sydlige delene, men egentlig hører kystskogene til Viereck & Little, (1975).

Vegetasjonsbildet fremstår som en mosaikk av ulike typer, bestemt av flere forhold som terrenghelning, tidligere skogbranner og utbredelsen av permafrost.

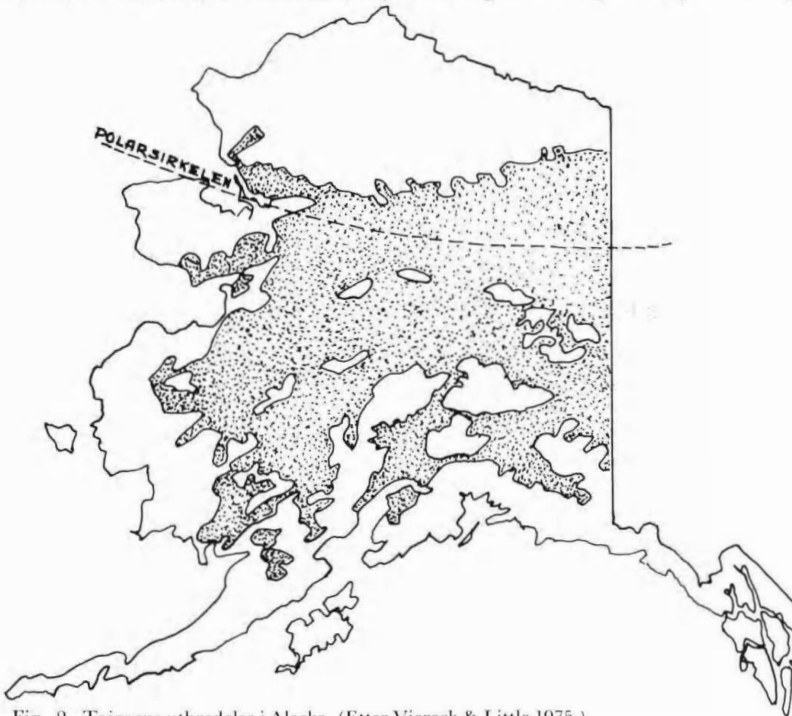

Fig. 2. Taigaens utbredelse i Alaska. (Etter Viereck & Little 1975.)

Fig. 3.
Fra Alaskas taiga. Kvitgranskog ved Tanana River nær Fairbanks.

Tette skoger av gran og løvtrær veksler med glisne sumpskoger og vidstrakte treløse myrer Viereck & Little, (1972).

I hovedtrekkene kan vegetasjonstypene inndeles slik:

- 1.1 *Kvitgranskogen* når sin beste utvikling i sydvendte ller eller langs godt drenerte elvedaler uten permafrost. I Fairbanksområdet finnes t.eks. velutviklede bestand med en alder på 100—200 år og trehøyde på opptil ca. 25 meter. Blandingsskog med osp, bjørk og poppel er vanlig. Undervegetasjonen er forholdsvis velutviklet og artsrik sammenlignet med nordiske granskoger. Ved siden av flere *Salix*-arter og lyngvekster finner en bl.a. *Rosa acicularis* og den nordlige korsveden *Viburnum edule*, som med sin lysende røde høstfarge er et karakteristisk innslag i skoglandskapet langs de store elvene (Fig. 4).
- 1.2 *Bjærkeskog* kommer vanligvis som suksesjon etter skogbrann i øst- og vestvendte ller, men også i nordskråninger og på flatt lende med permafrost. I det indre av Alaska er det innlandsvarietetten av papirbjørk som dominerer (*Betula papyrifera* var. *humilis*). Den utvikles oftest som rakvokste, hvitstammede bestand med trehøyde på opptil ca. 25 meter.
Spesielt vakre bjærkeskoger finnes ved Fairbanks (fig. 5). Undervegetasjonen er ofte tett og velutviklet, med bl.a. *Viburnum edule* og *Rosa acicularis*. Denne rosearten er utbredt tvers over Nord-Asia og Nord-Europa og når så vidt inn i Sverige

fra øst. I det indre av Alaska utvikler den en tett og frodig vekstkarakter. Iblant opptrer den her som pionervekst i veiskråninger, til og med på motorveienes midtrabatter.

I de sydlige skogområdene vokser den såkalte kenaibjørka (*Betula papyrifera* var. *kenaica*) med mer uregelmessig stammeform og mørkere bark. Undervegetasjonen her har innslag av enkelte arter som opptrer som utløpere fra kystskogene, bl.a. *Oplopanax*, *Menziesia* og den vestamerikanske rødhyllen *Sambucus callicarpa*.

- 1.3 *Ospeskog* finnes helst i sydvendte ller, hvor den nordamerikanske osp (*Populus tremuloides*) er eneste treslag, eventuelt iblandet med gran. Busksjiktet er gjerne tett og består bl.a. av *Shepherdia canadensis* og *Rosa acicularis*. Ospeskogen utvikles vanligvis som suksesjonsstadium etter skogbrann og oppnår da en alder på 60—80 år før grana overtar. I tørre, sydvendte skrenter kan ospeskogen danne klimaksvegetasjon, gjerne med bunnsjikt av dvergbusker av malurt (*Artemisia alaskana* og *A. frigida*). På slike lokaliteter er det også sjeldne forekomster av søtmispel (*Amelanchier alnifolia*) som har sin nordgrense på ca. 67° n.br. ved Porcupine River Viereck & Little, (1972).
- 1.4 *Balsampoppel* (*Populus balsamifera*) kommer inn som pionervegetasjon på sandbanker langs de store elvene og får her sin beste utvikling, hvor den hurtig når høyder på opptil 30 meter. Etter en tid vil den opphavelige krattvegetasjonen av *Salix*- og *Alnus*-arter erstattes med busksjikt av *Rosa*

Fig. 4.
Lund av papirbjørk (*Betula papyrifera* var. *humilis*) ved universitetet i Fairbanks. Undervegetasjon av *Rosa acicularis* med rik fruktsetting.

og *Viburnum*. Økologiske studier har vist at kvitgran kommer inn tidlig og overviner poppelen etter ca. 100 år Viereck, (1970).

- 1.5 *Ore- og pilekratt* (*Alnus-* og *Salixkratt*) danner karakteristiske vegetasjonsbelter i flomsonen langs elvene. De kommer som pionervegetasjon på tørrlagte sandbanker og vokser raskt til en høyde på opptil 5—6 meter. Filtvier (*Salix alaxensis*) er ofte den dominerende arten, og med sine kvitfiltete bladundersider gir den et egenartet inntrykk i landskapet når greinene duver i vinden.

En av de vanligste pileartene er forøvrig *Salix arbusculoides*, en finbladet art som påminner til en viss grad om rødpil (*S. purpurea*). Den vokser til en høyde av opptil 6—7 meter og kan danne tette, sammenhengende kratt langs elvene. Andre bemerkelsesverdige pilearter som vokser mer spredt, er stillehavspil — "Pacific Willow" — (*S. lasianдра*) med glinsende, langt tilspissede blad og *Salix interior*, en dekorativ pil med meget smale, decimeterlange blad og glinsende, rødbrune kvister. Denne kommer ofte som den allerførste pioner

Fig. 5.
Typisk skog av svartgran (*Picea mariana*). Kenai-halvøya.

på nylig tørrlagte sandbanker og kan også ses som innvandrer på ubehandlede veiskråninger.

Iblant er det rene orebestand, med den amerikanske grønnolder (*Alnus crispa*) som gjerne danner bredvokste busker på 3—4 meter høyde, og den mer høytvoksende *Alnus tenuifolia* som står nær vår vanlige gråor (*A. incana*).

Fleire lågere buskslag finnes i denne vegetasjonstypen, bl.a. den nordamerikanske kornell (*Cornus stolonifera*) som er nokså sjelden og har sin nordgrense ved Porcupine River ved omlag 67° n.br. Likeens finner vi sølvbusken (*Elaeagnus commutata*) i tette bestand på visse steder. Ved enkelte sideelver når den helt opp til tregrensen, og også denne har sin nordgrense ved Porcupine River.

1.6 *Svartgranskog* er et svært karakteristisk innslag i taigalandskapet. Den opptar kalde nordskråninger og våtlendt flatmark, og er nesten alltid indikator på permafrost (Fig. 6).

På bedre mark kan svartgrana (*Picea mariana*) danne forholdsvis velutviklede bestand på 15—18 meters høyde. Vanligvis er svartgranskogen i stagnert og utrivelig tilstand, hvor 100 år gamle trær kan ha stammediameter på bare 5—6 cm. Stundom finnes den som en tett dvergskog med en høyde på knapt 2 meter. Innslag av lerk (*Larix laricina*) og papirbjørk er vanlig, særlig på fuktig mark.

Det dannes tykke råhumuslag i skogbunnen. Busksjiktet består av ulike *Salix*-arter, grønnlandpors (*Ledum groenlandicum*) og andre lyngvekster, dvergbjørk-arter og buskmure (*Potentilla fruticosa*).

På sumpige arealer med høytliggende permafrost er skogen meget glissen og går gradvis over i

Fig. 6. Under gode vokseår får ungrær av *Picea mariana* en smalvokst og vakker form, som tilldels er etterspurt som juletrær.

Fig. 7. Skoggrensevegetasjon av kvitgran (*Picea glauca*) og dvergbjørk (*Betula glandulosa* og *B. nana*). Mount Mc Kinley National Park.

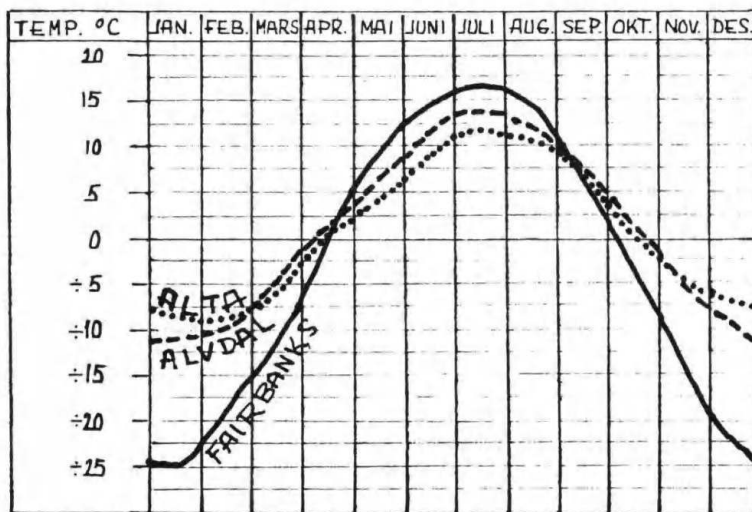

Fig. 8. Jevnføring av middeltemperatur for Fairbanks (64°45' N). Alta (69°58' N) og Alvdal (62°1' N). Kilder: Alaska Regional Profiles og Klimatabeller for landbruket.

1.7 *treløse myrer*. Store deler av disse vidstrakte myrene er for våte for buskvegetasjon, men på litt oppendte rygger dannes det rismyr med *Ledum*, finnmyrt (*Chamaedaphne calyculata*) og andre lyngarter, *Salix*-arter, dvergbjørk, *Potentilla* og *Spiraea beauverdiana*, en hvitblomstrende, tettvekst spirea med lysende gul høstfarge.

1.8 Kultivering av taigaområdets lignoser.

En stor del av de arter som inngår i taigavegetasjonen har vært prøvd i kultur og er omtalt i dendrologisk litteratur. Derimot er det hittil få eksempel på at klimarasen fra de nordligste delene er utprøvd i plantninger andre steder i verden. Det kan derfor ha interesse å se i hvilken grad stedeegne arter er nyttet i plantninger i hager og parker i selve Alaska.

Papirbjørk og poppel er de vanligst plantede trær i Fairbanks-regionen. Kvitgran er også mye plantet. Sibirlerk (*Larix sibirica*) foretrekkes derimot fremfor den lokale lerk, som har for langsom tilvekst.

Høyere busker: *Elaeagnus commutata*, plantet bl.a. ved ankomsthallen på Fairbanks Airport. *Rosa acicularis*, stundom plantet og gir friske, tette vegetasjonsbelter. *Amelanchier alnifolia* og *Cornus stolonifera*, forekommer sjelden, men utvikles i kultur som tettvekste busker med rik fruktsetting og høy prydderdi. *Viburnum edule*, god forgrening og tett vekst under kultur, uinteressant blomstring, men ornamentalt bladverk og lysende rød høstfarge.

Låge busker: *Potentilla fruticosa* er vanlig plantet, da hageformene av arten ikke er herdige nok.

Tildels ujevn blomstring og kort blomstringstid. Alaskaspirea (*Spiraea beauverdiana*) er ikke sett i kultur, men burde ha verdi for låge masseplantninger og er tatt med i den nye håndboken om trær og busker for hager og parker i Alaska (Epps, 1980).

Her er også den vintergrønne *Ledum groenlandicum* omtalt, men derimot ikke den vakre finnmyrten (*Chamaedaphne*).

Salix-artene er blitt aktuelle i de siste år i forbindelse med erstatning av buskvegetasjonen etter konstruksjonen av oljeledningen i de arktiske delene av staten. Ved det nyopprettede Alaska State Plant Materials Center i Palmer er det etablert prøveplantninger av ulike kloner av *Salix*-arter. Her er det kommet frem tildels betydelig variasjon innenfor de enkelte arter, både med hensyn til sykdomsresistens og vokseform. Flere har stor prydderdi, bl.a. *Salix interior* og *S. lasiantra*, som Krüssmann (1962) beskriver som en "schöne Zierweide".

1.9. Klimarasen høvelige for harde strøk i Norden?

Filtvier (*Salix alaxensis*) — klimarase fra Kenaihalvøya — ble innført til Island for ca. 20 år siden og har der vist gode egenskaper i leplantninger. Utenom treslag av interesse for skogbruket (bl.a. poppel) er det ellers ikke lyktes å finne opplysninger om at andre klimarasen av lignoser fra Alaskas taigaområder er utprøvd i Norden.

Fairbanks ligger på 64°45' n.br. eller omtrent like langt nord som Namskogan i Norge. Breddegrad og daglengdeforhold skulle derfor tyde på at klimarasen av de forholdsvis tallrike arter i den

nordligste delen av den amerikanske taigaen kan gi verdifulle tilskudd til dagens sortiment av trær og busker på Nordkalotten hos oss.

Klimatisk er det derimot store skilnader (Fig. 8). Ingen steder i Norge har slike ekstreme vintertemperaturer, mens Fairbanks har middeltemperatur for juli på 16°C. Folk i Fairbanks dyrker t.eks tomat og bønner på friland i kjøkkenhagene sine, noe som neppe ville blitt særlig vellykket på samme breddegrad i Norge.

Vi skal derfor være varsomme med å ha for optimistiske forventninger til klimarasen av planter fra dette området, inntil det foreligger resultater fra mer systematiske utprøvinger av materialet her i Norden.

Den største interessen bør trolig knytte seg til proveniensen fra taigaens ytterområder, nær Beringhavet i vest, nordover mot Brooks Range og i fjellskogene i indre Alaska, hvor tregrensen går opp til 700—1000 m.o.h. Områdene i vest og nord er vanskelig tilgjengelig villmark. Forfatteren fikk derimot gjort flere observasjoner av tregrensevegetasjon ved foten av Alaskakjeden syd for Delta Junction og i Mount Mc Kinley National Park.

1.10. Fjellskogen.

Opp mot tregrensen danner kvitgrana en glissen, åpen skog, iblandet med svartgran i nordhellengene. Undervegetasjonen består av tette snar av dvergbjørk (*Betula nana*) og kjertelbjørk (*B. glandulosa*), som utvikles til 1—1 1/2 m.h. busker med karakteristisk, lysende høstfarge (Fig. 9). Busksjiktet som fortsetter i det lågpine beltet over tregrensen, omfatter også grønnolder (*Alnus crispa*), alaskaspirea, *Salix*-arter m.m.

Av mer høytvoksende *Salix* finner en *S. arbusculoides* og *S. alaxensis*, som når opp i 3—4 meters høyde adskillig lenger opp enn den ordinære tregrensen.

Klynger og holt av balsampoppel (*Populus balsamifera*) finnes på opplendt mark, der det er dypt ned til permafrosten, og går høyere opp i fjellet enn kvitgrana. En karakteristisk art i busksjiktet er bøffelbusken (*Shepherdia canadensis*). Den finnes i flere vegetasjonstyper i lavlandet, men får sin fineste utvikling her i fjellbandet med rik ansetting av de sterkt oransjerøde fruktene på hunplantene. I amerikansk dendrologilitteratur regnes den som en middelmådig prydblant, men verdifull i de mest klimaharde strøk og for tørre, vindeksponerte steder (Dirr, 1977).

2. Kystskogene

Alaskas kystskoger skiller seg sterkt fra vegetasjonstypene i de øvrige deler av staten og er den nordligste forlengelse av Stillehavskystens barskoger. Blant de 73 lignoseartene som inngår i kystskogene er det bare ca. 25 som også hører til i taigaområdene. Av taigaens karakteristiske treslag savnes svartgran, kvitgran, lerk og osp. Balsampoppelen erstattes av den nærstående *Populus trichocarpa*.

Kystskogene dekker den sydøstlige delen av Alaska og strekker seg fra innløpet av Cook Inlet og Kodiak Island i nordvest, ned til grensen mot British Columbia. Topografien er sterkt oppbrutt (Fig. 11).

Mange steder er det bare en smal skogstripe mellom havet og isbre eller høyfjell bakover.

Klimaet er maritimt med milde vintre. Middeltemperaturen for året spenner fra 8°C ved Ketchikan i syd til 3°C i Cordova lengst nord. Sitka har temperaturforhold som er omtrent parallell med forholdene i

Fig. 9. Sitka National Historic Park. Promenadesti anlagt av den russiske guvernør 1810. Gammel skog av *Picea sitchensis* og *Tsuga heterophylla*.

Kristiansund N på Norges vestkyst, mens Skagway og Juneau er jevnførbare med Trondheim.

Årsnedbøren varierer fra ekstreme mengder helt oppe ved 5.600 mm på de sydligste øyene til ca. 630 mm i overgangssonen mot taigaen i nord. De fleste steder har en årsnedbør på omkring 2—4000 mm Viereck & Little, (1972).

2.1. *Sitkagran* — *hemlokk-skog* er den dominerende skogtypen, hvor sitkagran (*Picea sitchensis*) og vestamerikansk hemlokk (*Tsuga heterophylla*) er de vanligste treslag. Sitkagrana er det eneste bartreslag i de nordvestligste delene og på Kodiak Island. I overgangssonen mot kvitgranskogen på Kenai-halvøya finnes krysningsarter av de to artene (*P. x lutzii*).

Tsuga heterophylla har nordgrense ved Prince William Sound ved 61° n.br. og når så langt vest som Kenai-halvøya.

Nootkasyppress (*Chamaecyparis nootkatensis*) går like langt nord, men er her sjelden og blir ikke vanlig før en kommer syd for 58. breddegrad. Lenger syd har skogen ofte innslag av kjempetuja (*Thuja plicata*) som iblant danner velutviklede renbestand.

Undervegetasjonen i den mørke og tettvokste sitkagran-hemlokkskogen er ofte frodig og velutviklet og består bl.a. av halvannen meter høye busker av lyngfamilien (*Ericaceae*). Her inngår to blåbærarter, *Vaccinium ovalifolium* med rik fruktsetting og vakkert rødfargete kvister og den nærstående *V. alaskaense*. Syd for 60. breddegrad vokser også den såkalte "Red Huckleberry" (*V. parvifolium*), som ligner blåbærartene i voksemåte, men har sterkt korallrøde bær av frisk syrlig smak.

Vanlig i denne gruppe av surjordselskende og skyggetålende lyngbusker er *Menziesia ferruginea*, som i bladverk og fruktkapsler kan påminne om løvfellende Rhododendron, mens blomstene ligner *Vaccinium*. Krüssmann, (1962) regner den som vinterherdig, men av dårlig pryddverdi. Dens evne til å utvikle seg i dyp skygge gir likefullt et hint om at *Menziesia* kanskje ikke er så uinteressant tross alt.

Sammen med *Vaccinium ovalifolium* hører *Menziesia* med til overgangsartene som trenger inn i de sydlige deler av taigaen, med nordgrense ved Curry i Susitna-dalen på ca. 62°45' n.br.

På større eller mindre lysninger i skogen, t.eks. etter vindfelling, får undervegetasjonen en annen

karakter, med tette, nesten ugjennomtrengelige snar av bl.a. *Rubus spectabilis* og *R. parviflorus*, den kraftigvoksende vestamerikanske rødhyll (*Sambucus callicarpa*) og "Fandens Klubbe" — *Oplopanax horridus* (Fig. 13).

Oplopanax hører til samme familie som *Aralia*. Med sine store, paraplyformete blad, tettstilte og nåleskarpe torner og lakkrode bær i klubbeformede fruktstander gir den et særmerkt og eksotisk inntrykk i skogsmiljøet. På grunn av den sterke kontrastvirkningen er den brukt som solitærplante i enkelte hager i Alaskas kystbyer, mens den regnes som et plagsomt ugras i skogbruket. I Taylor's hagebruksleksikon (1961) nevnes den som en verdifull pryddvekt som er lett å kultivere. *Oplopanax* går et stykke inn i landet, til Talkeetna i Susitnadalen hvor den har sin nordgrense ved ca. 62°20'.

Skogbrynvegetasjonen langs elvestrender og strandkanter inneholder bl.a.:

Fig. 10. "Fandens Klubbe" (*Oplopanax horridus*), en 2–3 m høy, karakteristisk busk i sitkagranskogen.

Fig. 11.
Strandkantvegetasjon ved Sitka. *Ribes bracteosum*, *Malus diversifolia*, *Alnus sinuata* m. m.

- vestamerikansk bærupal (*Malus diversifolia*), en storkvost 4—9 m h. busk med gule, rognebærestore frukter.
- douglaslønn (*Acer glabrum* var. *douglasii*) — stor busk eller lite tre med bra høstfarge, stundom plantet i hager i kystbyene. Krüssmann, (1961) påpeker den vakre, rosa fargetone like etter løvspring.
- *Ribes bracteosum* med stormønstret bladverk, karakteristiske 20 cm lange blomsterklaser og blådoggende, svarte bær (Fig. 14).
- *Cornus stolonifera* og *Viburnum edule*.

2.2 *Oreskog*. De to oreartene som hører kystskogene til, sitkaolde (*Alnus sinuata*) og rødolde (*A. rubra*), inngår i skogbrynene langs elvebredder og bekkeutløp men er først og fremst pionervegetasjon på mark som av en eller annen grunn er lagt åpen.

Sitkaolde er en storkvost busk på opptil 9 m høyde. Den utvikles raskt som pionervegetasjon på hogstflater, i veiskråninger, på rasmare og felter som er frilagt etter tilbaketrunkne isbreer. Viereck & Little, (1972) understreker at den har utpregt evne til å etablere seg på jord som er for steril for andre treslag.

Sitkaolde finnes også i kysttundra- og taiga-regionen opp til 63. breddegrad og går opp i fjellbandet forbi skoggrensen.

Rødolde (*Alnus rubra*) når ikke lenger nordover enn til Yakutat (59° n.br.) og ikke høyere over havet enn ca. 300 meter. I Alaska oppnår arten ikke de store dimensjoner som den har lenger syd

på Stillehavskysten, men blir et middelstort tre på 8—12 meters høyde. Sammen med sitkaolde danner den ofte ugjennomtrengelige kratt og kan være et problematisk ugrastre i skogbruket. I byen Sitka er *Alnus rubra* plantet som allétre.

- 2.3 *Poppelbeller*. Den vestamerikanske balsampoppelen *P. trichocarpa* er Alaskas største løvtre som hurtig vokser til en høyde på 25—30 meter. Det er et lavlandstre som har sin beste utvikling på dalslettene ved noen av de større elvene og på elveterrassene ved Prince William Sound. I byene ses den av og til plantet som gatetre, og klimaraser fra Alaska er vanlige i Norden.
- 2.4 *Sumpskog og rismyr* ("muskeg"). På myrene i lavlandet finnes en tuet rismyrvegetasjon med bl.a. vanlig pors (*Myrica gale*) og en rekke lyngarter, t.eks. *Ledum groenlandicum*, myrkalmia (*Kalmia polifolia*) og *Gaultheria shallon*, som er en mye brukt markdekkevekst i mildere klimastrek i Europa. Her i Alaska har den sin geografiske nordgrense syd for Sitka ved ca. 57° n.br.

Spredt på litt tørrere flekker finnes dårlig utviklede trær av nootkasypress, tuja og fjellhemlokk, men det vanligste treslag i kanten av myrene er kystformen av kontortafuru (*Pinus contorta* var. *contorta*). Den er utbredt langs hele den smale landstripen av sydøst-Alaska nordover til Yakutat. Treet har en bredvokst og uregelmessig form, uten skogbruksmessig verdi.

Den egentlige kontortafuru, innlandsformen *P. contorta* var. *latifolia*, trenger inn i Alaska over Rocky Mountains i Skagway-dalen.

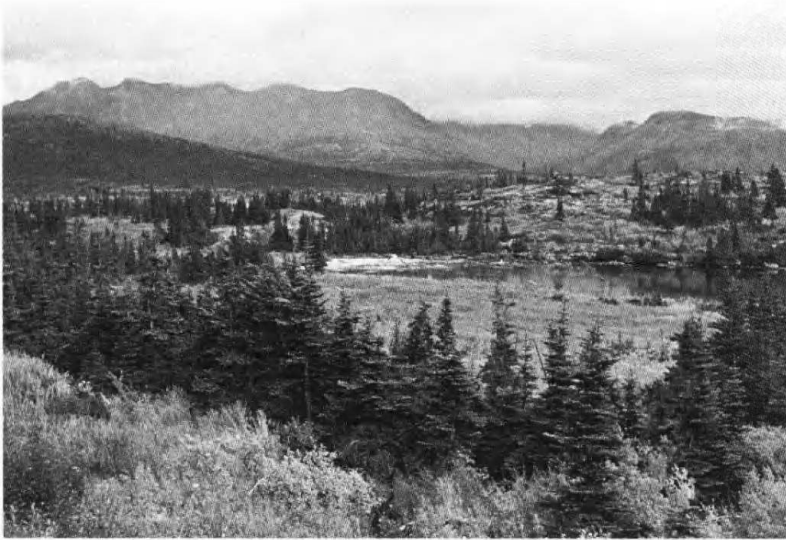

Fig. 12.
Fjellskog av fjelledelgran (*Abies lasiocarpa*) nær White Pass.

2.5 *Fjellhemlokk*. *Tsuga mertensiana* er utbredt nordover til 61. breddegrad på begge sider av Cook Inlet. Den finnes innblandet i sitkagran-hemlokk-skogen helt ned til sjøkanten og danner fjellskog opp til 900—1000 m.o.h., høyere opp enn andre treslag.

En reise med den smalsporede jernbanen fra Skagway over White Pass til Whitehorse i Yukonterritoriet, langs den legendariske gullrush-ruten som førte til Klondike, gir et interessant tverrsnitt av fjellskogen:

Fjelledelgran (*Abies lasiocarpa*) har trengt over fjellet ned i Skagway-dalen og inngår i skogbestanden sammen med fjellhemlokk og sitkagran, mens kontortafuruen mangler i de øvre høydelag (Fig. 15). I Skagway-dalen inngår *Oplopanax* og *Sambucus* i undervegetasjonen helt opp til ca. 700 m o.h. I tregrensen over selve White Pass (ca. 975 m o.h.) dominerer fjellhemlokk, og i overgangen mot snaufjellet blir den buskformet og krypende (Fig. 16).

Klimaraser av de fleste bartreslag som inngår i Alaskas kystskoger, er introdusert i nordisk skogbruk, men stort sett med unntak for *Tsuga mertensiana*. For hager og parker er fjellhemlokk imidlertid et bartre av stor bruksverdi. Det er grunn til å tro at en systematisk utprøving av klimaraser fra disse nordligste voksestedene for arten kan tilføre materiale av betydelig interesse for strøk av Norden hvor utvalget av vintergrønne trær er begrenset.

3. *Kysttundraen i vest*

Denne naturregionen omfatter de skogløse kystområdene vest for taigaen, fra Alskahalvøya i syd til et stykke nord for Polarsirkelen. Bortsett fra de sydligste delene er det sammenhengende permafrost over hele regionen. På tross av at den spenner over 10 breddegrader, er vegetasjonsforholdene derfor påfallende ensartet. Dominerende naturtyper er lavtliggende våtundra og myrtundra med starr og myrull. Spredte forekomster av krattskog finnes på selvdrenert mark, særlig langs elvene.

60 lignosearter inngår i kysttundraområdets vegetasjon, men av disse er mer en halvparten små lyngvekster eller krypende fjellvier. Med et par unntak finnes de samme artene også i taigavegetasjonen Viereck & Little, (1972).

Lignoseinnslaget i de våte tundra typene er sparsomt og omfatter bl.a. *Betula nana*, *Ledum* sp., *Spiraea beauverdiana* og en rekke *Salix*-arter. Her finner en bl.a. *Salix arctica*, en mattedannende, krypende busk med glinsende grønt bladverk, som kan være aktuell å dyrke som markdekkplante for våre mest klimaharde strøk.

Krattskog-sonene har sin største utbredelse på Seward-halvøya nord for Nome, mellom 64°30' og 66° N. Langs elvene vokser tette vierkratt, hvor filtvier (*Salix alaxensis*) går opp i 5—6 meters høyde.

Ingstad (1951) beskriver 6 meter høye trær av filt-

Fig. 13.
Fjellhemløkk (*Tsuga mertensiana*) i White Pass – ca. 975 m.o.h. I overgangssonen mot høyfjellet er hemløkken nesten krypende.

vier på den arktiske tundra nord for Brooks Range. Her betyr den mye for eskimobefolkningens vedforsyning.

På felter med opplendt, selvdrenert mark danner balsampoppelen treklynger og holt på 6–8 meters høyde, ofte omgitt av åpen tundra. Poppel og filtvier er de eneste trær som finnes plantet i Nome (Fig. 17).

Også poppelen finnes nord for Brooks Range, hvor den går helt op til 69°5' N Viereck & Little, (1972).

I syd- og vestvendte helninger i kysttundraregionen kan grønnolderen (*Alnus crispa*) opptre i nesten ugjennomtrengelig krattskog (Fig 18). Undervegetasjonen inneholder bl.a. *Potentilla fruticosa*, *Spiraea* og *Ledum*.

Ved Kotzebue like nord for polarsirkelen løfter en vestvendt skrent seg opp over våttundraen. Her danner grønnolderen en frodig, 2–3 m.h. krattskog rett mot blåsten fra ishavet.

Fig. 14.
Klynge av balsampoppel (*Populus balsamifera*) på Sewardhalvøya, nord for Nome.

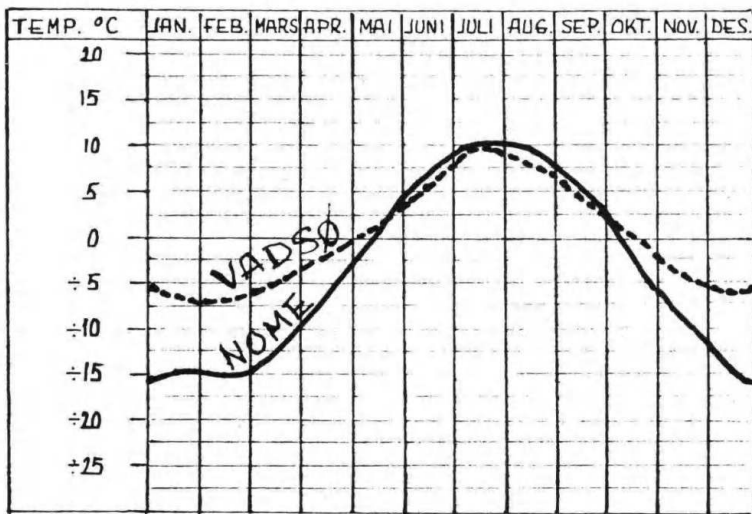

Fig. 15.
En jevnføring av temperaturforhold i Nome (64°30' N) og Vadsø (Ekkeroøy, 70°4' N).

Klimaet viser mindre ekstreme utslag enn i de kontinentale delene av staten. Det er først og fremst låg sommertemperatur som setter skranker for utbredelsen av tre- og buskvegetasjon. Årsmiddeltemperaturen i kysttundrasonen veksler fra -6°C lengst nord til $+1^{\circ}\text{C}$ i den aller sydligste delen. Gjennomsnitts minimumstemperatur i kaldeste måned (januar) ligger mellom -27°C og -11°C , mens gj.sn.maksimumstemperatur i juli (varmeste måned) er ca. 13°C lengst ute ved havet mot ca. 17°C i de indre strøk av sonen Viereck & Little, (1975).

Det synes nokså klart at klimarasen av trær og busker fra kysttundraen burde åpne muligheter for å få opp skjermende vegetasjon i noen av de mest værharde strøk langs den norske ishavskysten. Systematisk utprøving av *Salix*-, *Alnus*- og *Populus*provenienser fra denne delen av Alaska er derfor sterkt ønskelig.

LITTERATURHENVISNINGER:

- Dirr, Michael A., 1977. *Manual of Woody Landscape Plants*. Stipes Publ. Co., Champaign, Illinois. 536 p.
- Epps, Alan C., 1980. *Landscape Plant Materials for Alaska*. University of Alaska, Cooperative Extension Service, P-35, Jan. 1980.
- Ingstad, Helge, 1951. *Nanamiut*. Gyldendal, Oslo.
- Krüssmann, Gerd, 1960—62. *Handbuch der Laubgehölze*. I—II. Berlin/Hamburg 1960/1962.
- Selkregg, Lidia L. (ed.). *Alaska Regional Profiles*. University of Alaska, Arctic Environmental Information and Data Center. (Uten år.)
- Taylor's Encyclopedia of Gardening*. Boston, 1961.
- Viereck, Leslie, 1970. Forest Succession and Soil Development Adjacent to the Chena River in Interior Alaska. *Arctic and Alpine Research*, Vol. 2, No. 1, 1970, pp. 1—26.
- Viereck, Leslie A. & Elbert L. Little, 1972. *Alaska Trees and Shrubs*. U.S. Department of Agriculture, Agricultural Handbook 410, Washington D.C., 1972. 265 p.
- Viereck & Little, 1975. *Atlas of United States Trees. Volume 2. Alaska Trees and Common Shrubs*. U.S. Dept. of Agr., Forest Service, Misc. Publ. No. 1293, Washington D.C., 1975. 19 p. + 105 maps.
- Viereck, Leslie A. & C.T. Dyrness, 1980. *A Preliminary Classification System for Vegetation of Alaska*. U.S. Dept. of Agr., Forest Service, General Technical Report PNW-106, May 1980. 38 p.

En översikt om Kullabergs ägandeförhållande och botaniska utforskande

GÖRVEL GYLLENSTIERNA

Västra Kullaberg ägdes före 1915 av Krapperups gods liksom större delen av berget. 1913 utbjöds västra Kullaberg till försäljning, dvs. ungefär samma område som i dag utgöres av naturreservatet Västra Kullaberg. Det fanns ett stort intresse, bl.a. från tyskt håll, att förvärva berget för exploatering av dess lättillgängliga sten. Sten hade tidigare brutits vid Mölle och Solvik. I mitten på 1700-talet skeppades sten till Landskrona till reparation av försvarsverket Gråen och senare till utbyggnad av hamnen i Helsingborg. En del sten har även använts till försvarsarbetena vid infarten till Köpenhamn. För att förhindra en så omfattande naturskövling som detta skulle innebära bildades, framför allt av folk från universitetet i Lund samt en del privatpersoner, Aktiebolaget Kullabergs Natur. 1915 inregistrerades företaget och det fick lagfart samma år. Direktör de la Cour, som hade många aktier, skänkte generöst flera till Kungl. Fysiografiska Sällskapet i Lund, som därmed fick aktiemajoritet. Västra Kullaberg har sedan starten skötts som ett naturreservat och har under tiden upplåtits för omfattande naturvetenskapliga undersökningar, vilket dess skriftserie "Kullabergs Natur", som utkommit i 15 häften, vittnar om. Golfbanan på Västra Kullaberg började anläggas 1945 och omfattar nu en 18-hålsbana, som arrenderas av Mölle Golfklubb. Golfbanan upptar i dag all åker- och ängsmark, som tidigare tillhört Kullagården. Turismen är omfattande och naturreservatet Västra Kullaberg besöks årligen av inemot en halv miljon människor. Östra Kullaberg blev naturreservat 1965 och förvaltas av ägaren AB Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen och Skogsvårdsstyrelsen.

Floran på Kullaberg och i Brunnby socken har sedan början av 1700-talet varit flitigt studerad. Förutom de vanliga växterna finns här en hel del intressanta arter av såväl nordligt som sydligt ursprung. Att området är så artrikt beror till stor del på dess skiftande geologiska grund. Det finns goda förutsättningar för en rik, kalkkrävande flora. Det är många längs- och tvärgående grönstengångar (diabas och amfibolit) på själva berget, gångar som ofta sammanfaller med fuktstråk, bäckar, rännilar och silkärr, och det finns

avlagringar av kalkhaltigt moränmaterial. Dessutom utgör de två mil långa havsstrandsmarkerna en viktig förutsättning till en artrik flora. De olika exponeringarna, som syd- och nordbranterna på berget, betyder också mycket för artrikedomen.

Den allra första floristiska noteringen har gjorts av Johan Leche (1744) i "Förteckning öfver de raraste Växter i Skåne". Han upptar bl.a. marrisp och strandmalört (*Limonium vulgare*, *Artemisia maritima*). Marrisp har inte setts i sen tid. När Linné besökte Kullaberg den 14—15 juli 1749 (obs. den gamla räkningen), uppger han 27 kärlväxter. Av de linneanska arterna har alla utom lundkovalen (*Melampyrum nemorosum*) återfunnits vid de senaste inventeringarna. Efterhand har kända botaniker inkommit med växtuppgifter t.ex. Anders Jahan Retzius (1769), Göran Wahlenberg (1822), Elias Fries (1828), Nils Lilja (1838). Farfars far Nils Christoffer Gyllenstjerna, som var en mycket intresserad och kunnig botanist, gjorde omfattande inventeringar av floran i socknen och även i trakten där intill. Han utgav i Botaniska notiser (1851) en monografi över floran i trakten: "Förteckning på de Phanerogama växter, Ormbunkar och Mossor, hvilka blifvit iaktagna på och omkring Kullaberg i nordvestra Skåne". Han upptar 815 vilda, 91 odlade och förvildade fanerogamer, 20 ormbunkar och 76 mossor. Bror Emil Hildebrand, som var informator på Krapperup 1828—1829, skriver i sin självbiografi "Under nästan dagliga exkursioner gjorde vi samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver bergets och angränsande slättlandets växter". På den tiden red man omkring i markerna, när man inventerade. Artantalet var redan på farfars fars tid imponerande, och det skulle sedermera visa sig att det fanns ändå flera arter att upptäcka i området.

Kullaberg blev ett kärt utflyktsmål för botanister från såväl Sverige som Danmark. En av Kullabergs mest eftertraktade rariteter värvialen (*Lathyrus sphaericus*) hittades av S.J. Södervall 1869 vid Bökebolsvång ovanför Mölle. Det var länge den enda kända lokalen i Sverige tills den hittades på Brattön i Solberga socken i Bohuslän 1921. Den är dessutom känd från Hammershus på Bornholm och från Mön

och ett par ställen till i Danmark. Den har 1977 hittats på ett nytt ställe på Kullaberg. I Nils Liljas Skånes Flora (1870) och Areschougs Skånes Flora (1881) finner vi flera nya kullabergsväxter. Ett viktigt bidrag till kännedomen om floran finner vi hos Theodor Blomqvist (1834) och Svend Andersen (1935), båda i Skånes Natur.

I Kullabergs Naturs skriftserie (Häfte 1, 1960) "Kullabergsområdets kärlväxter" redogör Nils Sylvén för områdets floristiska historia samt presenterar en fullständig artlista på såväl äldre som egna växtfynd. Listan upptar ca. 1.100 arter, former och hybrider. Nils Sylvén var ofta en kär gäst hos min man Johan Gyllenstierna och mig och bodde ofta hos oss i stugan vid Arild eller i Kullahjörtstugan och vi gjorde många oförglömliga exkursioner tillsammans.

Jag har själv gjort mig stor möda att leta efter växter på Kullaberg. Ibland har jag till och med knutit fast kläderna på huvudet och simmat runt besvärliga ud-dar för att kunna besöka otillgängliga vikar eller grottor. Efter att två närboende herrar fallit och slagit ihjäl sig har mina döttrar förbjudit mig att klättra ensam i berget. Kullaberg kan vara mycket förrädisk, i synnerhet den norra sidan, antingen man går i rasbranterna eller klättrar på hala eller lodräta bergbranter.

Av intressanta växter som jag sett i området vill jag nämna: kristtorn/järnek (*Ilex aquifolium*), som upptäcktes av den danske ingenjören teknologie doktor Torbjörn Grenness som var nog vänlig att visa mig den. Den växer på norra sidan av berget och är numera svårt trängd av björkar och enbuskar. Klippoxel (en vitoxel) (*Sorbus rupicola*) finns även på bergets nordsida, mellan Josefinelust och Djupadal. Bunge (*Samolus valerandi*) hittades 1954 av Gudrun och Arne Müntzing i ett fuktigt grönstensstråk på bergets södra sida, inte långt från fyren. Skånsk nunneört/hålnunneört (*Corydalis cava*, nu *C. bulbosa*) finns rikligt mellan Ablahamn och Josefinelust. Inte långt ifrån Flickorna Lundgrens kaffeservering vid Skäret har klockgentianan (*Gentiana pneumonanthe*) funnits i många år. På gamla kungens tid brukade flickorna Lundgren dekorera bordet med klockgentiana och klockkljung (*Erica tetralix*) när kungen och drottningen kom på besök för att fira drottningens födelsedag. Tyvärr har arten avtagit med åren och har de senaste åren endast setts i några få exemplar. Den finns även mycket sparsamt på filaden söder om Mölle. På berget mellan Ablahamn och Käringmalen kan man njuta månviolens (*Lunaria rediviva*) underbara doft. Den har däremot ökat väldigt och täcker i dag stora ytor, i synnerhet vid Ablahamn. En liten trevlig växt är

dvärgjohannesörten (*Hypericum humifusum*), som vissa år är tämligen talrik. John Kraft har noterat den från nio lokaler på berget.

Dess större släkting bergjohannesörten (*Hypericum montanum*) är vanligare och kan ses i ravinerna på ömse sidor om berget, t.ex. vid nedgången till visitgrottan. Linnea (*Linnaea borealis*) finns mycket sparsamt på ett par ställen på berget. Av orchidéer i området kan nämnas: Sankt Pers nycklar, göknycklar, maj-, ängs- och jungfru Marie nycklar, grönvit- och vanlig nattviol, skogs- och kärrknipprot, tvåblad, nästerot och mycket sällsynt gulyxne (*Orchis mascula*, *O. morio*, *Dactylorhiza majalis*, *D. incarnata*, *D. maculata*, *Platanthera chlorantha*, *P. bifolia*, *Epipactis hebeborine*, *E. palustris*, *Listera ovata*, *Neottia nidus-avis*, *Liparis loeselii*). Vid en promenad mellan Mölle kapell och Kockenhus eller mellan Haga och Arild ser man om våren blå-, gul- och vitsippor. En för området ny växt fann John Kraft på strandfäladan söder om Lerhamn 1978 nämligen ormax (*Parapholis strigosa* eller *Lepturus filoformis*). Det är ett litet oansenligt gräs, som tidigare inte varit känt norr om Landskrona. Till sist vill jag nämna några rara ormbunkar, t.ex. glansbräken (*Asplenium adiantum-nigrum*), viken var mest känd från bergets södra sida. Farfarsfars förteckning uppger den även från nordsidan, varför jag sökte och fann den vid Söfvingegrottan i elva exemplar 1959. Jag sökte dessutom i många år efter hybriden mellan gaffel- och svartbräken (*Asplenium septentrionale* x *A. trichomanes*). Efter mycket letande i bergsskrevor fann jag den i en spricka nära stranden mellan Hagatorp och Håkullsmal.

Kullaberg har från början varit täckt av ekblandskog. Denna blev efterhand nedhuggen för att användas för flottans behov och som bränsle till lyktan/fyren ute på Kullaberg. I mitten på 1700-talet fanns endast några smärre lövskogspartier kvar av den ursprungliga lövskogen dels vid Kullagården och dels vid Himmelstorp samt ett litet parti vid Haga. Det är ungefär samma utbredning som den nuvarande bokskogen har på berget. Linné talar (med moderniserad skrivning) om "Kullagården, ett enstaka rusthåll, låg nästan en halv kvart öster om fyren, vilken var omgiven i öster, söder och väster med de skallige, fjällika Kullbergen, inom vilken en vacker och ren bokskog på alla sidor instängde åker och äng med gården, som låg öppen på norra sidan åt havet och täcktes allenast av bokskogen. Således var här en av de artigaste situationer, som upptänkas kunde, och folkets beskedlighet svarade emot denna behagliga ort". Den 14 november 1971 drabbades framför allt svarttallskogen på Kullaberg

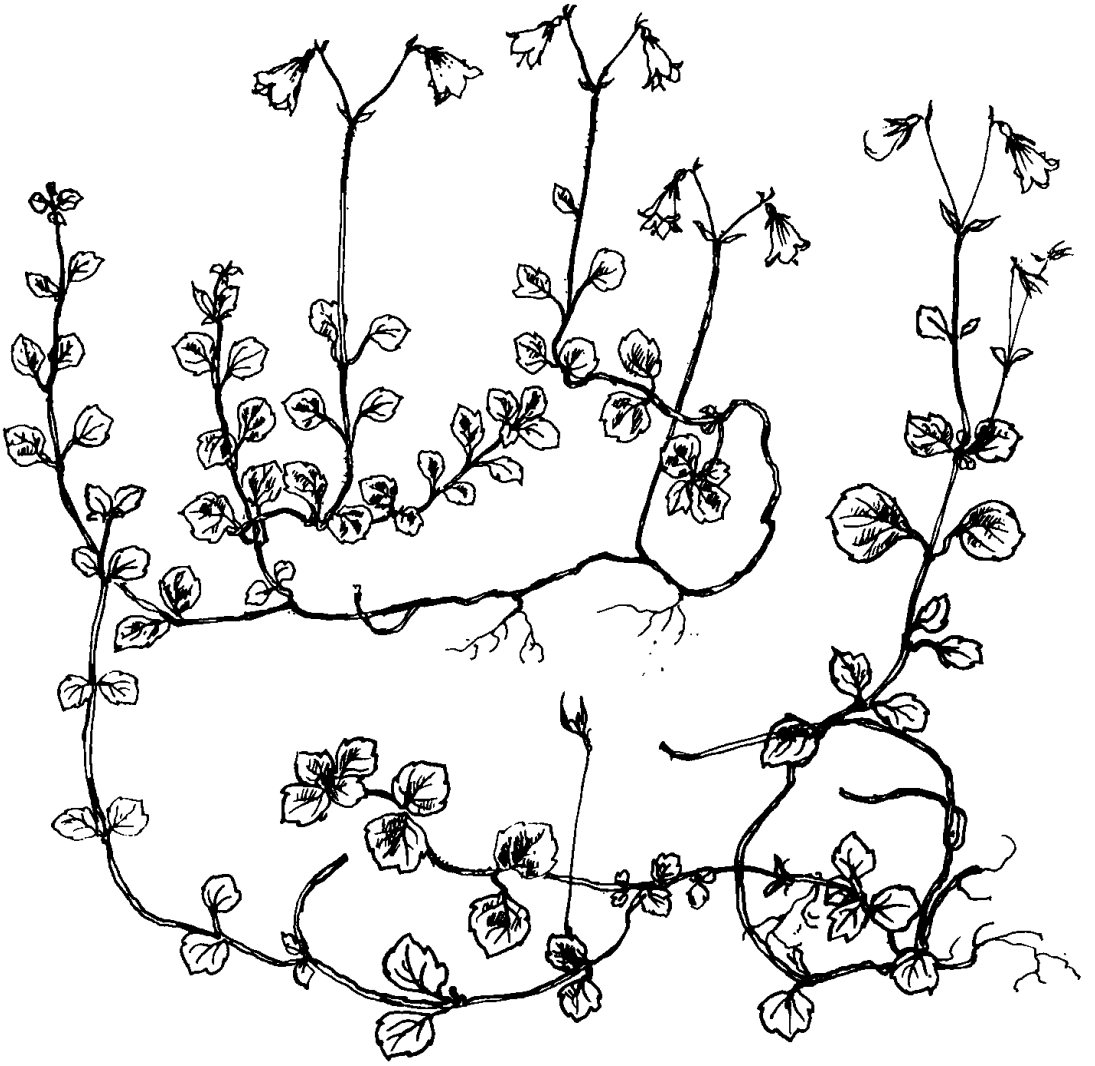
av en storm med vindstyrkor upp till 40 m/sek. Svarttallskogen mellan fyren och Ransvik blev så gott som helt nerblåst och en del skador åsamkades även en del av bokskogen ovanför Josefinelust. Hösten 1981 gick en förödande storm över berget. Många träd föll, mest gran och tall.

Turismen på Kullaberg

Kullaberg blev snart ett omtyckt utflyktsmål, och 1860 började Gustav Elfversson på Kullagården anlägga stigar. I början på seklet blev Mölle en uppskattad

bad- och turistort som besöktes av många människor. Där fanns tågförbindelse med Åstorp och båtförbindelse med Helsingborg och Köpenhamn.

1982 utkommer en ny bok om "Floran i Brunnby socken med Kullaberg" av John Kraft. Den bygger på fem somrars inventering och innehåller ca. 90 sidor med utbredningskartor över intressanta arter, 5 sidor med färgbilder samt 40 sidor artförteckning. Thomas Karlsson är redaktör och Lunds Botaniska Förening står för utgivningen. Pris 30 kronor. Kan rekvireras från Lunds Botaniska Förening, Ö. Vallgatan 18, 223 61 Lund. Erhålles genom att sända in 30 kronor å föreningens postgiro 83522-3.

Linnaea
Linnaea borealis

L. Dana - 81

Kiviks Esperöd arboretum

En re-dokumentation

TOR G. NITZELIUS

1. Entréen till Esperöds gård

I södra Mellby socken, ungefär 1,5 km SO Kivik eller 21 km NNO Simrishamn, ligger Esperöds gård. Många föredrar kanske att besöka platsen på våren, när allting står i ett sent men intensivt flor, men man kan också ta vägen dit på sensommaren eller hösten. Anländer man nämligen en solig och stilla höstdag via Brösarps backar och det idoga Kivik, just när fruktskörden är i full gång, har man på backkrönen fått utblickar över den disiga och sommaruppyrmda Östersjön med Stenshuvuds silhuett tonande i söder. För upplanningen är det nästan som att komma till Medelhavet. Vid vägskylden "Karakås" tar man tvärt av till vänster och ser slutet av en allé inrama och nästan som en kamerabländare förtydliga arkitektonikens linjer i den vita huvudbyggnaden till Esperöds gård. Nykomligen anar dock knappast vid entrén att bara 25—30 meter bakom huset vidtager ett av södra Sveriges mest intressanta och sydländskt präglade arboreta.

Esperödsarboretet, som det kort och gott kallas av entusiasterna från Skåne och Danmark, är till arealen kanske inte speciellt stort, bara ett par tre hektar, men det innehåller en samling barrträd, av vilka åtskilliga är unika för svenska förhållanden. Vem skulle väl t.ex. vänta sig att här finna ett ca 12 m högt och ungefär 50-årigt träd av den s.k. mandaringranen, *Cunningha-*

mia lanceolata (Eng. "Chinese Fir"), som egentligen hör hemma under utpräglat varmt tempererade klimatförhållanden i Kina. Någ finner man väl ståtligare och yvigare exemplar av arten i Sydkandinavien, t.ex. Forstbotanisk Have i Charlottenlund, Danmark. Omständigheten, att trädet klarade sig under 40-talets vintrar i Esperöd utan alltför stora skador och att det regenererade och sedan fortsatte att växa, berättar emellertid en del om de möjligheter, som denna del av Österlen erbjuder den odlingsintresserade dendrologen.

Andra barrträd, som nått inte bara anmärkningsvärda dimensioner, utan också individuell skönhet, är ett par västamerikanska cedertujor, *Calocedrus decurrens* (Libocedrus d.), några mäktiga oregongranar, *Abies lowiana*, ett antal representativa kaskadgranar, *A. procera* (*A. nobilis*), numer med grenverket på oåtkomlig höjd för snikna klippare av "pyntegrönt", drygt 18-meters japanska sugi-cypresser, *Cryptomeria japonica*, etc.

Inte mindre intressant för parkfolk och landskapsarkitekter, som söker lämpliga träd för det redan mer eller mindre kulturpåverkade landskapet eller för "townscaping", är samlingen av lövträd och en del buskar, de senare använda som en ständigt grön undervegetation. Höga buxbomsbestånd, delvis självsåd-

da, och utspridda buskar eller träd av kristtorn, *Ilex aquifolium*, bidrar verksamt till anläggningens charm. Här reser sig junimagnolior, *Magnolia hypoleuca*, av samma storlek och utveckling som hemma i Japan. De blommar och sätter sina röda, kotteliknande frukter nästan varje år och har gett upphov till generationer av fröplantor hos den ökande skaran av svenska magnolia-odlare. Intill finner man 17-meters amerikanska gurkmagnolior, *M. acuminata*, diverse ekarter, inklusive våra egna *Quercus robur* resp. *Q. petraea*, landets väl största turkiska trädhasslar, *Corylus colurna*, osv. Släktet *Rhododendron* är f.n. visserligen rätt klen företrätt, åtminstone vad arter beträffar, parkrododendron och *R. ponticum* finner man dock på ett par fuktiga och skuggiga platser. Den bristen torde dock ej vara svår att fylla, eftersom både mark- och klimatförhållandena förefaller idealiska för framtida plantering. Den största "märkvärdigheten" bland de buskartade städsegröna torde det 5—7 meter höga och minst lika breda exemplaret av portugisisk lagerhägg, *Prunus lusitana*, vara. Det blommar rikligt och producerar mogna, först gulröda, sedan purpurröda stenfrukter med grobara frön. Det har stått här i sextio år och också varit med om hårda vintrar. Kombinationen av skuggigt läge, vintermilt genomsnittsklimat och kanske även lämplig härstamning har låtit det bli vad det är: dekorativt och unikt för landet.

Några fler exempel tillåter inte utrymmet. Inventeringslistorna längre fram i texten må istället ge en del av de upplysningar som önskas.

Förutsättningar

Som redan nämnts är *klimatet*, främst ur temperatursynpunkt, inom den sektor, där Esperöd är beläget, mycket fördelaktigt. Somrarna är varma, höstarna karakteriseras vanligen av långvarig, relativt god värme och vintrarna är anmärkningsvärt milda. Att vårarna genom den då avkylda Östersjöns inverkan är sena, behöver ej räknas som en nackdel, snarare tvärtom. Liknande milda växtlokaler på Sveriges västkustsida ställer ofta till betydligt mera förtret för odlarna genom sin klimatiska obeständighet. Ett betydligt avbräck har emellertid, nu särskilt de senaste åren, välats genom stormarna. Genom dessa har Esperödsarboretet trots tidigare läplanteringar blivit hårt decimerat. En orsak är att trädmaterialet är jämgammalt, och att det ej sedan många år blivit omsett med gallring och nyplantering. Under de senaste åren har emellertid, som skall beröras längre fram, åtgärder inletts för att råda bot härpå.

2. Junimagnolia, *Magnolia hypoleuca*. Nr 56 på kartan; svårt demolerad av höststormen 1981.

Några siffror för absoluta minimitemperaturer inom Simrishamnsområdet från denna tid har ej kunnat erhållas. De lägsta temperaturerna torde sannolikt ha legat nära eller omkring -30° .

Rörande nederbördsförhållandena får det här räcka med medelvärdet för årsnederbörden under tiden 1931—60 som är = 630 mm, som relaterar till Simrishamn. Några siffror rörande luftens relativa fuktighet finnes ej heller tillgängliga. Den uppges vara hög inom området. Årsnederbörden får nämligen anses vara i blygsammaste laget för odling av vissa barrträd. Som exempel på sådana kan man ta fujigranen, *Abies veitchii*, och nordmannsgranens östliga underart, *Abies nordmanniana* ssp. *nordmanniana*, som i sina hemtrakter får riklig sommarnederbörd. Den anmärkningsvärda avgången av träd tillhörande dessa arter i arboretet kan kanske förklaras av detta förhållande. Hos andra, som t.ex. den spanska granen *Abies pinsapo*, kompenseras uttorkningen i hemlandet om sommaren av en hög luftfuktighet nattetid. Arten bör kanske därför anses vara lämplig för odling i Esperödsarboretet, naturligtvis under förutsättning att den klarar relativt låga vintertemperaturer. Dess rätt goda trivsel tycks också verifiera detta. Samma gäller kanske en del ädelgranar

från den amerikanska västkusten, som t.ex. *A. procera*, som ju visat en relativt hög överlevnadsprocent i arboretet.

Utförligare data ang. *geologi och jordmån* i Esperöd och omnejd står bl.a. att finna i de geologiska undersökningarna under förra århundradet och där Esperöd var en lokal utgångspunkt. Så här skriver Gerard de Geer i kommentaren till geologiska kartbladet Aa 105 (1889):

”De siluriska bildningarna vid Kivik hafva nämligen gifvit upphof till de mera leriga och fruktbara moräner, som upptaga områdets östra och lägre belägena hälft. Ungefär vid det leriga områdets sydvestra gräns finnes, ej långt från den södra kartkanten, den högsta punkten inom kartbladet, hvilken når 175,8 m.ö.h. Det s.k. Lilla Stenshufvud SO om Esperöd är 116,1 m högt . . .” (s. 2).

De gynnsamma klimat-, mark- och jordförhållandena avspeglas givetvis i tillväxten hos de planterade lignoserna. I allra första hand dock hos den vegetation och flora, som fanns där före dessa och som till stor del fortfarande existerar. I följande avsnitt ”Återblickar” nämns de inventeringar av Esperödsarboretet, som företagits under årens lopp. I den första av dessa inventeringar, som företogs av framlidne professor Nils Sylvén (se nedan) och som publicerades i Lustgården (Sylvén 1931), berättar han i inledningen bl.a. om vegetation och flora på Esperöd. Eftersom hans beskrivning ypperligt återger situationen 1930 och då vegetation och flora i nuläget löper stor risk att störas eller utplånas av igenväxning, är det viktigt att här återge Nils Sylvéns ord i utdrag: ”— — — Öster om barrträdsplanteringarna vidtager vildmarken, forna beteshagar, med en lika omväxlande som intressant flora. De vilda träden utgöra en provkarta på väl alla de lövträd, som förekomma i sydöstra Skåne, och bland dessa lägger man särskilt märke till växtliga avenbokar. Föga mindre omväxling erbjuda buskarna, bland vilka hassel och hagtorn äro de vanligaste. Vild kaprifol och murgröna klänga i snåren och björnbärsbuskarnas långa rankor spärra mångenstädes vägen för vandraren. Örtfloran är synnerligen rik tack vare den omständigheten, att träd- och buskvegetationen hindrats att taga sådan överhand, som skett inom andra områden av denna trakt. Lämnade åt sig själva skulle snåren nämligen snart breda ut sig både i höjd och bredd, intill dess att ljusbristen vid markytan gjorde det omöjligt för alla mera lågvuxna arter att uppehålla livet. Bland de mest intressanta och anmärkningsvärda örterna må här nämnas: *ramsök* (*Allium ursinum*), *myskmadra* (*Asperula odorata*), *hållört*

(*Corydalis cava*) och ytterligare två arter av *nunneört*-släktet (*C. intermedia* och *pumila*), *tandrot* (*Dentaria bulbifera*), *lundhyckelblomster* (*Orchis mascula*), *skogs-skräppa* (*Rumex sanguineus*), *aklejruta* (*Thalictrum aquilegifolium*) samt *underviol* (*Viola mirabilis*) och *skogsviol* (*V. silvestris*).

På vissa stråk av denna mark är jorden magrare och mera genomsläpplig än eljest, tydligen beroende på att de lösa jordlagren utgöras av klappersten och grus — gamla strandvallar. *Enbuskar* och stora mattor av backtimjan karakterisera denna vegetation — — —”.

Till Nils Sylvéns beskrivning kunde kanske fogas att utmed arboretets norrsida, som gräns mot fruktodlingen och havet nedanför, växer några mäktiga lindar, ekar och almar. Den största uppmätta stamomkretsen har en ek som mäter hela 835 cm (NO 183 på kartan).

Återblickar

Arboretet daterar sitt ursprung från 1922, då ryttmästare *Albert Wallis* köpte Esperöds gård och omedelbart påbörjade en systematisk inplantering av barrträd. Han hade redan skaffat sig värdefull odlingserfarenhet och artkännedom om barrträd och andra städsegröna

3. Stambasen hos kaskadgran, *Abies procera*.

växter på sin tidigare egendom Dybeck vid Ystad. Dessa planteringar finns också beskrivna i Lustgården (A. Wallis 1925).

Redan 1924 lät han trycka en förteckning över barrträdssamlingen på Esperöd, vilken dock ej publicerades. Den återfanns i huvudbyggnaden av efterföljande ägaren Direktör Carl Davidsson, som vänligen ställt den till förfogande.

Ingressen till denna förteckning innehåller ett slags programförklaring av Albert Wallis rörande hans pågående planteringar. Här betonar han att hans försöksodling hade enbart hortikulturella syften: "— — Mitt mål har ej varit någon botanisk samling, utan en dekorativ samling. Att sammanföra alla de dekorativaste vintergröna coniferarter, som möjligen kunna tåla vintrarne vid Skånes kust. Då man ännu har en ganska ofullständig kännedom om den saken, så är min anläggning närmast att anse som ett experimentalfält för att utröna med vilka av de praktfullare arterna våra parkanläggningar skulle kunna smyckas. Naturligtvis har jag helt avstått från sådana arter varom jag bestämt vet, att de endast under blida vintrar skulle kunna förbliva oskadade — —". "Den vintergröna underskogen avser att giva parken en mer sydländsk prägel och för den besökande uppvisa alla de arter ständigt gröna större buskar och halvträd, som utan täckning uthärda vintrarne här."

Albert Wallis' arboretum avviker sålunda från flertalet liknande lignossamlingar, där botaniska och/eller förstliga kriterier varit avgörande vid planering, artval och utförande.

Hans förteckning upptar drygt 80-talet arter och former av barrträd. Då samtliga dessa plus senare tillkomna arter och former återfinnas i Nils Sylvéns inventeringslista från 1930 (tabell 1), behöver de ej nämnas här.

Albert Wallis' förteckning från 1924 upptar vidare ett antal lövträd och städsegröna buskar under rubriken: "Den under en samling utländska ekarter ständigt gröna underskogen".

Förteckningen av dessa är intressant för jämförelse med den kompletta och till kartan över arboretet refererande inventeringslistan från 1981. (Tabell 2). och bör citeras med en del namnkompletteringar:

- Buxus sempervirens, buxbom, med former
- Ilex aquifolium, kristtorn, med former
- Ilex crenata, japansk järnek (numera utgången)
- Ilex pernyi, kinesisk järnek
- Ilex opaca, amerikansk kristtorn (numera utgången)

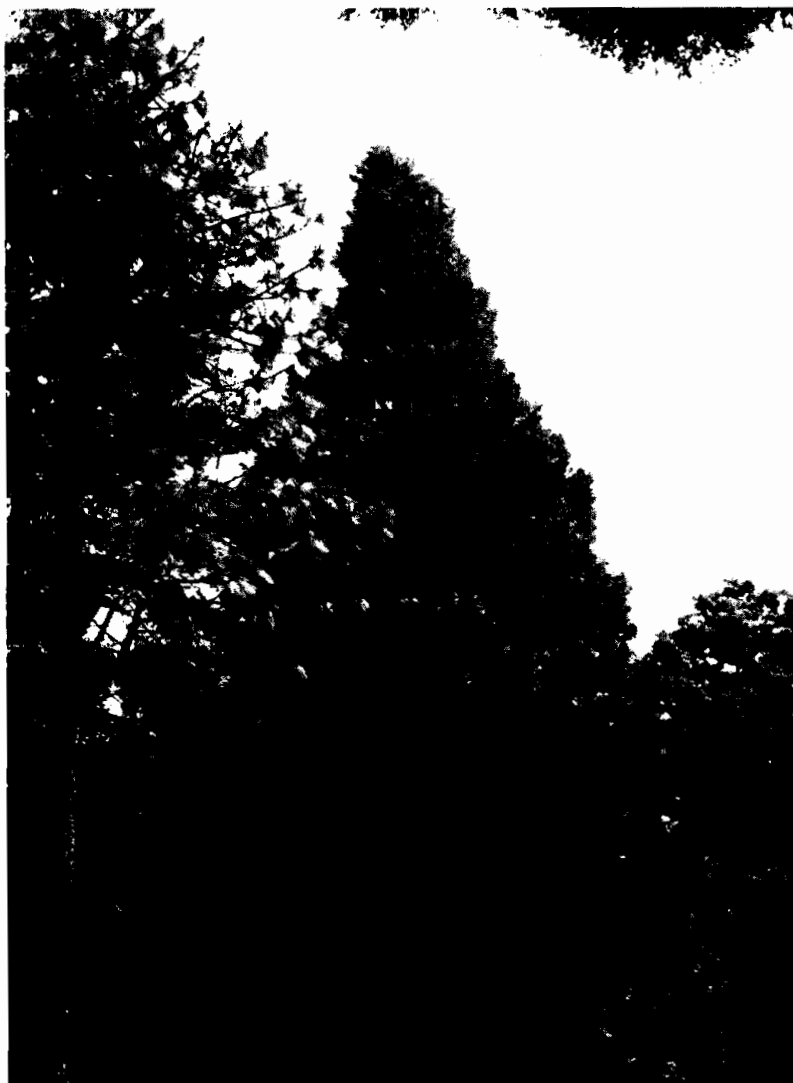
4. Kottebärande skott av mandaringran, *Cunninghamia lanceolata* insamlat i Esperödsarboretet.

- Ilex fargesii (numera utgången)
- Prunus lusitanica, portugisisk lagerhägg
- Prunus laurocerasus var. schipkaensis, bulgarisk lagerhägg (Den typ av lagerhägg, som nu förekommer är en storbladig form)
- Osmanthus aquifolium (O. heterophyllus), doftbuske (utgången)
- Aucuba japonica (utgången)
- Rhododendron catawbiense, parkrhododendron, hybridform
- Rhododendron ponticum, pontisk r. troligen uppslag från underlag
- Daphniphyllum macropodum (utgången)
- Quercus acuta (en städsegrön östasiatisk ek, TN:s anm.) (utgången)
- Quercus cerris, turkisk ek
 - rubra, rödek
 - sessiliflora (Q. petraea), bergesk
 - pubescens, finhårig ek (förmodl. utgången)

macranthera, persisk ek
 imbricaria, spånek (utgången)
 conferta (Q. frainetto), ungersk ek
 coccinea, scharlakansek
 palustris, kärkek
 pseudoturneri (Q. x turneri var. ps.),
 vintergrön ek

I Albert Wallis' förteckning finns visserligen resp. arts hemland angivet men ingen av lignoserna synes ha blivit direktimporterad, varför ursprungsuppgifter saknas. Några uppgifter om antalet planterade individer av resp. arter finns ej heller.

Albert Wallis fick ej fullfölja sina med så stor entusiasm påbörjade dendrologiska uppgifter. Han dog redan 1925. En nekrolog författad av Nils Sylvén infördes samma år i Lustgården (Sylvén 1925). Planteringen fortsattes emellertid av Albert Wallis' hustru och hennes broder. Vilka träarter som därvid planterades finns tyvärr inga anteckningar om. Det är emellertid mycket sannolikt att vissa av barrträden, som t.ex. *Cunninghamia* och den i svensk odling relativt sällsynta vitcypressen *Chamaecyparis thyoides*, planterades under denna tid eftersom de saknas i Albert Wallis' lista. Detta gäller också en del av lövträden, som t.ex. arterna av *Magnolia*.

5. Det ena exemplaret av cedertuja, *Calocedrus decurrens*; till vänster gultall, *Pinus ponderosa*.

6. Oregongran, *Abies loviana*,
Nr 171 på kartan; c:a 25 m
hög.

Inventeringarna

Det är en lycklig omständighet att den första inventeringen, några år efter Albert Wallis' bortgång, företogs av professor Nils Sylvén personligen (Sylvén 1931). För äldre läsare av Lustgården är han välbekant som en av Föreningens för dendrologi och parkvård förgrundsmän under många år och för sitt eminenta botaniska och dendrologiska kunnande. Hans inventering av Esperödsarboretet resulterade i en viktig lista, ej blott över vilka barrträdsarter, varieteter och former, som då fanns i arboretet, till antalet 137, utan också över antalet planterade exemplar av desamma. För senare bedömningar var naturligtvis detta av stort värde. I tabell 1 har hans lista över barrträden införts till jämförelse med listorna för de inventeringar, som kom att genomföras under kommande år, dvs. 1949

resp. 1981 (se nedan). Detta för att dels visa den starka individavgången av vissa arter under årens lopp men också för att göra läsaren uppmärksam på en del positiva erfarenheter rörande vissa arters lämplighet för vidare odling i vårt land eller delar därav.

Ytterligare en inventeringslista från Esperödsarboretet, också av Nils Sylvén, denna gång gällande härdighetsbedömning, ingick i hans riksomfattande översikt i Lustgården "Härdigheten hos barrträden i våra parker och planteringar" (Sylvén 1944—1945). Denna tyvärr av parkfolk och dendrologer ej praktiskt uppföljda sammanställning kom till efter, och med anledning av, de hårda 40-talsvintrarna. Den måste räknas till de viktigaste av de arbeten, som publicerats i Lustgården, nota bene om man överhuvud är intresse-

rad av försöksodling av införda träd i vårt land. I tabell 1 har delaysnittet från Esperödsarboretet ansetts oundgängligt och därför tagits med, trots att det ej innehåller någon individsammanräkning.

En förnyad inventering av arboretet genomfördes 1949 av den danske botanisten och dendrologen Johan Lange, numera professor emeritus vid den Kungl. Veterinär- och Lantbrukshögskolan i Köpenhamn. I hans inventering, som ej publicerats men som vänligen ställts till förfogande av det under Danmarks Lantbrukshögskola sorterande arboretet i Hörsholm, ingick ej enbart barrträden. Även de arter, varieteter och former av lövträd och buskar, som Albert Wallis och senare hans hustru hade planterat, finns med. Antalet barrträdsarter, varieteter och former, upptagna i Langes lista, uppgår till 85 medan antalet lövträd (inklusive en del inhemska sådana) och buskar summerats till 41.

De i Johan Langes förteckning upptagna lövträden och buskarna har ej förts upp i denna framställning. Utfallet har, i jämförelse med barrträden, varit jämförelsevis litet. Följande lövträdsarter eller former i Langes lista har saknats vid den 1981 (se nedan) genomförda inventeringen:

Ulmus x hollandica 'Superba'
carpinifolia 'Pyramidalis'
Quercus imbricaria
Crataegus x lavallei

Man kan tacksamt notera att Johan Langes inventering blev av — skedde den på danskt eller svenskt initiativ? — och att vi nu därigenom förfogar över kompletterande data till de tidigare utredningarna.

Johan Langes inventering 1949 markerade emellertid tyvärr också slutet för dendrologisk aktivitet i och för Esperödsarboretet. Någon systematisk gallring av träden och röjning av den i accelererande takt tilltagande förbuskningen förekom ej, trots löften om hjälp från olika håll. Ännu mindre något initiativ för återplantering. Två och ett halvt decennium förgick och förfallet blev alltmer påtagligt och plågsamt för de besökare, som förstod att värdesätta denna för Sydsverige så representativa trädsamling.

Den 7 december 1977 inträffade emellertid en positiv vändning. Då bildades av några trädintresserade Föreningen Kiviks-Esperöd-Arboretet. Stadgarna formulerades sålunda:

§ 1. Föreningens ändamål är att verka för skydd och vård av det på fastigheten Kiviks-Esperöd

befintliga unika trädbeståndet och att arbetet sker efter de huvudlinjer, som dess grundare, ryttmästare A. Wallis, uttryckt i sin målsättning för arboretet.

- § 2. Föreningens målsättning skall vara:
att genom förnygring, förökning och nyanplantering bibehålla områdets karaktär av provområde, tillgängligt för dagens och morgondagens dendrologiskt intresserade allmänhet, att tillvarata och vidarebearbeta den dokumentation av händelser, som visar arboretets utveckling,
att verka för att hortikulturen ges möjligheter att taga del av dessa i många fall värdefulla provenienser,
att i området utanför nuvarande arboretet provplantera insamlingsmaterial, som ställts till föreningens förfogande.
- § 3. Föreningen skall för sin verksamhet upptaga medlemsavgifter och mottaga bidrag från givare intresserade av verksamheten.
- § 4. Föreningen skall sluta erforderliga långsiktiga avtal med markägaren för ändamålets förverkligande.

7. Stambasen hos Nr 171, *Abies lowiana*.

§ 5. Årsmöte hålles i form av en exkursion i området med åtföljande redovisning av vidtagna och planerade åtgärder. Årsmötet skall hållas i någon av månaderna maj—september.

Genom medlemmarnas och isynnerhet sekreterarens, ingenjör Allan Nantin, frivilliga arbete med röjning och planteringsarbete har situationen i arboretet avsevärt förbättrats. De igenvuxna vägarna har kommit fram igen och en del av de kullfallna eller i dåligt skick befintliga träden har kunnat röjas undan. En karta över arboretet med alla träden inmätta och numrerade har färdigställts. Inom de färdigröjda områdena har de senaste åren unglantor av såväl barrträd som lövträd, oftast av känd proveniens, satts ut. Dessa har delvis ställts till förfogande av Göteborgs Botaniska Trädgård, dels av privatpersoner. Under 1980—1981 genomförde undertecknad tillsammans med föreningens ordförande Kenneth Lorentzon en inventering, som dels beträffande barrträden redovisas i kolumn 4 i tabell 1, dels är upptagen i sin helhet med inlagda mått av trädens stamomkrets resp. kronvidd införda i tabell 2. Den exakta höjden hos träden har ej kunnat mätas utan endast uppskattningsvis noterats hos en del intressantare arter. Antalet arter, varieteter och former av barrträd är i denna inventering 54 medan lövträden och buskarna sammanräknats till ca 35. Föreliggande uppsats är resultatet av föreningens samfälliga insatser. Under våren 1982 har värdefull och effektiv hjälp med röjning och uppsnygning genomförts av AMS. Det är vår förhoppning att föreliggande inventering om några år skall följas av en mera komplett sådan.

En av föreningens medlemmar, som dessutom bor i närheten av arboretet och känner detta väl, är landskapsarkitekt Runo Löwenmo, som har skrivit ett entusiastiskt kapitel om Esperödsarboretet i "Boken om Kivik" (Löwenmo 1981). Han har vidare under arbetets gång lämnat viktiga sakuppgifter om artmaterialet.

Fredagen den 20 november 1981 fälldes flera träd (se listan) och skadades andra i arboretet av den svåra höststormen, som drabbade Sydsverige. Den kännbaraste förlusten uppstod, när ett stort exemplar av rödek föll och samtidigt demolerade det vackraste exemplaret *Magnolia hypoleuca*, som är synligt i förgrunden på bild 2.

Luckorna som uppstått efter dessa träd kommer emellertid snart att fyllas av ungräd. Ett intressant plantmaterial av känd härstamning, som insamlats bl.a. under de av nordiska arboretumkommittén orga-

8. Jeffreystall. *Pinus jeffreyi*, Nr 170 på kartan; ca 18 m hög.

niserade resorna till Japan och Korea, har ställts i utsikt för plantering i arboretet. I detta avseende ser framtiden ganska ljus ut.

Inom ytterområdet i öster, som är igenvuxet av sly befinner sig ett stort exemplar av idegran med ett starkt hängande växtsätt. Växtformen kan ej refereras till någon i den dendrologiska litteraturen känd form av denna art. Som dekorativ odlingsform är den unik och i hög grad förtjänt av spridning.

Den enda osäkra faktorn, som föreningen hela tiden varit tvungen att räkna med, är ägareförhållandena på Esperöds gård och de hithörande markområdena till vilka arboretet räknas.

Man har antytt att gården skulle upplåtas för hotell- eller pensionsverksamhet och att arboretet skulle kunna fungera som rekreationsområde för gästerna. En annan och betydligt mer negativ version är att området hotas av försäljning och eventuell uppstyckning i tomter.

Styrelsen inom föreningen hoppas naturligtvis att arboretet istället kunde infogas i någon vetenskaplig

verksamhet av dendrologisk—hortikulturell karaktär och att någon institution kunde åta sig beskyddet av arboretet.

En riksomfattande opinion kräves för att rädda Esperödsarboretets fortsatta bestånd och utveckling.

Samtliga bilder tagna av T. Nitzelius 1981.

Summary

In 1922 the late Mr. Albert Wallis initiated a small but very representative arboretum at his estate Kiviks-Esperöd, not far from Simrishamn at the Baltic Sea, S. Sweden (Lat. 55° N., Long. 14° E.). His aim with the plantings was to test the horticultural value and the hardiness of a large number of introduced trees, particularly conifers.

The arboretum lies within a climatically very favoured area of Sweden, and many of the trees have shown an excellent development. Conifers like *Cunninghamia lanceolata*, *Calocedrus decurrens*, *Cryptomeria japonica*, *Abies* spp. and, among the deciduous trees, *Magnolia hypoleuca*, *Ulmus pumila* and *Quercus* spp. are represented by large, beautiful specimens. The hard winters in 1940—42 caused less damage among the trees in this arboretum as compared with similar collections in other parts of Sweden.

Albert Wallis passed away already in 1925 but the plantings were to a certain extent continued by his wife until 1937, when the estate was sold.

In 1931 the conifers in the arboretum were checked and about 80 species and varieties counted. A renewed checking was carried out in 1949, amounting to 85 species and varieties of conifers and about 40 species of other trees and shrubs. Unfortunately the arboretum has been declining gradually ever since, this partly owing to shortcomings specially concerning thinning in the stands, and replanting.

Since 1977 voluntary efforts of a group of interested horticulturists and dendrologists have been made to restore the collection. A map and a list of numbered trees has been worked out. The species and varieties of conifers in this list amount to 54 and the deciduous trees and shrubs to about 35. Replanting with selected new material is gradually carried out.

REFERENSER:

- De Geer, G. 1889. Geologiska kartbladet Aa 105.
Lange, J., 1949 — Fortegnelse over træagtige planter ved Kiviks Äsperöd, Skåne 1949. Manuskri.
Löwenmo, R., 1981. I Kiviks omgivningar. — Boken om Kivik. Utg. av Miljövärdet för Kivik.
Sylvén, N., 1925. Albert Wallis in memoriam. — Lustgården 6.
— —, och Dahl, C.G., 1931. Barrträdsplanteringarna vid Kiviks Esperöd — Lustgården 12.
— —, 1944—45. Härdigheten hos barrträden i våra parker och planteringar. — Lustgården 25.
Wallis, A., 1924. Conifersamlingen å Kiviks Esperöd. Tryckt, opubl. manuskri.
— —, 1925. De ömtåliga conifererna i Skåne och dess närmaste omgivningar i vintern 1923—24. Lustgården 6.

Förteckning över samtliga i Esperöds-planteringen 1930, 1945, 1949 och 1981 ingående arter och former av barrträd.

- 1.: Sylvén 1930, antal
 2.: Sylvén 1945, hårdighet under vintrarna 1940—42 (graden av köldskada ej angiven)
 3.: Lange 1949, antal
 4.: Nitzelius-Lorentzon 1981, antal

Kolumn 2: + = öskadad
 — = köldskadad

Tabell 1

Art- el. formnamn	1.	2.	3.	4.
<i>Abies alba</i>	3	—		1
<i>amabilis</i>	3	+	5	
<i>arizonica</i>	12	+	4	
<i>balsamea</i>	3	+	1	
<i>cephalonica</i>	7	—	4	2
<i>cephalonica</i> x nordman- <i>niana</i>				2
<i>cephalonica</i> x pinsapo (A. x <i>vilmorinii</i>)	2	—	1	
<i>cilicica</i>	2	—		
<i>concolor</i> (inkl. v. <i>violacea</i>)	76	+—	25	2
<i>firma</i>	5	—		
<i>fraseri</i>	3	+	1	
<i>grandis</i> (A. <i>excelsior</i>)	6	+—	4	5
<i>holophylla</i>		+	1	1
<i>homolepis</i>	17	+	6	6
<i>lasiocarpa</i>	1	+		
<i>lowiana</i>	12	+—	11	7
<i>magnifica</i>	2	—	2	
<i>mariesii</i>				1
<i>nobilis</i> (A. <i>procera</i>)	55	+—	29	20
<i>nordmanniana</i>	39	+—	9	
<i>numidica</i>	9	—		
<i>pinsapo</i> (inkl. v. <i>glauca</i>)	3	—	3	3
<i>sachalinensis</i>	4	+	3	
<i>sibirica</i>	2	+	1	
<i>veitchii</i>	43	+	18	
v. <i>olivacea</i>	2			
<i>Araucaria araucana</i>	2	—		
<i>Cedrus atlantica</i> (inkl. v. <i>glauca</i>)	18	—		
<i>deodara</i>	8	—		
<i>libani</i>		—		
<i>Cephalotaxa drupacea</i>	1	—		
<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> s.l.	13	+—	19	8
f. <i>wissellii</i>			2	3
<i>nootkatensis</i>	5	+	2	1
<i>obtusa</i>	10	+	6	5
<i>pisifera</i>	1	+	23	2
f. <i>filifera</i>	1			
f. <i>plumosa</i>	1		1	
f. <i>squarrosa</i>	1		2	2
<i>thyoides</i>				1
<i>Cryptomeria japonica</i> f. <i>lobbii</i>	9	+—	4	4
<i>Ginkgo biloba</i>		+	1	
<i>Cunninghamia lanceolata</i>		—	1	1
<i>Juniperus chinensis</i>	2	+	3	
var. <i>pfitzeriana</i>	1		2	
<i>communis</i>			1	
f. <i>stricta</i>	3		3	

var. <i>montana</i>	1			
<i>conferta</i>	1			1
<i>horizontalis</i>	1	+		
<i>macrocarpa</i>	1	(+)		
<i>pachyphloea</i>	1			
<i>sabina</i>				
var. <i>tamariscifolia</i>	3	+		1
<i>squamata</i>				
var. <i>wilsonii</i>	1			1
var. <i>meyeri</i>	1			1
<i>virginiana</i>	2	+		1
<i>Larix decidua</i>	5	+		
<i>gmelinii</i> (L. <i>dahurica</i>)	3	+		
var. <i>japonica</i>	2			
var. <i>principis-rupprechtii</i>	5			
<i>leptolepis</i>	7	+		
<i>sibirica</i>		+		
<i>Libocedrus decurrens</i> (<i>Calocedrus</i> d.)	5	—	4	2
<i>Metasequoia glyptostroboides</i>				1
<i>Picea abies</i> (spontan)				
<i>Picea asperata</i>	3	+	3	1
<i>bicolor</i>	1			
<i>breweriana</i>	5	+	4	
<i>engelmannii</i>	4	+	3	
<i>glauca</i>	1	+	1	
f. <i>conica</i>				1
<i>glehnii</i>	1	+	1	
<i>jezoensis</i>	1	+		
<i>likiangensis</i>	1			
<i>mariana</i> "beissneri"	6	+	5	2
<i>obovata</i>	1	+	1	
<i>omorica</i>	23	+	10	
<i>orientalis</i>	5	+—	8	5
<i>polita</i> (P. <i>torano</i>)	8	+—	1	1
<i>pungens</i>	3	+	6	2
<i>rubens</i>	6	+	2	
<i>sargentiana</i>	1			
<i>schrenkiana</i>	4			1
<i>sitchensis</i>	5	+	2	
<i>smithiana</i>	1			
<i>wilsonii</i> (P. <i>watsonii</i>)	1	+	1	1
<i>Pinus cembra</i>	28	+	15	1
<i>contorta</i>	37	+	16	2
<i>densiflora</i>	2	—		
<i>excelsa</i> (P. <i>griffithii</i>)	2	+—	2	
<i>flexilis</i>	9	+		
<i>jeffreyi</i>	3	+—	2	2
<i>koraiensis</i>	1	+	2	2
<i>leucodermis</i> (P. <i>heldreichii</i> v. l.)	1	+	1	1
<i>mugo</i> s. lat.	18	+	3	
<i>monticola</i>	2			
<i>nigra austriaca</i>	17	+	10	2
<i>nigra poiretiana</i> (P. <i>nigra</i> var. <i>maritima</i>)			1	
<i>parviflora</i>	4	+	2	1
<i>peuce</i>	1	+	1	1
<i>pinaster</i> "hamiltonii"	1	(+)		
<i>ponderosa</i>	1	—	1	1
v. <i>scopulorum</i>	1			
<i>pumila</i>	1			
<i>resinosa</i>		+		
<i>rigida</i>	4	+	1	1
<i>silvestris</i> (spontan)			2	
f. <i>watereri</i>	1			
<i>strobus</i>	12	+	8	3
<i>tabulaeformis</i>	1			

<i>Pseudotsuga menziesii</i>	4	+	6		(<i>Platycladus</i> o.)	1	—	
(<i>P. taxifolia</i>)				*	<i>plicata</i>	2	+	3 2
<i>f. caesia</i>	16	+	1 1		<i>standishii</i>	3	+	2 1
<i>Sciadopitys verticillata</i>	6	+	6 3		<i>Thujopsis dolabrata</i>	14	+ —	8 6
<i>Sequoiadendron giganteum</i>	5	—			<i>Torreya nucifera</i> *	4	—	4 4
(<i>Sequoia</i> g.)					(s.n. <i>T. californica</i>)			
<i>Sequoia sempervirens</i>		—			<i>Tsuga canadensis</i>	2	+	2 1
<i>Taxus baccata</i>	12	+ —	4 4		<i>caroliniana</i>	3	+	1
<i>forma nova</i>	?		1		<i>diversifolia</i>	65	+	16 5
<i>var. erecta</i>	1		1 2		<i>heterophylla</i>	6	+	
<i>brevifolia</i>	1				<i>mertensiana</i>	11	+ —	2
<i>cuspidata</i>	6	+						
<i>Thuja koraiensis</i>	1	+	1 1					
<i>occidentalis</i> s.lat.	4	+	14 2					
<i>orientalis</i>								

*Kontrollbestämd 1949 och 1980 till *T. nucifera*.

Tabell 2
Inventering av:
Tor Nitzelius och
Kenneth Lorentzon

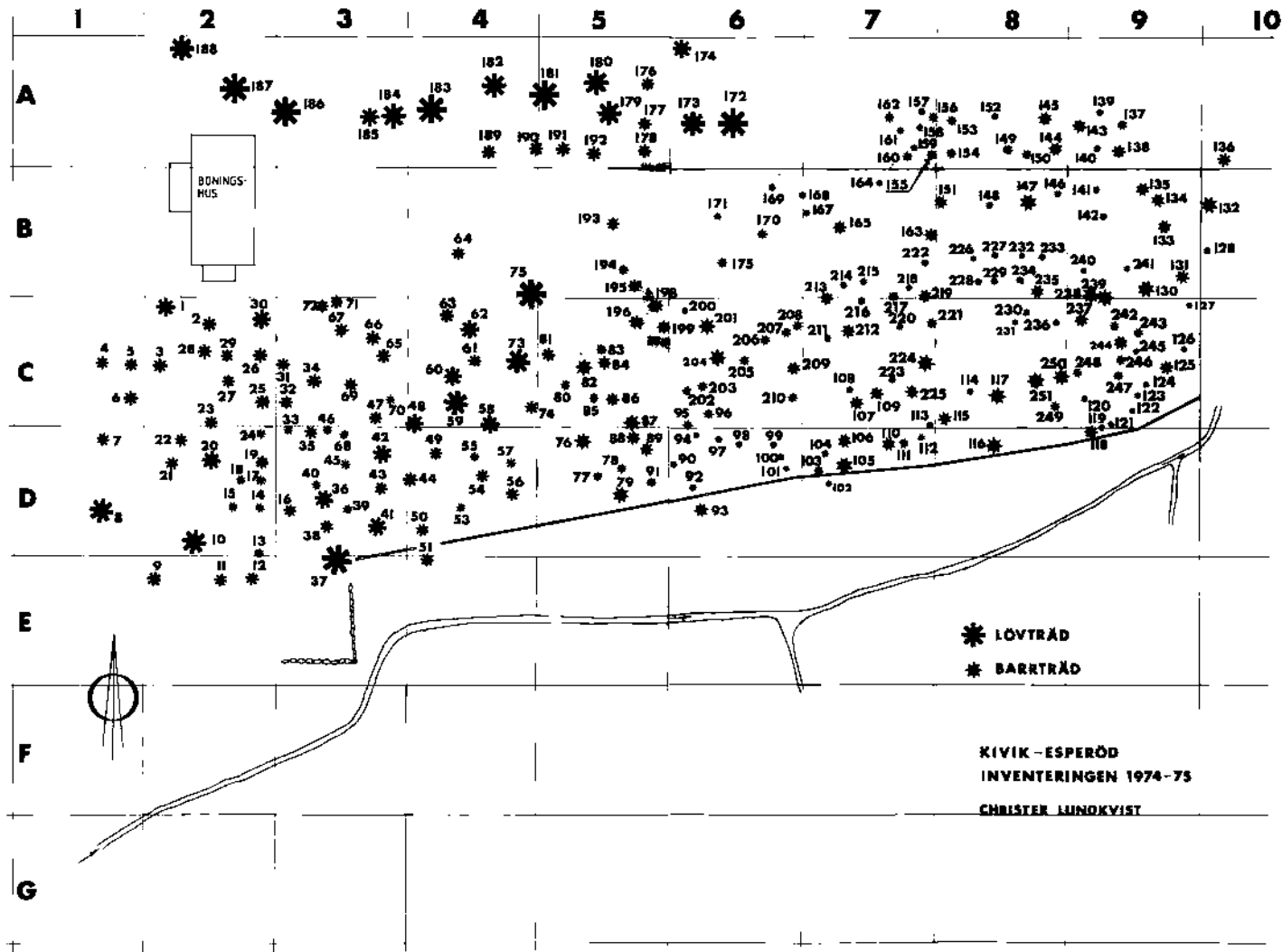
		Uppmätt stamomkrets cm.	kronvidd m.	Ung. höjd m.	Anm.
1	<i>Aesculus hippocastanum</i>	253	13		
2	<i>hippocastanum</i>	205	8		
3	<i>Tilia x euchlora</i>	120	10		
4	<i>x euchlora</i>	150	8		
5	<i>Crataegus</i> sp.				Möjl. <i>C. chlorosarca</i>
6	<i>Corylus colurna</i>	150	10		
7	<i>Quercus robur</i>	120	8		
8	<i>Fagus sylvatica</i>	210	18		
9	<i>Quercus x turneri</i> var. <i>pseudoturneri</i>	115	5	10	
10	<i>Quercus cerris</i>	200	20		
11	<i>robur</i>	105	8		
12	<i>cerris</i>	130	6		
13	<i>Crataegus dsungarica</i>	45	5		
14	<i>Ulmus pumila</i> var. <i>arborea</i>	207	8	25	
15	<i>Quercus cerris</i>	150	10		Stormf. 11/81
16	<i>rubra</i>	115	8		
17	<i>Robinia pseudoacacia</i>	70	4		
18	<i>Quercus cerris</i>	165	7	20—25	
19	<i>Robinia pseudoacacia</i>	95	6		
20	<i>Quercus frainetto</i>	135	10	20—25	
21	<i>rubra</i>	135	8		
22	<i>Corylus colurna</i>	100	7		
23	<i>Quercus cerris</i>	80	7		

24	robur	115	7	
25	robur	125	7	
26	Corylus colurna	120	10	Högsta ex.
27	Quercus robur	265	4	
28	rubra	70	5	
29	robur	200	5	
30	Acer platanoides	190	15	
31	Quercus rubra	110	8	
32	rubra	120	10	
33	rubra	145	12	
34	rubra	130	8	
35	Magnolia hypoleuca	75	6	
36	Quercus rubra	140	12	
37	Ulmus glabra			
38	Quercus robur	105	7	
39	Carya ovata	70	5	
40	Ilex aquifolium			
41	Quercus rubra	150	12	
42	Magnolia acuminata	130	12	17
43	Carya ovata	85	7	
44	ovata	70	6	
45	vakant			
46	Ilex aquifolium			
47	Quercus rubra			
48	Magnolia hypoleuca	135	8	
49	hypoleuca	85	8	
50	acuminata	60	7	
51	Ulmus pumila var. arborea	125	10	17
52	Magnolia hypoleuca	237		27
53	cf. hypoleuca (blm. köttfärgad?)	45	2,5	
54	Quercus aff. rubra	135	12	Stormf. 11/81
55	cerris	95	8	Stormf. 11/81
56	Magnolia hypoleuca	120	9	Svårt stormskadad
57	hypoleuca	105	10	
58	kobus	125	8	15
59	Quercus rubra	165	14	Största ex.
60	Castanea sativa	125	12	15
61	Quercus rubra	120	8	
62	rubra	150	10	
63	Castanea sativa	145	8	15
64	Crataegus oxyacantha	65	6	
65	Quercus robur	125	8	
66	rubra	110	10	
67	robur		8	
68	Magnolia hypoleuca	81		Stormf. 11/81
69	Quercus rubra	130	8	jmf. 34
70	Liriodendron tulipif.	130	7	15
71	Quercus rubra	115	8	
72	Quercus coccinea	165	13	
73	rubra	200	15	
74	Corylus colurna	140	10	
75	Fagus sylvatica f. atropunicea	185	17	
76	Abies procera	210	11	25
77	procera	135	5	25
78	Thuja plicata	200	12	
79	Pinus strobus	200	14	20
80	Torreya nucifera	35	4	7
81	Quercus cerris	140	8	
82	Abies homolepis	165	9	
83	Torreya nucifera	55	7	7
84	Picea torano (P. polita)	80	5	14
85	Abies procera	240	10	NO 85 Stormf. 11/81. Svamp i roten
86	procera	250		25
87	procera	160		25
88	Ilex aquifolium	35	5	
89	Cryptomeria japonica f. lobbii	110	5	20
90	japonica f. lobbii	115	5	20
91	Torreya nucifera	45	7	
92	Tsuga diversifolia	45	5	

93	<i>Pinus strobus</i>	170	9		
94	<i>Cham. lawsoniana f. wisselii</i>	100			
95	<i>Thujaopsis dolabrata</i>	90	7		
96	<i>Cryptomeria japonica f. lobbii</i>	100	5	20	Död 1981
97	<i>Tsuga diversifolia</i>	65	7		
98	<i>Picea orientalis</i>	145	9		
99	<i>Chamaecyparis lawsoniana f. wisselii</i>	85	5		
100	<i>Sciadopitys verticillata</i>	60	4.5		
101	<i>Abies veitchii</i>				Död 1981
102	<i>Taxus baccata</i>				
103	<i>Thujaopsis dolabrata</i>	80	5		
104	<i>Pinus rigida</i>	110		15	
105	<i>Abies homolepis</i>	185	8		
106	<i>Picea orientalis</i>	140	6		
107	<i>Taxus baccata</i>	152	8		
108	<i>Abies veitchii</i>	120	7	15	Död 1981
109	<i>Picea sitchensis</i>	155	8		
110	<i>Abies procera</i>	185	8		
111	<i>Chamaecyparis obtusa</i>	75	5		
112	<i>Torreya nucifera</i>	92	4		
113	<i>Chamaecyparis lawsoniana "grön"</i>	100	5		
114	<i>Tsuga diversifolia</i>	85	6		
115	<i>Abies procera</i>	250	6		
116	<i>Pinus nigra</i>	160	8		
117	<i>Chamaecyparis lawsoniana "grön"</i>	130	9		Död 1981
118	<i>Pseudotsuga menziesii</i>				
119	<i>Abies procera</i>	155			
120	<i>Thuja koraiensis</i>	65		10	
121	<i>Chamaecyparis pisifera</i>	45	4		
122	<i>pisifera</i>	30	3		
123	<i>Sciadopitys verticillata</i>	75	6	5	
124	<i>verticillata</i>	80	5	8	
125	<i>Prunus lusitanica</i>			5—7	Med frukt!
126	<i>Picea sp.</i>				Död 1981
127	<i>Picea sp.</i>				Död 1981
128	<i>Abies excelsior</i>	110	8		
129	<i>Thujaopsis dolabrata</i>			15	Trol. landets största! Stormf. 11/81
130	<i>Thuja plicata</i>	150	10	25	
131	<i>Abies cephalonica</i>	110	8		
132	<i>Pinus peuce</i>	175		16	
133	<i>Abies homolepis</i>	135	8	17	
134	<i>homolepis</i>	90	6		
135	<i>concolor</i>	125	6	15	Toppbruten
	<i>f. violacea</i>	140			
136	<i>Sorbus intermedia</i>				
137	<i>Pinus contorta</i>	80	4		
138	<i>Platanus x acerifolia</i>	120	10	15	
139	<i>Pinus contorta</i>	110	8		
140	<i>leucodermis</i>	130	4.5	13	
141	<i>Chamaecyparis obtusa</i>	50	4	10	
142	<i>Abies lowiana</i>	160	5	20	
143	<i>lowiana</i>	196			
144	<i>procera</i>	220	10		
145	<i>lowiana</i>	170	8		
146	<i>Picea mariana</i>	60	5		
147	<i>Abies homolepis</i>	170	8		
148	<i>Thujaopsis dolabrata</i>	85	4		
149	<i>Abies procera</i>	175	8		
150	<i>Pinus koraiensis</i>	110	6		
151	<i>Picea orientalis</i>	140	8	20	
152	<i>Abies lowiana</i>	210			
153	Vakant				
154	<i>Abies procera</i>	105	9		
155	<i>procera</i>	250	3		
156	<i>procera</i>	195			
157	<i>Abies alba</i>	80	4		
158	<i>Picea orientalis</i>	115	6		
159	<i>Abies procera</i>	95	3		
160	<i>Pinus cembra</i>	60	3.5	10	

161	<i>Picea pungens</i>	45	4,5		
162	<i>Taxus baccata</i> cfr. f. <i>fastigiata</i>		4		
163	<i>Abies excelsior</i>	200	10		
164	<i>Chamaecyparis obtusa</i>	65		10	
165	<i>Pinus strobus</i>	150	12		
166	<i>Picea mariana</i>				
167	<i>orientalis</i>	110	5,5		
168	<i>Thuja standishii</i>	75	6	10	
169	<i>Chamaecyparis obtusa</i>	55	7	10	
170	<i>Pinus jeffreyi</i>	145	5	18	
171	<i>Abies lowiana</i>	60	5	25	
172	<i>Tilia cordata</i>	410	25		
173	<i>cordata</i>	220	20	20	Tvåstammig ursprunglig?
174	<i>cordata</i>	165	10		
175	<i>Pinus koraiensis</i>	80		10	
176	<i>Sorbus aucuparia</i>	70	6		
177	<i>Pseudotsuga menziesii</i>	35	3		Död 1981
178	<i>Quercus rubra</i>	106	10		
179	<i>robur</i>	190	15		
180	<i>Tilia cordata</i>	220	15		
181	<i>Acer platanoides</i>	285	20		
182	<i>platanoides</i>				
183	<i>Quercus robur</i>	835			
184	<i>Fraxinus excelsior</i>	265	15		Stormskadad 11/81
185	<i>Acer platanoides</i>	130	10		
186	<i>Ulmus glabra</i>	200	15		
187	<i>glabra</i>	380	15		
188	<i>Fraxinus excelsior</i>	210	10		
189	<i>Crataegus</i> sp.	55	5		
190	<i>Crataegus</i> sp.	55	3		
191	<i>Crataegus</i> sp.	50	4		
192	<i>Crataegus</i> sp.	35	3		
193	<i>Abies lowiana</i>	180	5		
194	<i>Chamaecyparis obtusa</i>	60	4		
195	<i>lawsoniana</i> (blå)	75	4		
196	<i>Abies procera</i>	65	8		
197	<i>procera</i>				
198	<i>procera</i>	195	12		
199	<i>Chamaecyparis thyoides</i>	55	4	7	Kottebärande
200	<i>Tsuga diversifolia</i>	65	8		
201	<i>Abies homolepis</i>	190	12	20	Vidkronig
202	<i>pinsapo</i>	130	5		
203	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (grön)	115	5		
204	<i>Taxus bacc.</i> f. <i>fastigiata</i>				
205	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (blå)	115	4,5		
206	<i>Cryptomeria japonica</i> f. <i>lobbii</i>	115	6	18	
207	<i>Chamaecyparis obtusa</i>	50	7	8	
208	<i>nootkatensis</i>	125	8	15	
209	<i>Metasequoia glyptostroboides</i>	80	4,5		
210	<i>Ilex aquifolium</i> J.C. van Tol-typ	50	4	10	
211	<i>Pinus parviflora</i>	100	6	10	
212	<i>Abies cephalonica</i>	220	12	20	
213	<i>procera</i>	200	12		
214	<i>procera</i>	155	6		
215	<i>pinsapo</i>	70	3		
216	<i>lowiana</i>	180	7		
217	<i>excelsior</i>	25	4		
218	<i>Pinus nigra</i>	165	6		
219	<i>Abies excelsior</i>	205	12		
220	<i>Cunninghamia lanceolata</i>	63	4	12	
221	<i>Tsuga diversifolia</i>	60	5	9	Genomgående stam
222	<i>Abies procera</i>	110	6		
223	<i>Taxus baccata</i>	135	9	10	
224	<i>Chamaecyparis pisifera</i> f. <i>squarrosa</i>	150	12	15	
225	<i>Tsuga canadensis</i>	100	8		
226	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (blå)	115	3		
227	<i>Pseudotsuga menziesii</i> f. <i>caesia</i>	135	9		
228	<i>Picea asperata</i>	90	4	15	
229	<i>Abies pinsapo</i>	125	6	18	

230	<i>Pinus ponderosa</i>	120	6	15	
231	<i>Thuja occidentalis</i> globosa-typ				
232	<i>Thuja occidentalis</i> f. <i>fastigiata</i>	45	1		
233	<i>Abies holophylla</i>	65	4		
234	<i>mariesii</i>	65	3	12	
235	<i>grandis</i>	170	9		
236	<i>Calocedrus decurrens</i>	150	7	15	Ovanligt bred
237	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (blå)	125	6		
238	<i>Calocedrus decurrens</i>	96	6		Brett ex.
239	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> f. <i>wisselii</i>	145	6	15	
240	<i>Picea wilsonii</i>			14	
241	<i>Thujopsis dolabrata</i>	80	4	13	
242	<i>Prunus laurocerasus</i>			7	
243	<i>Ilex aquifolium</i>		4,5		
244	<i>Chamaecyparis pisifera</i> f. <i>squarrosa</i>	130	10	13	
245	<i>Taxus baccata</i>				
246	<i>Ilex aquifolium</i>				
247	2 st <i>Ilex pernyi</i>			3,5	
248	<i>Ilex aquifolium</i>				
249	<i>aquifolium</i>				

Hammersta

ULLA BODORFF GYLLENHAAL

Inför Föreningens för dendrologi och parkvård utflykt till Hammersta den 5 september 1981 hade Ulla Bodorff Gyllenhaal författat och utdelat nedan återgivna innehållsrika historik och beskrivning.

Med beklagande får vi meddela att författarinnan senare avlidit.

Historia

Hammersta godsbildning torde tillhöra de äldsta i Sörmland. Det var stamgods för Hammersta-ätten, som i många generationer var lagmän i Södermanland och tillhörde ätten Natt och Dag. Hammersta-ättens gods sträckte sig bl.a. från Tyresö i norr ner till Hörningsholm i söder och med stora gods efter södra stranden av Mälaren ner mot Horn i Södertäljetrakten.

Ur försvarssynpunkt var det forna kungariket Törens väl beläget. Med Hanvedens otillgängliga skogar i norr och djupa havsvikar som skar långt in i landet och inte minst segelbara åar och vattendämlar över Mälaren upp mot handelsvägarna mot Västmanland och Bergslagen, blev Hammerstagodset ett handelsimperium. Förbindelserna över Östersjön byggde ut imperiet mot öster. När Natt och Dags genom giftemål förenades med Thottarna var det en "omstrukture-ring", som gav riklig utdelning.

Magnus Erikssons allmänna landslag lär ha funnits endast i 100 ex. Avskrivna av munkar på beställning av landets mest burgna släkter, och enligt senare rön med nog så egenmäktiga tolkningar till beställarens fördel, fanns ett av Sörmlands kända 2 exemplar på Hammersta.

Hammersta Borg, nu en ståtlig ruin, var uppförd som fast stenhus redan i slutet av 1200-talets sista årtionde. Godset inköptes av Sten Sture d.ä. av samma släkt som Natt och Dag. Borgen var obehövlig, vattendämlarna uppgrundade genom landhöjningen. Nytt slott uppfördes i nästa vik — Häringe. Gustaf Vasa lade strax beslag på godset som s.k. arv och eget. Det förlänades sedan till fältmarskalken Horn och gick på kvinnolinjen över många av våra äldsta släkter. Omkring 1750 förvärvades egendomen av generalen Löwen, i vars familj det stannade till 1928. — Dess-

förinnan skedde dock flera uppdelningar av Hammersta bl.a. i ett säteri och ett Rusthåll.¹

Bebyggelse

Nuvarande lilla lustslott Hammersta 1:1 är ett verk av arkitekten Stenhammar från 1913. Byggt före det första världskriget, som sopade bort så mycket hantverkskunnighet och fint byggmaterial. Slottet byggdes för Musikförläggaren Abraham Lundkvist och har som sig bör en särskild musiksalong med förhöjt tak och en underbar akustik. Stenhammar var även arkitekt för Grand Hotel Royal i Stockholm. Skickliga stuckatörer, bildhuggare och träsnidare kom säkert till användning även på Hammersta, vars tak, spisöppningar, räcken, pelare och balustrader utgör goda prov på en snart svunnen Jugendepok. Under åren 1913—1968 bytte Hammersta ofta ägare av vilka många förkovrade godset. Av Hammersta-leran slogs det för sin hållfasthet berömda teglet, av vilket t.ex. Stockholms stadshus är byggt. Längst bodde familjen Grauers här. Jag skulle gärna se husfaderns trevliga idé med ett duvslag med enbart vita duvor framför Västra gavelns sydfasad återupplivad — men vem skulle sköta dem.

Renovering av slottet

Efter att under ett tiotal år stått utan seriös hyresgäst hade förfallet nått stor omfattning. Taket läckte, i källaren stod vattnet högt allt efter nederbörden. Avlopp, inklusive värme, hade spruckit och vatten runnit ut i innertak och på parketten. Fönstersmygar och bänkar var helspruckna — väggar bågnade etc. Det hedrar den nye ägaren Stockholms kommun att den beslöt sig för att finna någon fackman med intresse — och kanske mod — att renovera byggnader i stället för

¹ I det enkla säteriet, av vilket endast två små träflyglar kvarstår, verkade Strindberg vid 16 års ålder som informator. Här skrev han Tjänstekvinnans son — samt hann även med att predika i Ösmo kyrka en söndag. Mången lär ha hoppat till i bänkarna vid ovana ord och tankar. En annan vars skriftställer föregat mången Ösmobo är Ivar Lo Johansson, vars far var stutare på säteriet. "Det var alls ej så svart som han gjort det till" säger de gamle som var med på den tiden.

att, som föreslagits, bygga om det fallfärdiga huset till alkoholistanstalt. Jag arrenderade alltså Hammersta slott och park under 15 år, erlade ett engångsarrende och åtog mig att renovera huset invändigt samt ordna landskapet utanför. Staden hade sina förpliktelser. Under ömsesidig förståelse för varandras svårigheter har vi kunnat samverka till bevarande av en god arkitektur från tiden.

Renovering av parken

Hur mycket lättare är det ej att renovera en byggnad än att skapa ett parklandskap.

Läge, klimat och jordmån. Zon II men på en halvö med pinande blåst till hård storm från söder eller norr. Några underbara somrardagar, när den milda, salta havsbrisens blandas med lindblomsdoft från allén — sedan storm så alla trädgårdsmöbler ligga i backen och blomurnor, som aldrig repa sig, vräkta över ända. *Jordmån:* Hammersta-leran med uselt ledningstal, lätt kalkhaltig och goda näringsvärden.

Befintlig vegetation. Karaktärsträd är 40 m höga askar med undervegetation av oändligt sprött lundgröe (*Poa nemoralis*). När det skira vårgräset spirar och nästan utsprunget asklöv sänder en lätt skugga på österbackarna, då är det vår. Ek, lind, alm, en och annan storbjörk. På högre lägen månghundraåriga, grovbar-kiga tallar och så en nästan ogenomtränglig djungel av slån, getapel och hagtorn. Ingen hägg, inga olvön. Vid gallring av sly framkommer en rik flora med inslag av kulturväxter som malva, gamla typer av dubbelblommande akeleja, Salomons klättrande stege = *Polemonium* m.fl. och vildflor av gullviva, lungört, prästkrage och rödblåra. Stenkumlen är täckta av 100-tals kvm av vintergröna. Under ek växer blåsippor och så traktens specialblomma liljekonvalj, som förr plockades till godsägarens förtret för att med hästkärror forslas till Hötorget i Stockholm för avsalu. Sörmlands vildflora är ej så artrik som Upplands sägs det, men däremot växer det mycket av varje sort. Jag kan lätt urskilja en 200 olika vildblommor. En kunnig botaniker som Örjan Nilsson hittar, bland vad en annan kallar törnros, alla de sorter, och mina svårbeskrivbara violer av vad som mest liknade hundviol med drag av lundviol visade sig vara just en hybrid mellan dessa. Det bästa har jag sparat till sist. De stora hasselbuskarna. Fristående blir de snabbt de vackraste solitärer, nödtorftigt urgle-sade växer där hinkar av kantareller.

Gallring är ett svårt kapitel. I detta vindutsatta läge får man ej bryta kronsluten, så att vinden får fritt spelrum. Varje förändring påverkar undervegetatio-

nen. Mer ljus, fler växter och ökat underhåll. Och ändrat djur- och fågelliv.

Så började det

Bortsett från vildmarken fanns på mina 4 hektar park endast två pyramidekar, två magra hästkastanjer, två risiga hagtornsträd, en förvuxen ligusterhäck, ett guldragn utanför sängkammaren och en halvt övervuxen Forsythiabuske.

Vad göra? Jag for till England för att få något vackert inför ögonen. Till mina vänner Mallets i Wittersham. Huset ombyggt av Lutyens och parken ritad av Gertrud Jekyll. Det perfekta jobbet. The Manor övervuxet av vinterjasmin, gula, småblommiga rosor, lackviol i tegelmuren, klippta taxushäckar. Helt riktiga avstånd på bredd och längd på gräsyornas rumsbildningar — och det fjärran landskapet "the borrowed landscape" infångat i bilden.

För att ha något med mig hem besökte jag även Syon Lodge, som samlar på allt antikt som rivs i Great Britain. Ett par sandstenslejon "most ferocious", som stått och gnisslat tänder mot varandra som grindvakter på ett skotskt slott, blev mina bl.a. När jag blir alltför nedslagen av att ur denna hårdflirtade mark få ut en gnutta romantik, då går jag in i min blå salong och ser på en väggtapet av Villa d'Estes Vattenorgel. På ena sidan finns en trappnedgång. En balustrad, en marmorurna med ett fontänarrangemang. Och ett överflöd blommande rosor. Här där rådjur betar av den blygsammaste rosknopp.

Arbete pågår

Är alltid en ursäkt när ingenting är färdigt. Så även här. Vad jag däremot kan redovisa är underhållet, de kostnader det medför och de maskiner som använts.

Underhållskostnader

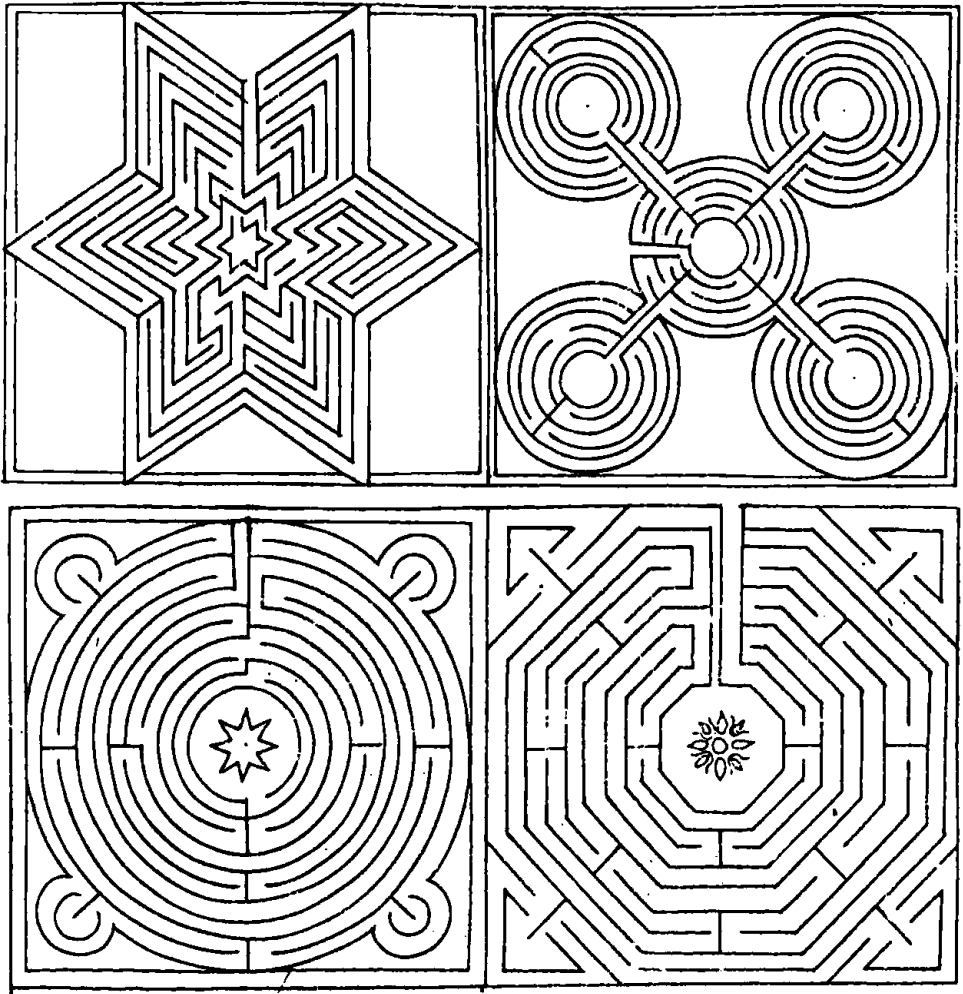
I min snart 50-åriga praktik kan jag intyga att det aldrig varit svårt att få fram anläggningskostnader. Just då finns det pengar disponibla — annars fungerar ej vägsystemet eller miljön. Men även om man från början lägger upp en underhållsbudget med nödvändig organisation, maskinpark, bevattning och försvarsutrymmen blir det sällan så. Beslutsfattare byts, det ekonomiska underlaget ändras. Samma gäller våra fina gamla slottsträdgårdar. Kan man med en blandning av lejd prima arbetskraft samt tillfällig hjälp av skolungdom, allt inom de krav myndigheterna föreskriver, klara av en rimlig underhållskostnad? Mitt

svar är nog ja — med det förbehållet att det kräver konstant tillsyn och i tid väl planerad organisation. Och roade medarbetare i alla åldersgrupper. Jag kan inte nog tacka dem, som ofta i regn och rusk stått mig bi, från garvade yrkesarbetare till pigga ungdomar.

Maskinparken

För att rätt utnyttja denna måste man från början gå in för att inte rita en väg, inte en kurva, inte en slänt, inte en rabatt och inte plantera ett träd eller en buske, utan att snöröjning, gräsklippning eller önskad jordbearbetning *obehindrat* kan ske.

Detta gör att skalan blir större, vägar bredare, slänter mindre branta, häckar inte kan planteras efter tomtgränser etc. I större anläggningar är det ingen utrymmesfråga. I mindre anläggningar får mindre maskiner väljas. Som exempel kan jag nämna att mina 4 ha gräsyta kan klippas teoretiskt på 7 tim. körning. En person klipper dock ej gärna mer än max 5 tim. åt gången. Är det dåligt väder bör man ej klippa alls. Varianterna är många. För att visa Hammersta från bästa sidan för mina vänner dendrologerna har vi klippt var femte dag mellan skurarna.

Labyrinten, denna urgamla företeelse i alla kulturkretsar, har kommit på modet igen, kanske en följd av att världen omkring oss upplevs som alltmer labyrintisk. I England och på många andra håll restaureras och nyanläggs irrgångar i klippta träd och buskar, stensättningar eller grästorv. De här avbildade mönstren är hämtade från en handbok rörande lanthushållning och trädgård utgiven i Tyskland på 1600-talet.

Napoleon III, Georges-Eugène Haussmann och parkerna i Paris

EBBE GYLLENSTIERNA

Louis Napoleon Bonapartes försök att ta makten i Frankrike. Hans botaniska intresse och val till president och kejsare

År 1836 lämnade Louis Napoleon, brorson till Napoleon I, sin exil i Schweiz och begav sig till Strassbourg, där han sökte förmå garnisonen att göra uppror. Han hade hoppats att detta skulle leda till en statskupp som skulle föra honom till makten i Frankrike. Men garnisonen i Strassbourg förblev kung Ludvig Filip trogen, Louis Napoleon arresterades och tvangs att gå i landsflykt till England. Där togs han väl emot av den engelska aristokratien och inbjöds att besöka flera slott och herresäten. Under dessa besök fick han tillfälle att studera den engelska trädgårdsarkitekturen, som då grundade sig på en ny naturkänsla och ville ha en fritt växande växtlighet i motsats till den franska arkitekturen där krav på hårt tuktade träd och buskar, ordnade i geometriska mönster ännu i viss mån kvarlevde. Louis Napoleon vistades en tid på Brodwick Castle, på ön Arran i Skottland, där hans botaniska intresse uppmuntrades av ägaren, the Duke of Hamilton. "Ni har en sådan utmärkt smak, Sire, när det gäller trädgårdsarkitektur", sade hertigen till Napoleon, "att jag gärna skulle ha velat haft Er som min chefsträdgårdsmästare."

I England fick Louis Napoleon felaktiga och överdrivna uppgifter om starka bonapartistiska strömningar i Frankrike. Han beslöt då att försöka göra ett nytt kupp försök och landsteg i Boulogne, där han väddade till trupperna att ansluta sig till honom. Men garnisonen i Boulogne visade honom lika litet lojalitet, som garnisonen i Strassbourg hade gjort, Louis Napoleon togs till fånga och internerades på livstid på slottet Ham i Picardie. På äldre dagar sade han, att han aldrig skulle ha stått ut med sin långvariga fångenskap på Ham, om inte slottskommandanten hade gett honom ett trädgårdsland att odla upp. Efter sex år lyckades han fly till England, där han åter bidade sin tid.

Februarirevolutionen i Frankrike 1848 ledde till Ludvig-Filips avsättning, rojalisternas nederlag och en seger för bonapartisterna. Louis Napoleon kunde då återvända till Frankrike, där han blev president. Men hans mål var att bli vald till kejsare. I syfte att bli känd och populär och härigenom underlätta ett sådant val begav sig Louis Napoleon ut på flera resor i

Frankrike. Under en sådan träffade han för första gången och fick ett fördelaktigt intryck av Georges-Eugène Haussmann, som då var prefekt för departementet Yonne. Louis Napoleon hade hoppats att bli vänligt mottagen under sina resor, men så blev ofta ej fallet. En stor del av den fredsälskande befolkningen, som kände till hans planer på att bli kejsare, ville hellre ha en president med inskränkta befogenheter än en kejsare som de fruktade skulle kunna få för stor makt och kunna dra in Frankrike i ett krig med Preussen. Napoleon möttes därför på flera ställen av ropen "Vive la République, Vive la Paix." Men i Bordeaux förekom inga sådana demonstrationer. Haussmann, som på Louis Napoleons rekommendation hade förflyttats att bli prefekt för departementet Gironde, det departement i vilket Bordeaux ligger, hade noga sett till att alla som kunde tänkas uttrycka ett missnöje ej fick tillfälle härtill. Och under banketten på rådhuset hade han ordnat med en kör, som ropade, "Vive l'Empire". "L'Empire c'est la Paix." Louis Napoleon blev mycket förtjust och tänkte att Haussmann skulle kunna bli den man som skulle kunna genomföra hans planer på att modernisera Paris. Sådana planer hade mognat hos honom under hans vistelse i England, där han funnit att London var en mycket modernare stad än Paris.

I november 1852 valdes Louis Napoleon till fransk kejsare. Han hade då redan diskuterat sina planer på att modernisera Paris med den dåvarande prefekten för departementet Seine, Berger. När denne avvisade dem för att de skulle bli alldeles för dyra att genomföra, avskedade Napoleon Berger och ersatte honom med Haussmann.

Bois de Boulogne och dess historia. En svensk vinner första pris i en tävling om bästa sättet att förbättra Bois de Boulogne och Haussmann genomför områdets restaurering

I sina memoarer berättar Haussmann, att när han av Napoleon III hade fått uppdraget att modernisera Paris, så tyckte han att ingenting skulle bli roligare än

1. Haussman får i Elyséepalatset mottaga Napoleon III:s uppdrag att restaurera Paris. (Efter berömd tavla av Yvon i Bibliothèque Historique de la Ville de Paris.)

att söka förbättra stadens parker.¹ Och han ville då börja med Bois de Boulogne.

Sitt namn har Bois de Boulogne fått genom att den fromme kung Filip II August (1165—1223) efter återkomsten från en pilgrimsresa för att hylla den heliga madonnan i Boulogne lät uppföra ett litet kapell i västra delen av området som han kallade Boulogne la Petite. Under den långa rad av kungar som följde efter honom genomgick Bois de Boulogne växlande öden. Ibland fick området förfalla och mer eller mindre växa

igen, ibland blev det gallrat och nya vägar togs upp i detsamma. Frans I (1494—1547) intresserade sig mycket för Bois de Boulogne och lät där uppföra två slott, ett större som han till minne av sin fångenskap i Spanien kallade Château de Madrid och ett mindre. Under hans tid, liksom under hans efterföljares, var Bois de Boulogne en kunglig privatdomän, avsedd för kungliga jakter. Detta förhållande gällde fram till februarirevolutionen 1848, då området övertogs av staten. För att hindra att inplanterat vilt begav sig ifrån området och att allmänheten skulle bedriva tjuvskytte där, lät Frans I:s son, Henrik II (1519—59), omge Bois de Boulogne med en hög mur, som hade åtta

¹Memoires du Baron Haussmann, tre delar, Paris 1890—93, del III, sid 172.

gallerförsedda portar. Henrik III (1551—89) anlade ett nät av raka vägar genom Bois de Boulogne, som kantades med idegrannar och som sammanstrålade i två rondeller (bild 2). I den ena av dessa ville Henrik uppföra ett ståtligt kapell som skulle inrymma ett mausoleum, i vilket hans eget och efterföljande franska kungars hjärtan efter deras död skulle förvaras i ett gyllene skrin, ett projekt som dock aldrig kom till utförande.

Bois de Boulogne var ursprungligen en ekskog och förblev en sådan, även om man tid efter annan försökte att inplantera träd av andra slag i området. Henrik IV (1555—1610), som älskade mullbär, lät sålunda plantera 1.500 mullbärsträd i Bois de Boulogne. Under vissa tider, särskilt då det var krig, blev skogen i Bois de Boulogne hårt avverkad för att ge virke till flottbyggnad eller bränsle till en i Paris frysende befolkning. Då de allierade trupperna efter trekejsarslaget vid Leipzig 1813 kom till Paris för att där avsätta Napoleon I, bivackerade de i Bois de Boulogne. Eftersom det då blev en kall vinter, högg dessa trupper ned nästan alla träden i Bois de Boulogne för att få ved till sina tält. Området måste som en följd härav helt nyplanteras, ett arbete som ej var avslutat vid Napoleon III:s trontillträde.

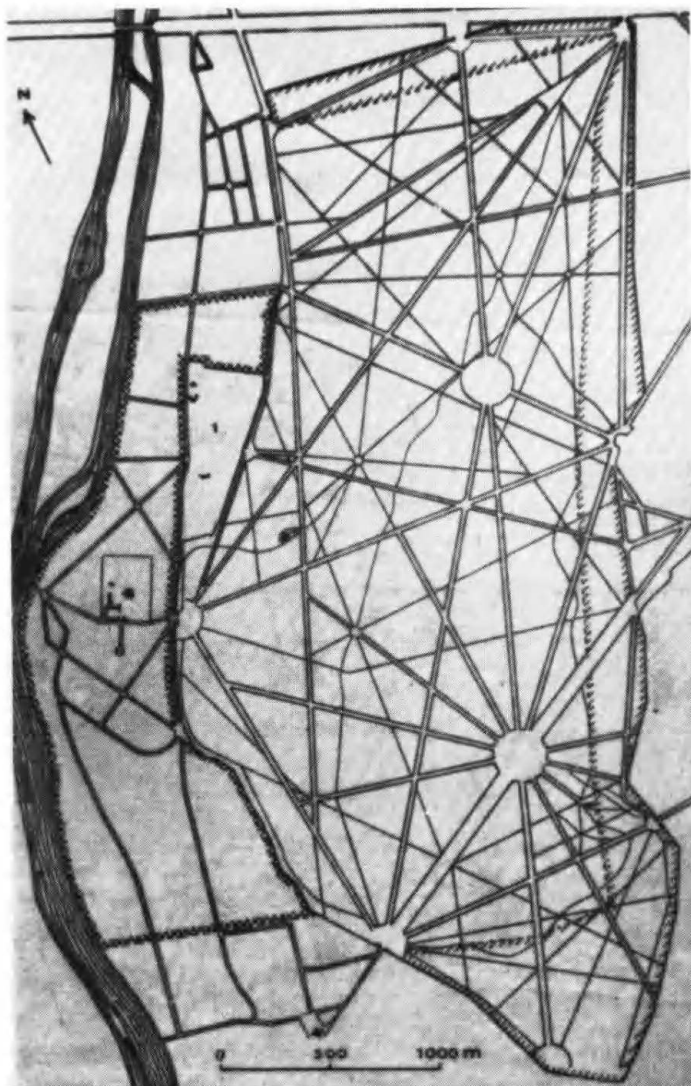
Haussmann började sitt arbete med att utlysa en tävling om bästa sättet att restaurera Bois de Boulogne, till vilken deltagare från många länder inbjöds. Man hade väntat, att en fransman skulle vinna denna tävling, men till allmän häpnad togs första priset av en ung, 21 årig, vid den tiden även i sitt hemland ökad svensk vid namn Knut Forsberg. Han reste till Paris och tog emot prispengarna — 100.000 francs, en vid den tiden väldig summa — och satte därefter genast igång med ett stort och ihållande festande på stadens bästa restauranter. Efter en tid började pengarna att ta slut. Forsberg som hade planerat en särskilt överdådig fest, till vilken han inte hade tvekat att inbjuda flera mycket framstående personer inom det franska etablissemetet, bl.a. marskalken Bazaine, måste då snöpligt ge sina gäster återbud. Han hade naivt trott, att man skulle erbjuda honom en välavlönad post inom Paris parkförvaltning, så att han skulle kunna hjälpa till med att genomföra sitt tävlingsförslag, men därav blev intet. Utan arbete och med prispengarna helt förbrukade återvände han till Sverige.²

I London hade Napoleon mycket beundrat den i Hyde Park befintliga sjön "The Serpentine", och han önskade att det i Bois de Boulogne skulle anläggas en liknande, men ännu större och vackrare sjö. Tillsammans med en arkitekt vid namn Varé deltog kejsaren personligen i utstakningen av en sådan sjö. När Haussmann fick ta del av ritningarna till denna, varifrån en flod skulle grenas ut sig i ett antal bäckar, tillkallade han en väg- och vatteningenjör för att kontrollera Varés ritningar. Han misstänkte nämligen att dessa kunde vara felaktiga, eftersom Varé var trädgårdsmästare och ej utbildad i lantmäteri. Och misstankarna visade sig befogade. Varé hade mätt fel, om hans plan hade realiserats, skulle följden ha blivit, att sjön snabbt hade tömts på sitt vatten och förvandlats till en grund pöl. Haussmann orienterade Napoleon om förhållandet. Den ursinnige kejsaren avskedade Varé och sade åt Haussmann att söka sig bättre medhjälpare. Haussmanns val föll på en ung väg- och vattenbyggnadsingenjör, Alphand, som han hade lärt känna i Bordeaux. Och eftersom Haussmann var jurist och ej botanist, hämtade han som medhjälpare även från Bordeaux en trädgårdsmästare vid namn Barillet-Deschamps och en landskapsarkitekt Davioud. Tillsammans med dessa tre ändrade och förnyade Haussmann Paris parker, så att de fick det utseende som de har än i dag.

I Bois de Boulogne lät Haussmann ersätta 95 km breda spikraka vägar med smalare, slingrande sådana efter engelsk smak (bild 1 och 2). Bois de Boulognes område utökade han genom expropriation, så att det kom att omfatta 845 hektar och nå ned till floden Seine. Två sjöar anlades, en mindre, "Lac Supérieur" som genom en 6 m hög fors förenades med en större och lägre belägen sjö, "Lac Inférieur". I den sistnämnda sjön gjordes tre öar. Haussmann lät även plantera omkr. 400 000 nya träd i Bois de Boulogne.

Men Napoleon ville att Bois de Boulogne inte bara skulle bli ett område, där folk kunde promenera och beundra en vacker växtlighet. Allmänheten skulle där även kunna ägna sig åt allehanda fritidssysselsättningar och nöjen. Därför iordningställdes i Bois de Boulogne ett stort antal banor för olika slags bollspel, för båg- och lerduveskytte och för hästdressyr och hinderhoppning. Härutöver beslöts att bygga en kapplöpningsbana som skulle ha en omkrets av 2 km och förses med stora, delvis täckta åskådarläktare. Denna, "Hippodrome de Longchamps", blev färdig 1858 efter tre års arbete. Den invigdes med en kapplöpning om ett Grand Prix, bestående av 100.000 francs. Ett särskilt område för barn "Jardin d'Acclimatation", ordnades

² Om Forsberg och hans vidare öden efter hemkomsten till Sverige, där han bl.a. ritade och anlade Berzelii park i Stockholm, se *Gustav Lind*, Stockholms Trädgårdar under gångna tider. Saxon och Lindströms förlag 1941, sid 140 f.

2. Bois de Boulogne före restaureringen.

Området är enligt barockens uppfattning genomkorsat av spikraka vägar, något som underlättade uppsikt över jakt på inplanterat vilt. Vägarna sammanstrålar i rondeller i vilka man kunde uppföra en liten hydda till skydd för väder och vind eller placera ett monument.

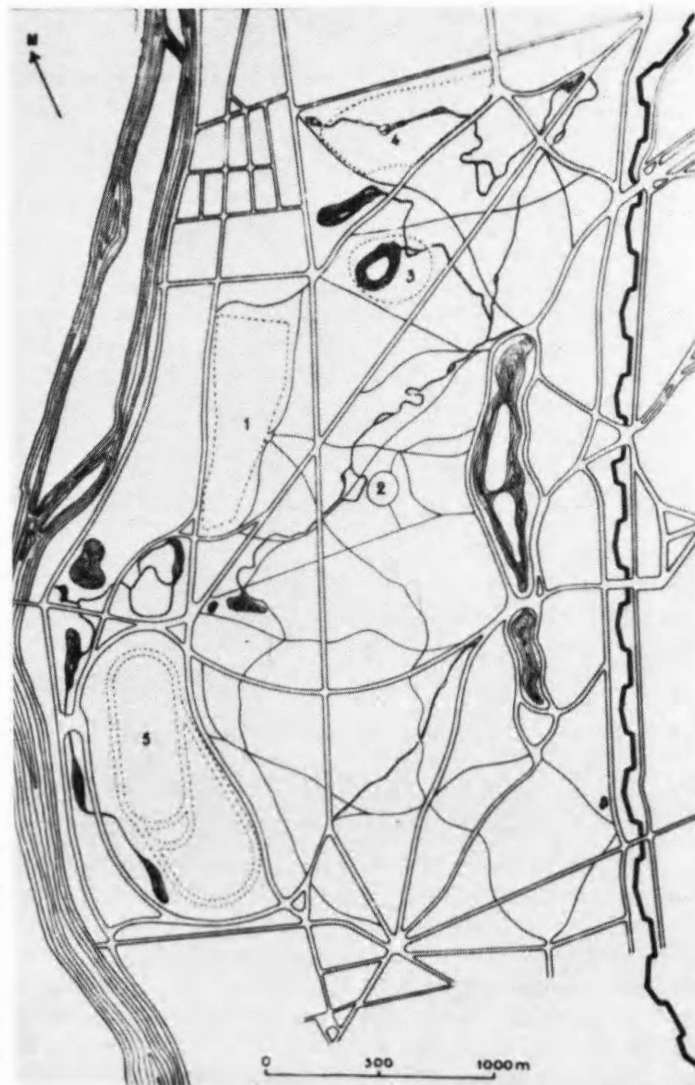
med slänggungor och karuseller samt burar med djur som apor och färggranna fåglar. En stor och magnifik restaurang — Pré Catelan — uppfördes, liksom en mängd mindre matsällen och kiosker. Och sedan "l'Hippodrome de Longchamps" visat sig bli en succès, började man uppföra en andra kapplöpningsbana, Hippodrome d'Auteuil, i närheten av Porte d'Auteuil.

När jag tillsammans med chefen för Paris parkförvaltning (La Direction des parcs, jardins et les espaces verts) besökte Bois de Boulogne framhöll denne, att Bois de Boulogne bör betraktas både som en park och en skog, men att man anser att skogen bör dominera. Bois de Boulogne, där 315 av områdets 845 hektar nu

utgöres av skog, har därför inte lika mycket av stora öppna gräsytor som finns i Hyde Park i London. Skogen i Bois de Boulogne är främst lövskog, där ekarna dominerar, en skog som ofta har en svärngomtränglig och risig undervegetation. Här och där har man inhägnat ytor för att driva upp nya trädplanter, eller för att studera hur en växtlighet som lämnas opåverkad utvecklar sig.

Parc de Bagatelle, en utsökt vacker och mönstergillt skött liten park

I nordöstra delen av Bois de Boulogne finns ett inhägnat område som kallas Parc de Bagatelle. Området har fått sitt namn efter det lilla slott, Château de

3. Bois de Boulogne efter Haussmans restaurering.

Endast två raka, genomgående vägar har behållits. Övriga har enligt en nyare tids smak ersatts med slingrande sådana. Två sjöar har anlagts, den ena med två små öar.

1. Parc Bagatelle
2. Restaurant Pré Catelan (en av Parisområdets elegantaste restauranger)
3. Parc d'Acclimatation (lek område för barn)
5. Kapplopningsbana (Hippodrome de Longchamp)

Bagatelle, som finns där. Alla parisare känner till historien om hur detta slott kom till. Det byggdes som följd av ett vad, som hertigen av Artois, sedermera Carl X, bror till Ludvig XVI, en dag år 1777 ingick med sin svägerska, drottning Marie Antoinette. Hertigen slog vad med henne om 100.000 guldmynt, att han inom 100 dagar skulle kunna bjuda henne på supé i ett av honom nyuppfört slott. Och han vann vadet. Den 21 september började man att bygga slottet, och redan den 26 november, efter något mer än 60 dagar, stod det färdigt. Hertigen döpte det till La Bagatelle, eftersom det var en bagatell tillkommet som följd av en tillfällig nyck. Över entrén till slottet lät han sätta inskriften "Parva sed apta", obetydligt men lämpligt

för sitt ändamål. Och ändamålet var att i slottet ordna med fester med galanta damer som inte kunde medföras till hovet. Hertigen lät omge sitt lilla slott med en vacker park med tillhörande trädgård. Men han fick ej njuta länge av "La Bagatelle". När franska revolutionen bröt ut 1789, tvangs han att hastigt fly från Paris till Ryssland, där Katarina II tog emot och beskyddade honom. När han efter Napoleon I:s maktövertagande vågade återvända till Paris, fann han att revolutionspöbeln hade bränt ned "Château de Madrid" i Bois de Boulogne och att det andra större slottet där hade gjorts till en allmän danslokal. Men "La Bagatelle" hade mirakulöst nog skonats.

Napoleon III hade önskat att ändra om parken vid

La Bagatelle till en vacker botanisk trädgård efter modell av Kew Gardens utanför London. Men det hade 1835 köpts av en rik engelsman, lord Seymour, som förälskat sig i en vacker fransyska som ej ville följa honom till England. Och lord Seymour vägrade att överlåta La Bagatelle till Napoleon. Efter Seymors död övergick La Bagatelle till en släkting till denne, sir Richard Wallace, vars änka i sin tur testamenterade det till sin sekreterare. Därmed började en period av starkt förfall för La Bagatelle. Och när ägaren 1905 avsåg att sälja området för att styckas till bostadstomter, ingrep staden Paris och exproprierade detta.

I dag är Parc de Bagatelle en både utsökt vacker och mönstergillt skött park i engelsk stil. Slottet har efter en tid av förfall nyligen restaurerats och Paris borgmästare, Jaques Chirac, har förklarar att staden Paris avser att där ha representationsmiddagar.

Till det som anses böra finnas i den engelska, s.k. romantiska parken hör:

- ett orangeri, där ej vinterhärdiga växter, såsom t.ex. palmer och träd med citrusfrukter, kan tagas in för vintern
- en eller flera grottor, lockande en besökare till undersökning
- ett klipparrangemang, ned för vilket det bör forsa en kaskad av vatten
- en damm med näckrosor och guldfiskar
- en liten paviljong i kinesisk eller turkisk stil
- en rosenträdgård.

Alla dessa saker finns i Parc de Bagatelle. Eftersom området är helt plant, fick man forsla dit mängder av stora stenblock för att kunna åstadkomma grottan och det höga stenkummel ned för vilket det sprutar en vattenkaskad. Näckrosdammen har vållat stora svårigheter, eftersom näckrosorna varje år till större delen äts upp av änder, som man ej vill skjuta. Men även om det ibland finns dåligt med näckrosor i dammen, så finns där desto mer av japanska fiskar i alla tänkbara kulörer. Och rosenträdgården är magnifik och berömd. I den ordnas årligen en tävling om de bästa och vackraste rosenvarieteterna, en tävling som många europeiska länder och även USA, Sydafrika och Australien brukar delta i. De rosenvarieteter som deltar måste anmälas till tävlingen tre år i förväg. Under de två första åren kultiveras och kontrolleras rosorna i särskilda bänkar, först under det tredje året utplanteras de i rosenträdgården för fortsatt kontroll och bedömning fram till den dag i början av juni, då en internationell jury anländer för att prissätta dem. Detta sker genom en poängtilldelning, grundad på blomfärg, blomdoft, knoppsättning, bladens friskhet, plan-

tans växtsätt och förmåga att motstå sjukdomar m.m. För att få pris erfordras en viss minimipöäng, och det har förekommit år, då ingen ros fått mer än ett hedersomnämmande. De bästa rosenvarieteterna får stå kvar under året och i regel även nästa år. Ett besök i Parc de Bagatelles rosenträdgård för att titta på rosorna under deras vår- eller höstblomning är ett måste för många parisare. Ett måste är även att bege sig till parken en vårdag, då gräsmattorna är fyllda av tusentals blommande lökväxter av olika slag. När dessa blommat över, brukar staden Paris ordna ett stort garden party i Parc de Bagatelle. De inbjudna gästerna får då lyssna till jakt signaler på jägarhorn, blåsta av i röda rockar klädda jägare från toppen av de klippformationer som finns i parken och serveras champagne på gräsmattorna av livréklädda servitörer. Eleganta klänningar och bredbrättade hattar är, om ej obligatoriska, så dock önskvärda för inbjudna damer. Och för en gångs skull tittar besökarna mera på varandra än på den vackra växtligheten.

Förutom rosenträdgården finns i Parc de Bagatelle en särskild trädgård för Irisarter och en dylik för klängväxter, främst olika Clematisvarieteter. Men större delen av Parc de Bagatelle utgöres ej av områden med blomsterrabatter utan av välklippta stora gräsytor, omgivna av vackra träd eller buskar. En förteckning över de botaniskt mest intressanta träden i Parc de Bagatelle framgår av bilaga A.

Bois de Vincennes, Paris största skogs- och parkområde

Bois de Vincennes, öster om Paris, är en motsvarighet till Bois de Boulogne i väster. Det är Paris största park- och skogsområde, med en yta av 995 hektar och omkr. 126.000 träd och 23.000 blommande buskar. Namnet Bois de Vincennes kommer från Vilcena, som romarna döpte en av de ekskogar till som omgav det dåtida Parisiorum Lutetia. Man vet, att det redan i mitten av 1100-talet fanns en kunglig jaktpark vid Vincennes, som i likhet med vad som skedde med Bois de Boulogne omgärdades med en hög mur. Både Filip II, den djärve (1245—85), och Karl IV, den sköne (1294—1328), hade Bois de Vincennes som sin personliga jaktpark. Filip VI (1293—1350) började 1337 att där bygga slottet Château de Vincennes, som Karl V (1337—80) fullbordade. Vintern 1419 var så hård, att Paris befolkning då släpptes in i Bois de Vincennes för att hämta ved. Som en följd härav lät Ludvig XI (1423—83) nyplantera 3.000 ekar i Bois de Vincennes. Både Ludvig XI och Ludvig XIV ville försköna området genom att gallra det och anlägga ett stort antal promenadvägar, så att det skulle bli mera park än

Fig. 46. Élévation de l'avant-train.

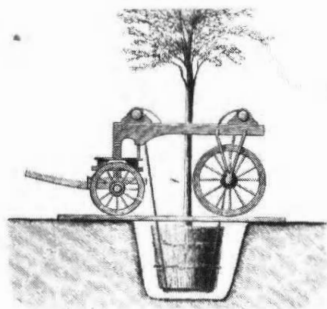

Fig. 47. Élévation latérale.

Fig. 48. Élévation de l'arrière-train.

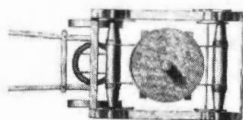

Fig. 49. Plan du chariot.
Echelle de 1/100 p. m.

4. För att lättare kunna plantera 400 000 träd i Bois de Boulogne konstruerades ovanstående kärra. (Alphand, "Les Rue de Paris").

skog. Först under Ludvig XV:s tid fick allmänheten fritt tillträde till Bois de Vincennes, men det förblev förbjudet att hämta ved eller virke där, och jakten inom området förblev förbehållen kungen och hans hov fram till revolutionen 1789. Då fick vem som så önskade hämta ved eller virke eller jaga i Bois de Vincennes. Detta ledde till att området snabbt blev skövlat och att allt vilt utrotades. År 1791 förbjöd man därför åter all jakt och hämtning av ved eller virke i Bois de Vincennes. År 1794 gjordes en del av området till skjutfält för artilleriet. Napoleon I befälde 1808 att militära förråd skulle inrymmas i Château de Vincennes och att delar av Bois de Vincennes skulle användas för militära ändamål. Man anlade skjutbanor och löpgravar och byggde ut ett befäst område, varifrån försvaret mot en österifrån, mot Paris anryckande fiende skulle kunna ske.

Napoleon III hade kommit till makten genom en statskupp. Och som de flesta kuppmakare fruktade han att själv en dag bli avsatt genom en kupp. För att minska faran härav ville han bli populär bland Paris befolkning. Som ett led i denna strävan avsåg han — som en motsvarighet till Bois de Boulogne i väster — att göra Bois de Vincennes i öster till ett populärt park- och rekreatiomsområde för den fattigare arbetarbefolkningen i de östra delarna av Paris. Han gav därför Haussmann i uppdrag att i Bois de Vincennes anlägga tre sjöar, i vilka besökarna skulle kunna ro och fiska. Dessa — Lac de Minimes, med tre små öar,

Lac de Gravelle och Lac de Saint Mandé — kompletterades senare med ytterligare en sjö. Att anlägga dessa sjöar blev emellertid ett besvärligt och mycket dyrbart arbete. Haussmann anger i sina memoarer att omdaning av Bois de Vincennes kom att kosta fem gånger så mycket som arbetena i Bois de Boulogne.

I dag utgöres Bois de Vincennes av 365 hektar skog, resten, eller 630 hektar, är park eller trädgårdsområden. I Bois de Vincennes finns en berömd och sevärd blomsterträdgård (Le Parc floral) om 28 hektar, och ett stort arboretum samt i anslutning här till en berömd trädgårdsskola, École de Breuil. Där finns 60 km promenadvägar, 19 km ridvägar, 4 km cykelstigar och särskilda motionsslingor. Vidare finns ett flertal tennis-, rid- och bågskyttebanor, en teater, många restauranter och en zoologisk djurpark.

Parc Monceau, en park för "la riche bourgeoisie"

Napoleon III ville inte bara restaurera och försköna Bois de Boulogne och Bois de Vincennes i Paris utkanter, han ville även skapa nya eller försköna parkerna inne i staden. En sådan park var Parc de Monceau, ett före Napoleon III:s trontillträde nästan igenvuxet grönområde norr om Seine. Detta gjordes av Haussmann och Alphand till en park i förromantisk stil, i vilken de till allmänhetens beskådande lät ställa ut en mängd arkeologiska sevärdheter och statyer eller byster av franska politiker, författare eller kompositörer. Mängden av sådana föremål är så stor, att man ej kan

gå många steg i Parc de Monceau utan att stöta på korintiska kolonner, hämtade från de franska kungarnas begravningskatedral i Saint-Denis, något fragment av en romersk triumfbåge eller någon staty eller byst av t.ex. Maupassant, Chopin eller Gounod. Parkens intryck av att till stor del vara ett utomhusmuseum för arkeologi och skulptur har dock något minskat med åren, sedan en del av föremålen tagits bort och en del blivit dolda av en kraftigt växande grönska. Ty grönskan i Parc de Monceau, där jorden är mycket god, är yppig. Ingen annan park i Paris har så breda och fina blomsterrabatter. Bland de magnifika träden i parken kan nämnas några av Paris högsta träd, en stor platan (*Platanus orientalis*) och en lönn (*Acer pseudoplatanus*), båda med en höjd av över 30 meter och en omkrets av 6,85 resp 3,88 meter.

Parc de Monceau anses av parisarna vara en park för "la riche bourgeoisie" och den gör även ett förnämt intryck. Inte minst entréerna till parken med sina höga, förgyllda järngrindar imponerar. Publiken kommer mestadels från de omgivande kvarteren, som har en vacker, gedigen bebyggelse påminnande om Östermalms i Stockholm.

Parc des Buttes Chaumont

Denna park, som ligger norr om Seine, har även den fått sitt nuvarande utseende under Napoleon III:s tid. Den är ganska liten och omfattar blott 27 hektar. Utmärkande för Buttes Chaumont är att den är den enda park i hela Parisområdet, som har några större nivåskillnader. Parken domineras av en hög kulle, vid vars fot det fanns ett kalkbrott, som nu är omvandlat till en damm. I kullen är utgrävd en stor grotta. För att ytterligare öka nivåskillnaderna i parken, lät man placera från kalkbrottet bortschaktade sten- och jord-

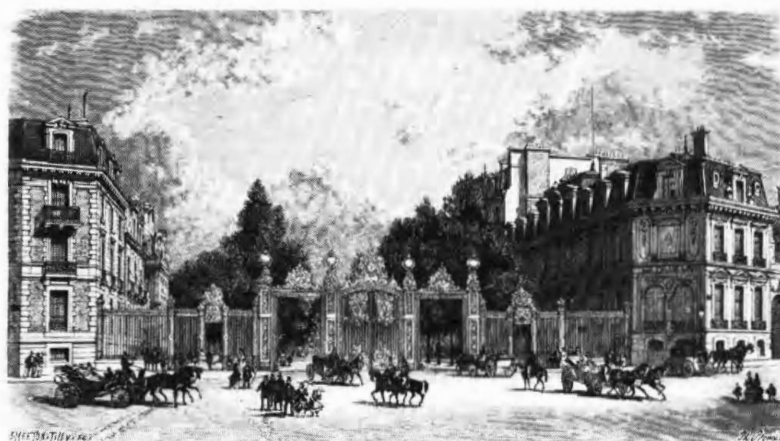
massor på toppen av den ovanför liggande kullen. 1.000 arbetare med 100 hästfordon arbetade med att utforma och terrassera parken, ett arbete som påbörjades 1864 och avslutades först år 1867, då parken med en större högtidlighet invigdes i samband med den världsutställning, som detta år ordnades i Paris. Parken blev redan från början ett populärt tillhåll, och den är genom sin säregna figuration åtskilliga parisares favoritpark.

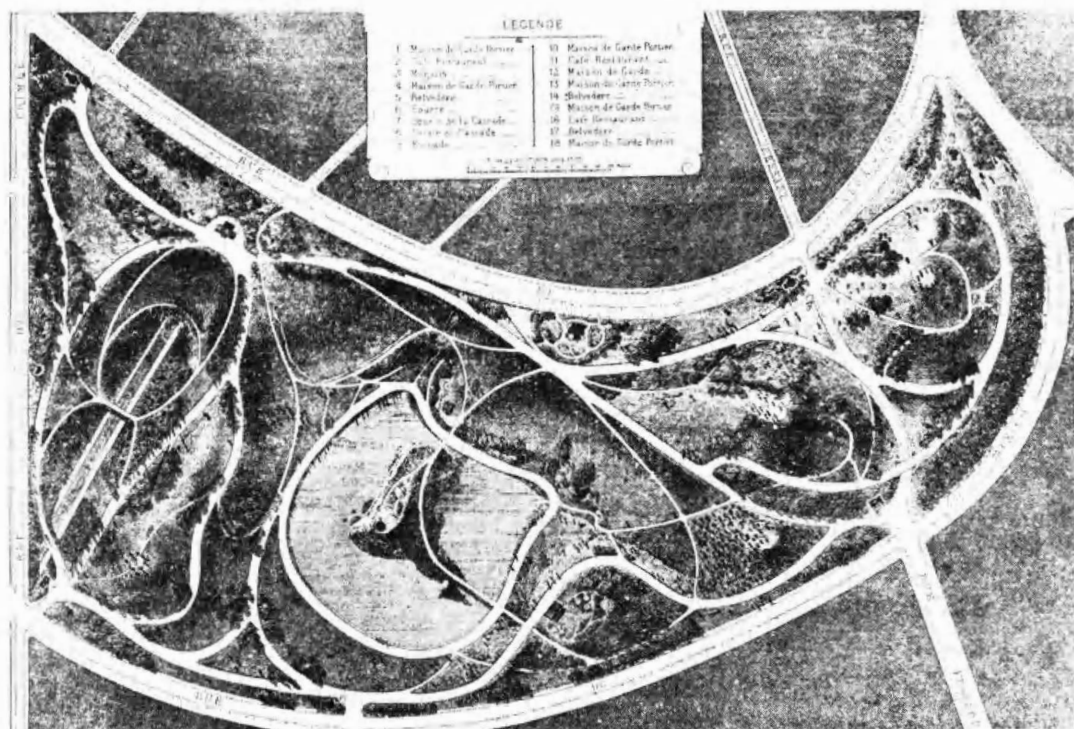
Luxembourgträdgården (Jardin de Luxembourg), den kanske mest älskade parken i Paris

Denna park är belägen i anslutning till Palais de Luxembourg, hemvist för den franska senaten och har en fransk-italiensk prägel, med undantag av en mindre del som har anlagts i engelsk stil. I parken finns både marmorstatyer och fontäner som den italienska 1600-talssmaken krävde och broderiparterrer och boskär enligt motsvarande fransk smak. "La Fontaine de Marie de Medici" kallas en vacker fontän i parken, efter denna dam som lät bygga Palais de Luxembourg med tillhörande park och trädgård. Från denna grottoliknande fontän sprutar vattnet ned i en smal rektangelformad damm, som kantas av antika krukor.

Genom Tuilerierna brukar folk skynda fort, säger parisarna, men i Jardin de Luxembourg flanerar folk sakta eller vilar sig, njutande av skönheten där. Många av litteraturens mest berömda män har prisat Luxembourgträdgården, både franska som Rousseau, Diderot, Verlaine, Valéry och Gide, eller icke franska som t.ex. Strindberg och Hemmingway. I denna oas på vänstra stranden av Seine brukar publiken vara annorlunda än i Parc de Monceau. Det är enklare folk, som om vädret tillåter, här matar de vita duvflockarna, eller som sitter på bänkarna och läser eller stic-

5. En av ingångarna till Parc Monceau. Lägg märke till de magnifika, upptill förgyllda, gallergrindarna. (Alphand, "Les Rues de Paris".)

6. Plan över Buttes-Chaumont, en av de intressantaste parkerna i Paris.
(Ernouf, Alphand, L'art des jardins)

kar. Inte minst för studenterna vid det närbelägna Sorbonne brukar Jardin de Luxembourg vara ett kärt tillhåll.

Jardin des Plantes, en sevärighet för alla dendrologiskt intresserade

Denna anläggning som likaledes är belägen på vänstra stranden av Seine, är ej en park i vanlig bemärkelse, utan en botanisk trädgård. Den lyder ej under Paris parkförvaltning utan administreras av Musée National d'Histoire Naturelle. Ursprungligen var Jardin des Plantes en trädgård endast för medicinalväxter. Ludvig XIII anlade trädgården och gav den namnet "Le jardin du Roi". Han skapade den efter förebild av en liknande trädgård för medicinalväxter, som Henrik VI anlagt i Montpellier. Efterhand utökades växtsortimentet i Jardin des Plantes att omfatta alla handa botaniska rariteter, som kungen och hans hov intresserat studerade under sina promenader i trädgården. Det är givetvis till Jardin des Plantes som den

dendrologiskt intresserade, som i Paris vill studera märkvärdiga träd, i första hand bör bege sig. Bland sådana träd kan nämnas en stor libanonceder från Kreta (*Cedrus libani*) som planterades år 1702 av Ludvig XIV:s livläkare, doktor Fagon. I trädgården finns även något så pass sällsynt som en allé av Judasträd (*Cercis siliquastrum*), en sevärighet tidigt på våren, då dessa träd blommar på bar stam med små röd-lila blommor. Denna allé planterades i Jardin des Plantes 1795 av Buffon, känd som en skarp motståndare till Linné vars sexualsystem han, utan större framgång, hårt kritiserade såsom varande alltför systematiskt upplagt. Buffon, har även omkring 1785 i Jardin des Plantes planterat en imponerande platan (*Platanus acerifolia*) som nu är 40 meter hög och har en omkrets av 3,80 meter. Exempel på andra märkliga träd i Jardin des Plantes är ett 15 meter högt pagodträd (*Sophora japonica*) som anses vara det första sådant träd som kommit till Europa och en libanonceder (*Cedrus libani*) med 20 meters höjd och 4,15 meters omkrets. De två

sistnämnda träden planterades 1747 resp 1734 av den kände franske botanisten Bernhard de Jussieu. Han blev 1722 demonstrator i "Jardin du Roi" som Jardin des Plantes fortfarande kallas ända till kungadömets fall 1789. Jussieu blev 1758 professor Regius och föreståndare för trädgårdarna i Versailles och Trianon. En annan berömd fransk botanist som har tillfört Jardin des Plantes märkliga träd är Joseph de Tournefort, känd för sina forskningsresor i slutet av 1600-talet och i början av 1700-talet. En lönn från Kreta (*Acer creticum*) är planterad av honom 1702. Det kanske mest uppmärksammade trädet i Jardin des Plantes är dock en robinia, eller falsk akacia (*Robinia pseudacacia*), som Linné kallade det.

Detta träd, sprucket och krokigt, men varje år ännu grönskande, anses vara det första träd av detta slag som har införts till Europa. Det fördes till Frankrike från Nordamerika av Jean Robin, som gav trädet dess namn och planterade det i sin trädgård vid Place Dauphine år 1601. Härifrån blev det 1636 på kunglig önskan omplanterat till Jardin des Plantes av hans son, Vespasien Robin. Denna robinia anses vara det äldsta, daterbara trädet i Paris.

Parc de Montsouris

Denna park ligger söder om Seine, nära Porte d'Orléans, där motorvägen från Paris till Orléans börjar. Den iordningställdes under åren 1875—78, och var den sista park som Alphand anlade. Den är ganska liten och omfattar endast 15,8 hektar. Genom att en järnväg har dragits fram tvärs genom parken, har denna delats i två nästan lika stora delar. Det är inte någon särskilt vacker park och den består huvudsakligen av stora gräsmattor i kanterna av vilka man har planterat grupper av träd eller buskar. I ena änden av parken finns en sjö.

Avenue de l'Impératrice (nuv. Avenue Foch)

Bois de Boulogne blev med sina möjligheter att där flanera, utföra olika slags bollspel eller använda båtar i de anlagda sjöarna eller äta i någon av restauranterna, ett populärt tillhåll för parisarna. Napoleon ville skapa en imponerande tillfart till området. Han gav därför arkitekten Hittorf i uppdrag att bygga en ny gata från Triumfbågen vid Place d'Étoile till Bois de Boulogne. Hittorf föreslog att den nya gatan skulle få en bredd av 40 meter, en på den tiden osedvanligt stor bredd på en gata. Men Napoleon blev ej alls nöjd. De 40 metrarna skulle kanske räcka till för ekipage och ryttare, sade han, men vid sidan av dessa 40 meter borde tillkomma två strängar, om vardera 31 meters

bredd. På dessa skulle planteras träd och buskar, så att gatan blev vacker. Och härutöver borde på båda sidor tillkomma två stråk om vardera 9 meters bredd, avsedda för fotgängare, innan plats gavs för de eleganta hus, som senare skulle uppföras längs bägge sidor av gatan. Den nya, 120 meter breda gatan döpte Napoleon till Avenue de l'Impératrice, till ära för sin sköna gemål, Eugénie de Montijo.

Champs Elysées har kallats för världens vackraste gata. Men den övre delen av denna har under senare år blivit allt mindre vacker. De dubbla rader av präktiga kastanjer som förr fanns där, har nämligen till stor del tagits bort för att bereda plats åt nedgångarna till tunnelbanan eller till det stora garage som har byggts under Champs Elysées. Och kastanjerna har ersatts av mindre vackra plataner som bättre tål bilarnas avgaser.

Avenue Foch, som Avenue de l'Impératrice numera heter, har blivit en nästan lika vacker gata som Champs Elysées, genom att de planteringar som Alphand en gång gjorde där har utvecklats på ett magnifikt sätt. Den stora rondell — Place Maréchal Lattre de Tassigny — som bildar Avenue Fochs avslutning mot Bois de Boulogne, har även blivit mycket vacker genom de planteringar av bl a tulpanträd (*Liriodendron tulipifera*), bokar, cedrar och rönnar, som har skett runt denna.

Under mitten av 1800-talet upphörde aristokratin och kyrkan att spela en avgörande roll i samhället, och adeln kunde ej längre hindra en uppåtgående borgarklass från att nå den sociala status, som den så ivrigt eftersträvade. Denna "La nouvelle bourgeoisie" ville gärna visa upp sig i all sin nyförvärvade glans. I London skedde detta i Hyde Park, men i Paris på Avenue de l'Impératrice, som om söndagarna fylldes av eleganta ekipage och ryttare på väg till eller från Bois de Boulogne. Avenue de l'Impératrice kom härigenom länge att anses som Paris', ja kanske Europas förnämsta paradgata.

Gatuträden i Paris

Hausmann anlade inte bara parker, han byggde även en ny opera, nya järnvägsstationer, ny gatubelysning, nya vattenledningar och ett nytt kloaksystem. Men framförallt breddade han Paris gatunät. Rue de Rivoli, den vackra gata, som ritades av Napoleon I:s arkitekter, förlängde Hausmann österut. Och som ett komplement till den väst-östliga genomfartsled som härigenom skapades, byggde han ut en nord-sydlig sådan genom att förlänga Boulevard Sebastopol, vars södra del han förenade med en breddad Boulevard

7. Avenue de l'Impératrice, nuv Avenue Foch, var i slutet på 1800-talet Europas bredaste gata och Paris paradgata. (Alphand, "Les Rues de Paris".)

Saint-Michel. Med offerande av de dåtida stora trädgårdarna kring Luxembourgpalatset förlängde och breddade han även Boulevard Saint-Germain och många andra gator i Paris. Under detta arbete gick Haussmann fram med den största hänsynslöshet och utan att sky några kostnader.¹ Det var inte bara enkla och slumartade hus som revs för att förverkliga hans idéer, även vackra och dyrbara byggnader röjdes bort, om de råkade stå i vägen för hans planer. Det vackra palats som en gång innehades av den svenske ambassadören Fersen, drottning Marie Antoinettes förtrogna vän, jämnades t.ex. med marken.

Haussmann fick många vänner, men genom sin hänsynslöshet ännu flera fiender och han blev med tiden en av de mest hatade männen i Paris. Napoleon, vars maktställning blev alltmer undergrävd av en växande liberal opposition, vågade till sist ej längre skydda Haussmann, och uppmanade honom att avgå frivilligt och värdigt, medan detta ännu var möjligt, men Haussmann vägrade, han kunde ej tänka sig, att parisarna skulle vara så otacksamma, att de ville avskeda honom. Men sedan politikern och journalisten i tid-

ningen "Le Temps", Jules Ferry, i en stridsskrift, "Les Comptes fantastiques d'Haussmann" skarpt kritiserat Haussmanns oerhörda slöseri med pengar, avskedades han 1870 av ministerpresidenten Ollivier. Olycklig och förgrämd dog han 1891. Då hade hans välgörare och beskyddare Napoleon III redan aderton år tidigare, år 1873, gått ur tiden i England, dit kejsaren för tredje gången tvingats att gå i landsflykt.

Eftervärlden kan dock tacka Haussmann för att Paris i dag är en stad, där man relativt lätt kan ta sig fram med olika slags trafikmedel på grund av de många breda gatorna och även för att Paris är en av världens vackraste städer. Ty när Haussmann lät dra fram nya, eller bredda redan befintliga gator, så var det inte främst för att härigenom underlätta en trafik, som vid den tiden var rätt obetydlig. Det var främst för att skapa skönhet och rymd, som Haussmann gjorde detta. Och i syfte att försköna ville han att alla större gator i Paris skulle planteras med träd. I dag finns det enligt en år 1979 utförd räkning 100.518 planterade gatuträd i Paris. Vid närmast föregående räkning 1970, var antalet 87.700, vilket innebär att antalet gatuträd på nio år har ökat med 12.800, och denna ökning skall även fortsätta, inte bara genom trädplantering på nytillkomna gator utan genom en ökad sådan på även redan befintliga gator.

¹ Ett första obligationslån 1855 på 180 miljoner francs föreslog inte långt utan efterföljdes av två liknande lån.

Förr var kastanjen — såväl den vanliga vitblommiga (*Aesculus hippocastanum*) med en varietet med dubbla vita (*A. x Baumanni*) eller röda blommor (*A. x carnea*) — det vanligaste gatuträdet i Paris. Man borde fara till Paris, då kastanjerna blommade, hette det. Som framgår av bilaga B över olika trädslag på Paris gator, är det emellertid numera platanen som i Paris, liksom i London, är det vanligaste gatuträdet. Av detta träd (*Platanus occidentalis* eller *Platanus orientalis*) eller den mera snabbväxande hybriden mellan dessa (*P. x acerifolia*), finns det nu c:a 32.000 i Paris. Men kastanjen har — som framgår av bilaga B — ingalunda helt försvunnit, utan detta träd kommer på andra plats med 13.225 exemplar, följt av pagodträdet (*Sophora japonica*). Ännu en bit in på 1970-talet var almarna de vanligaste träden efter platanerna. Men på grund av den närmast obotliga almsjukan, som nu tycks sprida sig alltmer i Europa, har antalet almar i Paris sjunkit från 8.198 år 1970 till 2.896 år 1979. Man vågar på grund av almsjukan ej längre plantera några almar i Paris.

Man anser nu att det finns för mycket plataner i Paris, man bör plantera mer av andra trädslag, som t ex *Catalpa* och/eller *Paulownia*, det sistnämnda ett träd som man valt att plantera på Place d'Étoile runt Triumfbågen. Platanen är ett träd som kan skugga bra under heta dagar genom sitt rika lövverk, men det älskas i allmänhet ej, eftersom barken på de vanligaste formerna av trädet flagar av och skräpar ned på marken. Och den på så sätt avlagade stammen kan ge trädet ett sjukligt och fullt utseende. En annan viktig anledning till att kraftigt begränsa nyplantering av plataner är att det i Marseilleområdet har upptäckts en om almsjukan påminnande sjukdom, även den förorsakad av en liten parasitsvamp, "*Cratocystis fimbriata*", som där mellan 1960 och 1973 har dödat 1.850 plataner. Skulle denna sjukdom sprida sig från Marseilletrakten till Parisområdet, skulle detta kunna innebära en katastrof.

På några platser i Paris finns träd, som anses märkliga på grund av sitt läge, sin växt eller sin historia. Exempel på sådana är fikonsträdet vid Conciergeriet (rannsakningsfängelse under den franska revolutionen 1789) vid Quai de l'Horloge vid Seinen. Så länge man minns, har det funnits fikonsträd vid Conciergeriet, men nu är bara ett enda sådant träd kvar där, ett knotigt och gammalt, som Marie Antoinette sannolikt kunde se från sitt fängelsefönster. Andra exempel på kända och älskade träd i Paris är de japanska körsbärsträden vid Notre Dame. Huvuddelen av dessa är vitblommiga (*Prunus avium*), men vid en förnygring av

beståndet för några år sedan råkade man av misstag sätta även några med rosa blommor (*Prunus serrulata*), vilket väckte hård kritik. Väl kända är vidare de två bokarna vid Grand Palais. Den ena av dessa, som har en ålder mellan 70 och 80 år, är en hängbok (*Fagus sylvatica* f. *pendula*). Den har en diameter av 40 centimeter och har grenar som hänger ända ned till marken. Den andra boken har pyramidform, med horisontella, tätt sammanflätade grenar, och en diameter av 28 centimeter och en höjd av omkring 8 meter. Likaledes väl kända är träden kring George Clemenceaus staty vid Champs Élysées. Det rör sig här om fyra mäktiga plataner, med stammar av omkring en meters omkrets och höjder av omkring 25 meter, samt en stor turkisk hassel (*Corylus colurna*), med 60 centimeters diameter, 20 meters höjd och pyramidformig växt. Dessa fem träd är synliga på mycket långt avstånd.

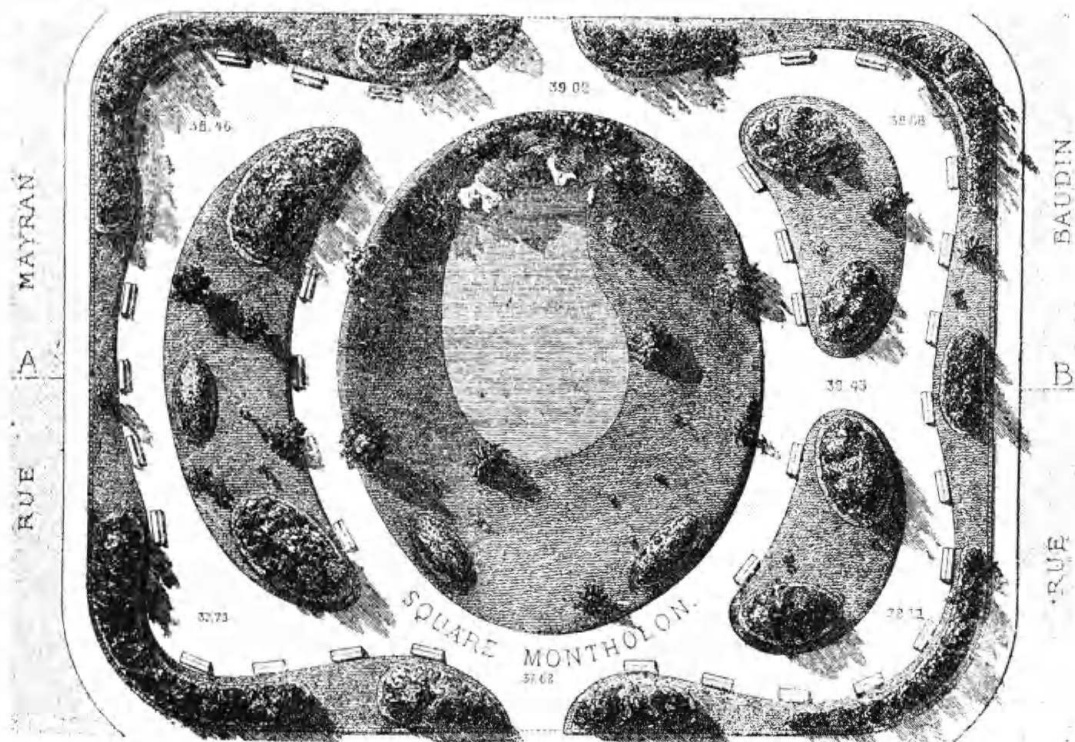
Slutord

Haussmanns gigantiska arbete för att omdana och modernisera Paris har givetvis blivit mycket omskrivet¹ och har rönt stor uppskattning men även en del kritik. Det sistnämnda bl.a. på grund av att Hausmann på öarna i Seinen lät riva ett antal hopgyttrade, men vackra och historiskt intressanta trähus, dels på grund av brandrisken, dels på grund av att han ville frilägga området närmast intill katedralen Notre Dame. Då det gäller Paris parker och det sätt på vilket han lät anlägga en mängd gröna små squarer och förse så många som möjligt av stadens gator med planterade träd, har han dock nästan enbart skördat beröm.

Och det är givetvis av ett oerhört stort värde för en mångmiljonstad som Paris att ha fått tillgång till två så stora och lätt tillgängliga skogs- och parkområden som Bois de Boulogne och Bois de Vincennes. Man har beräknat att dessa områden tar mot 7.000 resp 6.000 besökare per hektar och år. Detta kan jämföras med att de båda vackra skogarna vid Meudon och vid Rambouillet, som bara ligger litet längre avlägset — eller 20 resp 35 km från Paris — tar emot endast 1.800 resp 300 besökare per hektar och år.

Paris är en skog, heter det i ett kapitel, författat av Bertil Svanström i boken "*Mitt Paris*" (Natur och Kultur 1954), ett samlingsverk där några kända personer har skildrat sin kärlek till denna stad. Vad Svanström menar är, att Paris är en stad som är ovanligt rik på parker och planteringar. Men även om så allt-

¹ För den som vill närmare studera H:s insatser rekommenderas *Louis Rean* m fl: Baron Hausmann. Préfet de la Seine 1853—70. Rikt illustrerad. Presses universitaires de France, Paris 1954.

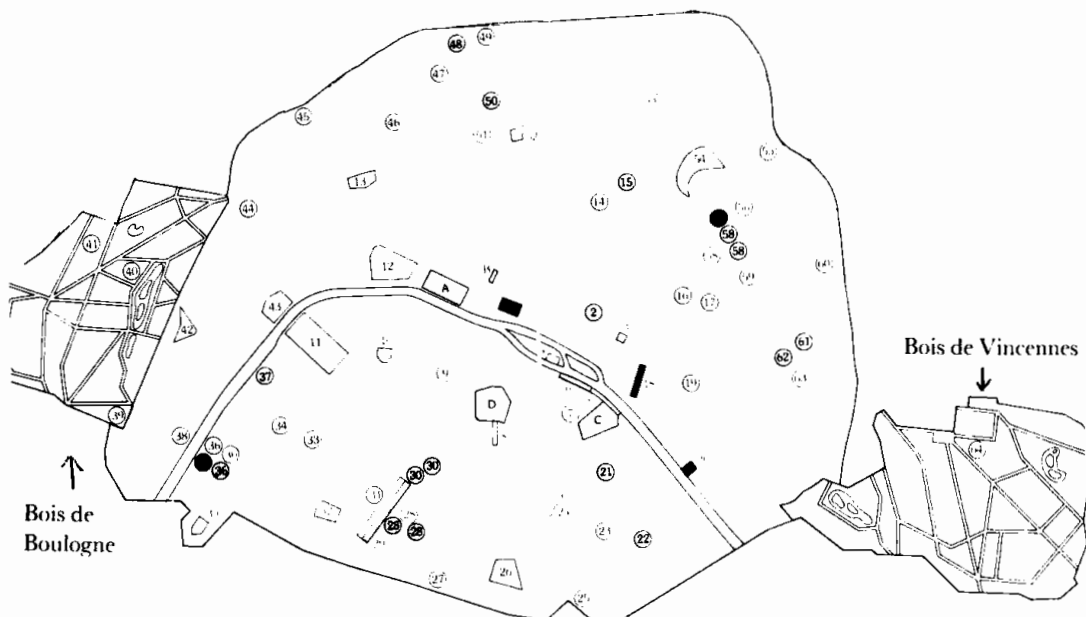

8. Square Montholon – en typisk representant för stadens mindre öppna platser.
(Ernouf, Alphanod, L'art des jardins)

jämt kan anses vara fallet, så har dessa parker och planteringar blivit rätt mycket minskade under senare år för att ge plats åt byggnader eller trafikleder. Parc Monceau t.ex., var fem gånger större än nu, då den en gång anlades. Och då man i början av 1970-talet skulle bygga ut den stora ringformade, sexfiliga trafikled — *Le Boulevard Périphérique* — som i dag går runt hela Paris, gjorde man från bägge håll halt i byggandet, då detta nådde Bois de Boulogne. Om man slöt ringen, skulle detta medföra, att stora delar av Bois de Boulogne måste offras. Men efter livliga diskussioner, opinionsstormar och protester skedde detta offer och ringen fullbordades.

De alltmer ökade luftföroreningarna och bullret och den allt tätare trafiken har dock medfört, att man nu har kommit till insikt om, att någon ytterligare minskning av parker och planteringar i Paris inte får ske. Tvärtom är en ökning av antalet sådana mycket önskt

värda. Att anlägga några helt nya parker i Paris är ej tänkbart. Men här, liksom i andra städer, blir tid efter annan tomtmark ledig genom att större industri- eller andra byggnadskomplex rivs för att ersättas med modernare sådana, utlokaliserade utanför staden. Det kan då ges möjligheter att plantera på sådan tomtmark, i stället för att bebygga densamma med nya kontors- eller bostadslägenheter. När Hallarna för några år sedan började att rivas i Paris, var avsikten först, att de skulle ersättas med kontors- och affärslokaler. Men man beslöt i stället att bygga sådana lokaler under jorden på den plats där Hallarna stått, medan det på ytan ovanför skall göras planteringar. Andra exempel är de stora slakterierna vid Vaugirard och en av billöretaget Citroëns omoderna fabriker. Även då dessa revs, planerade man att på deras platser bygga hyreshus, men nu håller man även där på att anlägga nya planteringar.

Paris parker och planteringar

- A. Tuilerierna
- B. Palais Royal med sin stora planterade gård
- C. Jardin des Plantes (Botaniska trädgården)
- D. Luxembourgträdgården
- 10. Invaliddomen
- 11. Marsfältet med Eiffeltornet
- 12. Nedre delen av Champs-Élysées
- 13. Parc Monceau
- 26. Parc Montsouris
- 39. Direction des parcs, jardins et les espaces verts
- 40. Restaurant Pré Catelan i Bois de Boulogne
- 41. Parc de Bagatelle
- 54. Parc Buttes Chaumont
- 64. Parc Floral, den stora blomträdgården vid Vincennes

Bilaga A

Intressanta träd i Parc de Bagatelle

	Ursprungsland	Dimensioner		Trolig ålder år 1976
		Omkrets m	Höjd m	
Idegran (<i>Taxus baccata</i>)	Europa	2,25	13	204
Chilensk araucaria (<i>Araucaria araucana</i>)	Chile	1,28	9	69
Ceder, blå atlasceder (<i>Cedrus atlantica f. glauca</i>)	ursprung hortikultur	2,30	23	84
Korsikansk svarttall (<i>Pinus nigra var. laricio</i>)	Korsika	2,69	19	94
Orientalisk gran (<i>Picea orientalis</i>)	Kaukasien	1,50	22	94
Hängbok (<i>Fagus sylvatica f. pendula</i>)	Europa	2,15	19	109
Svart valnötsträd (<i>Juglans nigra</i>)	Nordamerika	2,65	27	109
Prydnadsapel (<i>Malus floribunda</i>)	Japan	1,90	5	89
Robinia (<i>Robinia pseudacacia</i>)	Nordamerika	0,85	13	32
Näsduksträd (<i>Davidia involucrata</i>)	Kina	0,90	13	69
Eucalyptus (<i>Eucalyptus gunnii</i>)	Australien	0,16	6	17
Orientalisk platan (<i>Platanus orientalis</i>)	Mindre Asien	3,53	28	129
Platan, hybridplatan (<i>Platanus x acerifolia</i>)	Sydtalien	4,26	39	129
Eucommia (<i>Eucommia ulmoides</i>)	Kina	1,09	10	49
Kaki (<i>Diospyros kaki</i>)	Japan	0,71	10	64
Ehretia (<i>Ehretia dicksonii</i>)	Kina och Japan	2,10	20	79

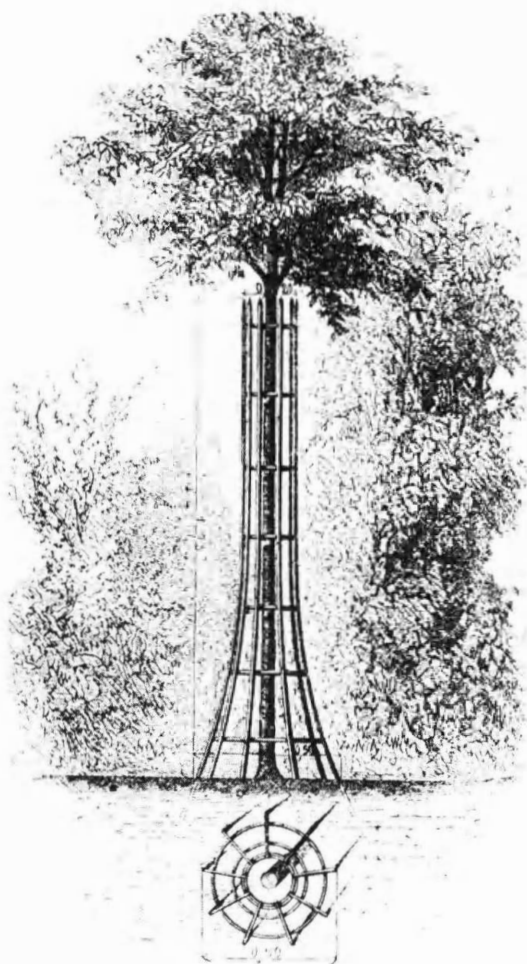
10. Infarten till Restaurant Pré Catelan i Bois de Boulogne. Lägg märke till de speciellt ritade lyktstolparna, staketen och kioskerna. (Bild ur Alphands planschverk: "Les Rue de Paris".)

Gatuträd i Paris (innerstaden)

enligt J. Chasserand, *L'Arbre dans la Ville, Imprimerie Municipale, Hôtel de Ville — Paris 1980*

Trädslag	Enligt räkning	
	1/5 1979	1/1 1970
Plataner	38.020	35.935
Kastanjer	13.225	12.278
Pagodträd (<i>Sophora</i>)	7.255	5.604
Lindar	6.785	4.660
Popplar	6.499	3.173
Lönnar	5.018	3.524
Robinier	3.682	4.460
Almar ¹	2.896	8.198
Cederträd (<i>Cedrela</i>)	2.689	2.977
Bokar	2.394	933
Kejsarträd (<i>Paulownia</i>)	1.395	1.244
Vingnöt (<i>Pterocarya</i>)	847	1.188
Rönnar	847	549
Trumpetträd (<i>Catalpa</i>)	352	227
Sycomorlönnar	291	388
Valnösträd	232	198
Gudaträd (<i>Ailanthus</i>)	271	165
Diverse andra trädslag	7.812	1.993
Summa	100.518	87.700

¹ Av almar har *Ulmus x hollandica* (*U. carpinifolia x glabra*) och *U. carpinifolia* visat sig mottagliga för almsjukan, medan den som alléträd lämpliga *U. glabra* har varit relativt oemottaglig och den lågväxande *U. pumila* helt resistent mot sjukdomen.

11. Nyplanterat gatuträd med stöd.
(Érnouf, Alphand, *L'art des jardins*)

Tyresö slottspark — igår och idag

JOHAN ÅKERLUND

Från medeltid till 1750

Tyresö slott ligger 25 km sydost om Stockholm vid en vik av Östersjön. Det ligger på en höjd med vacker utsikt över Kalvfjärden. På båda sidor om slottet reser sig barrskogklädda höjder som skyddande ridåer.

Egendomen har mycket gamla anor. Man kan följa ägarlängden tillbaka till 1300-talet, då släkten Bielke ägde stället. Under 1500-talet innehades det av släkten Ryning. Genom arv kom så egendomen att ärvas

Bild 1.
Tyresö slott från vattnet.

Bild 2.
 Detalj av uppmätningsskarta
 över Tyresö 1748-52, Gabriel
 Boding.

av Barbro Axelsdotter Bielke, moder till Axel och Gabriel Oxenstierna. Sonen Gabriel tilldelades Tyresö redan under moderns levnad. Barbro Bielke bodde i den medeltida byggnaden Tyresö-hus. När sonen Gabriel påbörjade ett slottsbygge 1620 var hon stark motståndare till nymodigheterna att bygga ett slott i tidens smak, då hon själv var tvingad att framleva sina dagar i det fuktiga gamla stenhuset nere vid ån. Slottsbygget låg nere ett antal år, antingen beroende på moderns motvilja till projektet eller på ett planerat markbyte med Gustaf II Adolf, som dock inte kom till stånd. Bygget återupptogs 1629 och slottet färdigställdes till det yttre 1636.

Till den gamla sätesbyggnaden hörde en kål- och kryddgård samt en fågelsång, dvs en parkliknande fruktträdgård. Anläggningen sköttes delvis av arrendatorer. Odlingarna kring det gamla Tyresö-hus lades för läföt under senare delen av 1600-talet och fruktträdgården förvildades. På en karta över Tyresö säteri,

som Gabriel Boding utförde under åren 1748-52, är det gamla trädgårdsområdet markerat med "Äng".

Invid slottet, som blev färdigt i mitten av 1630-talet, tog man upp två nya trädgårdsområden. Ett område med köksväxter och fruktträd fanns i öster om den nuvarande parken och i söder mellan slottet och vattenet hade man kryddträdgården. Hur dessa trädgårdar egentligen tog sig ut vet man inte. På kopparsticket över Tyresö ur Dahlbergs "Suecia antiqua et hodierna" är slottet och kyrkan placerade så att man inte kan se den bakomliggande fruktträdgården eller kryddträdgården, utan endast skymtar de gamla odlingarna på andra sidan ån. En av dåtidens mera framstående trädgårdsmästare och tillika trädgårdsanläggare, Mattias Locker, nämns i räkenskaperna för gården 1632. Genom honom fick trädgården på Tyresö sannolikt barock prägel. 1636 arbetade en "vattenkonstnär", Johan von Mansberg, med att förse parken och trädgården med vattenkonster och en

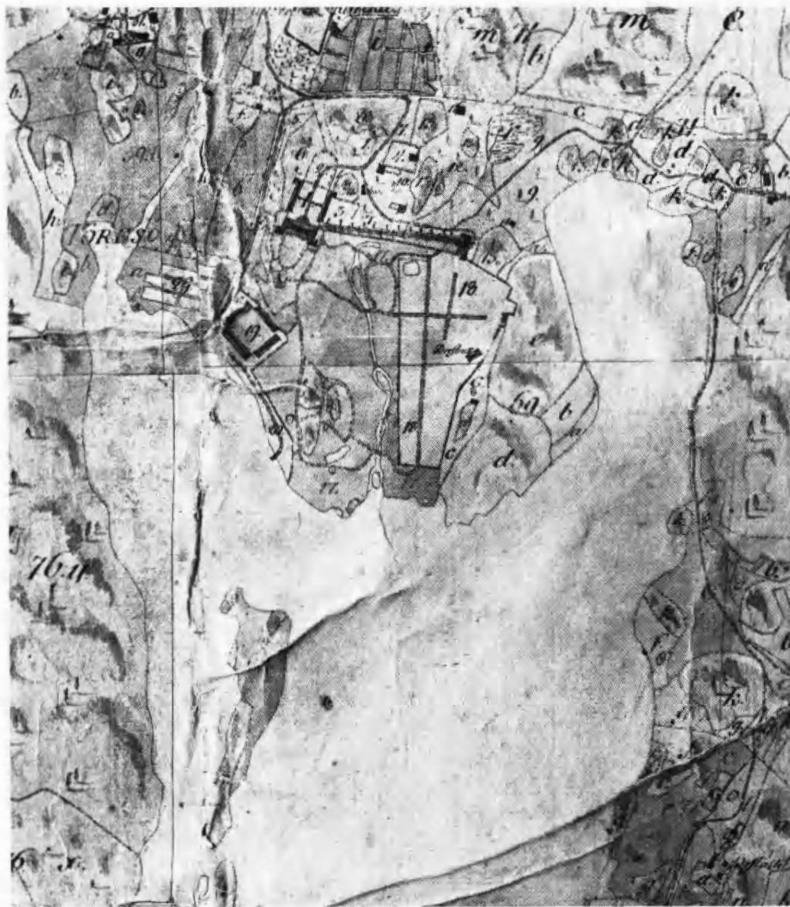

Bild 3.
Detalj av uppmätning av Tyresö egendom utförd 1796–1807.

damm. På den ovannämnda kartan över Tyresö från åren 1748–52 kan man förutom de två trädgårdsområdena se, att en tämligen stor humlegård anlagts väster om slottet på slutningen ner mot ån.

1770 till 1860

Mellan åren 1796–1801 tillkommer en ny karta över hela Tyresös egendom. På den lilla bit av kartan, som beskriver området kring slottet kan man se rätvinkligt utlagda gångvägar i frukt- och grönsaksträdgården. Öster om trädgården har man uppfört ett drivhus. I den nordöstra delen av trädgårdskvarteren finns det en damm samt en vattensamling i söder. I den beskrivning som finns till kartan står det — ”köksträdgården beväxt med åtskillige sorters växter och bärbuskar innehållande med sandgångar fyra tunnland”. Enligt samma karta har området närmast slottet omskapats. Det finns inte längre någon ”trädgårdstappa” i stället finner man en mindre parterr, halvcirkelrunt

avslutad med en kolonn på vilken en solvisare är placerad.

Det kuperade området mellan slottet, fruktträdgården, ladugården och viken har försetts med slingrande gångar. En konstgjord bäckravin löper genom parken, på ett flertal ställen försedd med broar samt ett par mindre vattenomflutna holmar. Texten till kartan ger följande beskrivning. — ”Lustgården med spatsergångar på engelskt sätt inrättade, beväxt dels med fruktbarande, dels med vilda träd och buskar innehållande tillika med kanalen 9 tunnland och 19 kappland”.

Riksrådet Carl Fredric Scheffer, som lät skapa den engelska parken på Tyresö, hade 1757 gift sig till en betydande förmögenhet i vilken bl a större delen av Tyresö ingick. Ett par faktorer samverkade till att en engelsk lustpark skapades här. Greve Scheffer var ekonomiskt välbeställd, han var mycket intresserad av jord- och skogsbruk och han hade dessutom många

Bild 4.
Vasfragment på Floras kulle.

internationella kontakter. I "Uppfostringssällskapets tidning" 1786 beskrivs Scheffer enligt följande — "Verksam och skyndsam var denne herre i allt. Vid sin sätesgård Töresö i Södermanland, inte långt från Stockholm belägen, och var Hans excellens merendels vistades, har han gjort, jämte förbättringar i åker och äng, åtskilliga präktiga anläggningar i smak av den engelska parken och trädgården, vilka nu efterhand även hos oss komma i bruk". Scheffer var mellan åren 1749 och 1752 svenskt sändebud i Paris, där han lärde känna William Chambers som återvänt från sin tredje resa till Kina. Genom bevarade brev vet vi att William Chambers och greve Scheffer höll kontakt med varandra genom åren som följde. 1775 försöker Scheffer få Chambers att flytta tillbaka till Sverige, han var ju född i Göteborg, och här bedriva sin verksamhet som trädgårdsarkitekt. Chambers var dock alltför upptagen med olika projekt i England, för att kunna antaga anbudet att verka i Sverige. Ägaren till Tyresö hade förmodligen förhoppningar om att kunna utnyttja den skicklige engelsmannen, för att på sitt eget ställe skapa en park i engelsk stil.

Scheffer översänder material till Chambers som un-

derlag för en omgestaltning av parken på Tyresö. Chambers har dock inte möjlighet att bistå sin vän, utan vänder sig i sin tur till den unge Fredrik Magnus Piper. Han hade 1778 återvänt till England för fortsatta studier efter en resa till Italien, där han studerat arkitektur.

Att Piper har haft del i "tyresöprojektet" är ställt utom allt tvivel. Frågan är bara i hur stor del han har deltagit. Bland det material som efterlämnats av Piper finns det en ritning på två olika urnor avsedda för Tyresö. På ritningen kan man läsa texten "Vases Executed at Count C.F. Scheffers Country House in Sweden. F.M. Piper architect". Detta förslag till vaser är den enda hitintills kända ritning, signerad av Piper, som klart kan knytas till Tyresö. En av dessa vaser finns idag, fragmentarisk, på den s k Floras kulle i parken. Fragment till ytterligare tre vaser finns bevarade i magasin på Tyresö och förhoppningen är att Nordiska museet bland andra åtgärder i parken skall kunna restaurera åtminstone två stycken urnor till ursprungligt utseende.

Vad som ytterligare är av Pipers hand i parken kan man komma fram till genom en del indicier. Linner-

hielm skriver i ett brev 1795 att Piper varit behjälplig vid gestaltandet av Tyresö. — "Tyresjö, hwilket gods ännu är i lika allmän hogkomst genom den eldige, vittre och nitfulle riksrådet grefve Carl Fredric Scheffers varelse därstädes som genom de prydnader dess pittoreska belägenhet fått av hans anläggningar i ängelsk smak, under inseende av herr hofintedenten Piper".

Pipers huvudteser om hur man anlägger en romantisk park stämmer väl överens med Tyresöparkens stämningar och de naturliga förutsättningarna för att lyckas var goda. När den engelska parken skapades i slutet av 1770-talet hade man till sitt föfogande ett område med kuperad ängsmark med en dominerande kulle. En höjdrygg löper igenom större delen av området. Utifrån denna höjdrygg har mindre kullar modellerats fram, så att den kuperade karaktären förstärktes. Promenadvägar löper genom parken enligt Pipers tes — "Vägarna ska bekvämligen och utan för många onödiga krökningar föra från det ena dekorerade vilstället till ett annat". En slinga av vägen för från slottet ner i parken till den dominerande "Floras kulle", där en av de omtalade urnorna fortfarande har sin placering. Från kullen försvinner stigen ner i en svac-

ka, där den tangerar bäckravinen på ett par ställen, för att sedan komma fram till en del av anläggningen som har en öppen karaktär med utsikt över fjärden.

Huvudpromenadstråket är idag nästan identiskt med den promenadslinga som skapades av Piper och som finns med på kartan från 1796—1801. Under åren fram till nästa uppmätning, 1860, har det tillkommit två vägar i nord-sydlig riktning, på var sida om bäckravinen.

1860 till 1892

Trädgårdsarkitekten Knut Forsberg fick 1860 uppdraget, av Tyresös dåvarande ägare advokatfiskalen G.F. Hörstadius, att "modernisera" parken. Som grundstudie utfördes en noggrann uppmätning av parken och området norr om slottet. Forsberg har på en underritning i rött förtecknat och artbestämt snart nog alla träd som ingår i den engelska parken. Denna uppmätning ger många intressanta detaljer och upplysningar. Den utfördes ju endast 80 år efter parkens tillkomst. Av de frukt bärande träd som skulle ha funnits i parken finns 1860 inga spår. 1860 fanns det många almar i parken men de är idag ganska decimerade. I deras ställe växer idag lindar, som vid sidan av de stora

Bild 5.
Parti av parken med Floras kulle i bakgrunden, före lövsprickningen. Foto Johan Åkerlund.

Bild 6.
Bäckravinen åt syd-ost. Foto
Johan Åkerlund.

solitärrekarna dominerar synfältet från parkens höglänta delar. Aspen var rikligt företräd och samlad i dungar. Idag finns endast ett fåtal aspexemplar i den långa allé som bildar parkens gräns åt nord-ost. Ädlare lövträd dominerar idag det centrala partiet runt "Floras kulle" där ekar, lindar och lönnar är talrikt representerade. Trädsorter som bok och lärk lyste helt med sin frånvaro 1860 medan de är talrikt representerade idag.

I sin plan för den väsentligt utökade parken på Tyresö föreslog Forsberg att den gamla fruktträdgården och ängarna norr och väster om slottet skulle inlemmas. Ett myller av nya gångar skulle knyta ihop den äldre delen av parken med områdena på andra sidan om slottet. Öppna platser skulle delvis planteras igen, så att de vackra utsiktarna över viken och fjärden skulle försvinna. Genomförandet av dessa förslag skulle ha raderat ut den romantiska karaktären på parken. Han föreslog dock en positiv sak, nämligen att flytta hela ladugården, som alltsedan 1750-talet legat mellan slottet och vattnet. Ladugården flyttades också, men först 40 år senare, då markis Lagergren blivit ägare till Tyresö.

Följande förändringar utfördes på 1860-talet. Parterren på slottets sjöside försågs med en rundel med vattenkonst. En ny väg anlades tvärs igenom en av den engelska parkens öppna partier, tvärtemot Pipers idéer. Ålderssammansättningen på vissa trädgrupper i parken tyder även på att man utförde en del "kompletteringar", dvs träd planterades på tidigare fria ytor.

1892 till 1930

Markis Claes Lagergren, som förvärvade Tyresö 1892, lät utföra nyanläggningar väster om själva slottet med pergolor, trappor, avsatser och ett mindre lusthus sydväst om slottet. Det flankeras på ena sidan av dubbla rader med thujor och på andra sidan, även i dubbla rader, av granpyramider. Utsikten från slottet över Kalvfjärden gjordes betydligt friare. Den engelska parken fick i stort behålla sitt utseende.

1930 till 1982

Sedan markis Lagergren avlidit 1930 och Nordiska museet mottagit Tyresö som testamentarisk gåva har institutionen, trots ytterligt knappa ekonomiska resur-

ser sökt bibehålla anläggningen intakt. Under 1960-talet påbörjades en restaurering av parken. Walter Bauer gav då råd och anvisningar i ett första handlingsprogram, som syftar till att återge parken den karaktär som fanns i anläggningen vid 1860 års uppmätning. 1974 utfördes en ny uppmätning och kartering av parken, vilket var nödvändigt för att kunna utarbeta en plan för dess renovering och framtida underhåll. Nordiska museet kommer att som första åtgärd utföra en hel del uthuggningar i de partier som nu är alltför lummiga. Skadade och avverkningsmogna träd kommer att tas bort till förmån för senare planterade träd. Den gamla kanalen skall rensas upp, så att vattnet får ett friare lopp och de kallmurade stenbroarna skall repareras. Dessa arbeten kommer att ta ett antal år att genomföra men förhoppningen är att vi skall kunna bjuda våra besökare en ordentligt förnygrad park, där Pipers intentioner bättre framträder.

Parken utnyttjas av många till mycket. Årligen besöks den av ca 80.000 personer. Kommunens kultur nämnd anordnar diverse evenemang, bl a traditionellt midsommarfirande med dans kring stängen på den

plats där ladugården tidigare låg. Midsommarfesten brukar locka runt 7.000 personer varje år. Under sensommaren är det augustifest med konserter och teaterföreställningar på olika platser i parken. Under hela sommaren kommer besökare per båt och gör strandhugg för besök i slottet och parken. Gräsmattorna utnyttjas för olika bollspel och på slutningarna, som har bibehållits i sin ängskaraktär, ligger man och solar eller intar sin medhavda matsäck. Nere vid vattnet är det nästan alltid någon som prövar sin fiskelycka.

Parken på Tyresö har många vackra partier som verkar helt naturliga och jag undrar om besökaren som promenerar inne bland de skuggande lövsalarna tänker på Fredrik Magnus Pipers apologi — "Vad är en romantisk och pittoresk anläggning annat än realiserandet, på en given terräng, av en vacker tavla".

(Till vissa delar är denna artikel en resumé av Sten Karlings uppsats "Från Kryddegård till engelsk park" i En bok om Tyresö, Stockholm 1933).

Bild 7.
Midsommar i parken. Foto
Johan Åkerlund.

Bilderna från Nordiska Museet
när ej annat anges.

Denna urna som avtecknades av F M Piper i Stourheads berömda 1700-talspark, en av Englands skönaste, kan ha varit förebilden till den som placerades på Floras kulle i Tyresöparken.

Baldersnäs på dal

Om den romantiska uppfattningen i trädgårdskonsten och hur den kom till uttryck i en dalsländsk herrgårdspark

KOLBJÖRN WÆRN

Bild 1.
Baldersnäs park, utsikt från Rotundan. Tonlitografi efter oljemålning av C. F. Kiaerscou omkring 1850.

”Al kunstnerisk udformning af haver følger to ganske forskellige retninger, der almindeligvis betegnes som den arkitektoniske og den landskablige. Disse to arter havekunst har visse formål og visse materialer tillfælles, mer er i kunstnerisk henseende grundforskellige i deres inderste princip. Den ene skabes som arkitekturen efter den menneskelige tankes lovmæssighed, den anden efter naturens lovmæssighed. Den almindelige sammenfatten af de to arter til en fælles kunstart har afstedkommet megen konfussion.”

(G.N. Brandt, 1934)

Allt sedan den första landskapsparken såg dagens ljus

i 1700-talets England, har den västerländska trädgårdskonsten burit inom sig två motstridiga riktningar. Det är å ena sidan den klassiska, med rötter i de franska trädgårdarna, eller, längre tillbaka, i antiken och de gamla högkulturerna i Egypten och Persien. I den klassiska traditionen ordnas naturen efter geometriska regler. *Quelle plaisir de forcer la nature* — Vilket nöje att betvinga naturen! utbrast Ludvig XIV inför sin parkanläggning i Versailles. Å andra sidan är det den ”engelska parken”, landskapsparken, den romantiska parken. I denna park skall naturens egna former, åtminstone skenbart, råda.

Dessa båda stilar avspeglar kanske bättre än i någon annan konstart det motsatspar som utgör själva

basen för vår tillvaro här på jorden: det naturliga kontra det konstgjorda. Att den romantiska parkens landskap ofta förefaller oss långt ifrån naturligt har mindre betydelse, i bakgrunden finns ändå föreställningen om det jungfruliga landskapet, naturen är uttryck för en längtan till det ursprungliga. Medan den klassiska anläggningen låter upplysning och logik råda över naturens oordning, så vävs människa och natur samman i den romantiska parkens panteism.

De nya idéerna om *landscape gardening* gav genast upphov till en livlig polemik mellan stilens förespråkare och dess belackare, en polemik som i sin häftighet saknar motstycke inom trädgårdskonstens historia. Medan debattens vågor gick höga växte *landscape gardens*, *giardini inglese* och *jardins anglais* fram överallt över Europa. Äldre klassiska anläggningar kändes hopplöst föråldrade och gjordes om till engelska parker. En av stilens främsta förespråkare och utövare, Lancelot "Capability" Brown, blev snart det fashionabla Englands älskling och kunglig trädgårdsarkitekt vid Hampton Court. Men lika dyrkad som Brown var av sin samtid, lika hård blev eftervärldens dom över hans omvandling av anrika *formal gardens* till landskapsparker med böljande fält och stora vattenspeglar.

Reaktionen mot den "formlösa" engelska parken växte under 1800-talet och kulminerade i slutet av århundradet med det viktorianska Europas maktfullkomliga anläggningar i de allt större och rikare städerna. I Sverige känner vi igen dem i en måttfullare skala i våra stadsparker från den tiden, axiala anläggningar där geometriska former och ornamentala blomsterrabatter dominerar.

Den romantiska tanken var emellertid ingalunda avlivad utan dök upp lite här och var men utan att riktigt slå rot. I USA kom den att slå ut i full blom under en kort tid efter sekelskiftet. Mitt under *City Beautiful*-rörelsen, då barockinspirerade monumentalparker och breda avenyer skulle försköna Nordamerikas städer, satt en trotsig liten man och ritade stora naturliknande stadsparker åt Chicago Park Commission. Det var den från Danmark invandrade lantbrukarsonen Jens Jensen, som förde den väldiga präriens besjälade landskap rätt in i storstadens hjärta. Jensen rönt enorm framgång med sina romantiska prärielandskap och blev snart sin tids ryktbaraste landskapsarkitekt. Samtidigt ringaktades han djupt av sina kollegor på Östkusten som ansåg honom alltför enkelspårig och dilettantisk, medan Jensen å sin sida såg den rådande klassicismen som ett uttryck för en auktoritär, europeisk samhällssyn, oförenlig med amerikanska idéer om demokrati och frihet. Fiendskapen ledde

snart till Jensens utträde ur the American Society of Landscape Architects, "that bunch of deadbeats". Jensen slutade sina dagar som författare av naturfilosofiska betraktelser och hans stil fick inga efterföljare.

I vårt hörn av världen har en person framför andra påverkat vår historiesyn, den danske historieskrivaren och trädgårdsarkitekten C.Th. Sörensen. I *Havens Oprindelse* beskriver C.Th. hur all trädgårdskonst är sprungen ur urträdgården, *Hortus*, ett stycke mark som genom en hägnad ges andra villkor än omgivningen. Ur denna urform spirade så den medeltida klosterträdgården, Italiens renässanstädgårdar och den franska barockparken. Men när C.Th. står inför den engelska landskapsparken uppstår ett öoverstigit problem. Eftersom en av grundidéerna i den romantiska parken, alltifrån Brown till vår egen tid, är oändlighetstanken och gränslösheten, så uppfyller inte denna park grundvillkoret för en *Hortus* och därför finns inte heller utrymme för någon trädgårdskonst. "Jeg har selv set problemet således, betragtet den "landskabelige" have som så temmelig ukunstnerisk og med stor glæde fundet citater her og der, som kunne understøtte dette synspunkt" (*Havekunstens Oprindelse*, 1963). "Måske er den romantiske have også et udtryk for dilettanternes oprør. — — — Kunstnerisk udformning af en have er lige så krævende som al anden kunstnerisk virksomhed, hvorimod anlæg af romantiske haver tilsyneladende ikke kræver kunstnerisk evne eller skoling" (*Europas Havekunst*, 1959).

Men därmed var inte sista ordet sagt i denna över 200-åriga strid. 1950 kom professorn i konsthistoria Osvald Sirén ut med de båda tunga volymerna *Kinas trädgårdar och vad de betytt för 1700-talets Europa*, ett jättelikt försvarstal för den romantiska tanken inom trädgårdskonsten. Sven Hermelin, Georg Boye och andra auktoriteter inom trädgårdsarkitektkåren arbetade troget med naturen som stämningförmidlare i anläggningar fria från geometrins begränsningar.

De klassiska uttrycksmedlen blev dock mot 60-talet allt mer dominerande inom yrkeskåren och under rekordårens explosiva bostadsbyggande provades den formala gestaltningen i en aldrig tidigare skådad skala. Men medan detta formspråk i de massproducerade bostadsområdena mer och mer tenderade att reduceras till själlös monotoni, kom så, för något årtionde sedan, det stora genombrottet för en återupptäckt naturromantik. Det kallas nu "naturanpassad markbyggnad", "ekologisk planering" eller "naturlika planteringar" men är skott på samma romantiska gren: naturen som uttryck för våra förhoppningar och önskningar, en naturfilosofi där det naturliga, eller

Bild 2.
Motiv från Baldersnäs park.
Pennteckning av Elisabeth
Petre omkring 1850.

naturlika, representerar allt det vi idag sammanfattar i begreppet ekologi: jämvikt, samspel, överlevnad, ödmjukhet inför naturens ordning. Naturen som uttryck för vår längtan till det ursprungliga.

Hösten 1981 kommer ett oväntat bidrag till denna den romantiska tankens återupprättelse. Högsta smakvårdande organ, Kungliga Akademien för de fria konsterna, hyllar vår egen pionjär inom den romantiska trädgårdskonsten, Fredrik Magnus Piper, genom en omfattande utställning. I respektgivande akademisk atmosfär presenteras Pipers parkförslag med dess turkiska paviljonger, venetianska gondoler, kinesiska lusthus, antika tempel, grottor, gåtfulla ruiner och förvridna träd. C.Th. Sörensens omdöme om stilen i *Europas Havekunst* känns plötsligt mycket avlägset: "Og når der så tilmed skulle være fremmedartede huse fra alle himmelstrøg på ett ganske lille område, groteske påfund af broer, grotter, kors og sager, fremmede plantearter og mærkværdige vækster med unaturlig vækstform og farve, ja, så er der mange lag at skrælle af, inden den egentlige engelske have ses, om den i det hele taget er der."

Som en slutlig bekräftelse kommer så i september samma år följande deklaration från Europas samlade parkexpertis. Med en formulering som avser att för all framtid undanröja tvivlen om den romantiska parkens konstnärliga status, heter det: "The international symposium on the conservation and restoration of landscape gardens, meeting in Stockholm from 23rd to 25th of September 1981 on the initiative of the International Council of Monuments and Sites (ICO-

MOS), the Royal Academy of Fine Arts and the Central Board of National Antiquities, agrees, that landscape gardens are works of art." (Ur den resolution som antogs vid symposiets avslutning.)

Den romantiska parken är återupprättad.

Baldersnäs park

Efter denna skissartade beskrivning av den romantiska naturuppfattningens skiftande öden inom trädgårdskonsten, skall jag övergå till det egentliga ämnet för denna artikel, nämligen den pågående restaureringen av den romantiska anläggningen på Baldersnäs i Dalsland.

Baldersnäs utgörs av en halvö i Laxsjön på norra Dal och omfattar ca. 120 hektar. 1975 förvärvades fastigheten av en för ändamålet bildad stiftelse, vari ingår bl.a. Bengtsfors kommun, Älvsborgs läns lands- ting och Dalslands kanal AB. Samtidigt förklarade länsstyrelsen halvön för naturreservat med målsättningen att restaurera och vårda den gamla parken. Arbetena påbörjades omgående och när detta skrives har ca. 1,5 miljoner lagts ner på parkens återställande, i huvudsak i form av beredskapsarbeten i skogsvårdsstyrelsens regi.

Baldersnäs ursprungliga herrgårdsbyggnad i trä revs omkring 1910 och ersattes av en stenbyggnad i italiensk villa-stil. Här är nu servering, restaurang och utrymmen för sammanträden och endags-konferenser. Flera av de gamla ekonomibyggnaderna är bevarade och upprustade. I det timrade magasinet tilldrar sig

Bild 3.
Carl Fredrik Wærn d.ä. 1787 — 1858.

alla slag av hantverksaktiviteter på sommaren, och i den gamla stenladugården är bilmuseum sedan korna flyttat till en nybyggd ladugård. Bränneriet är utställningslokal för konstnärer, i smedjan arbetar konstsmeder från trakten och en av de gamla flyglarna har inretts till hantverks- och souvenirbutik. Den gamla arrendatorbostaden planeras att byggas om till "naturrum" med information om parken och om Dalslands natur, och trädgårdsmästarbostaden skall återuppträda som trädgårdsmästarbostad.

Baldernäs är således planerat för stora mängder besökare, och det har heller inte saknats. Sommaren 1981 besökte ca. 50 000 människor parken och herrgården. En stor del av dessa utgörs av de båtblurna besökare som färdas upp genom det dalsländska sjösystemet var i Laxsjön ingår.

Parkens tillkomst

1824 köpte Carl Fredrik Wærn d.ä. Baldernäs av sin morbror C. Fr. Uggla. C. Fr. Wærn var son till den norske industridkaren Mathias Wærn, som 1768 flyttade till Billingsfors vid Laxsjön där han övertog driften av järnbruket efter sin svärfar Leonard Magnus Uggla. Genom att införa nya smidesmetoder kunde C. Fr. Wærn kraftigt utvidga den järnbruksrörelse han övertog efter fadern och belönades med Jernkontorets stora guldmedalj för sina insatser inom lancashiresmidets utveckling. 1813 startade han ett handelshus i Göteborg för exporthandel med järn och trävaror från vänerlandskapen. I riksdagen representerade C.Fr.

Wærn borgarna i Göteborg och var en av huvudmännen i den liberala oppositionen mot Karl XIV Johan. Han var även ledamot av Lantbruksakademien och belönades med Svenska Trädgårdsföreningens silvermedalj för försöken med nya fruktsorter på Baldernäs, där över 1 500 fruktträd skall ha utplanterats.

De vidlyftiga parkarbetena på Baldernäs påbörjades omgående efter köpet. Till stor del kom nog inspirationen från modern Maja Uggla, som på Billingsholm, bruksherrgården på Billingsfors, anlade en liten romantisk park med slingrande stigar, små broar och en utomhusteater där Majas egna lyriska teaterstycken uppfördes (och som ännu är i bruk). Säkert var det påverkan från modern som fick C.Fr. Wærn att redan som yngling rita en parkanläggning till Högen, den tredje av herrgårdarna vid Laxsjöns stränder. På krönet av en ekklädd kulle på Baldernäs är rest en smal och hög sten med texten "Till minnet af en kär moder † 1816", parkens enda inskription på svenska.

C.Fr. Wærn reste flera gånger över till England för att studera järnhanteringen där och för att värva goda smeder till de dalsländska brukerna. Under dessa resor besöktes även trädgårdsanläggningar, och det är troligt att det var då idéerna till anläggningen på Baldernäs tog form. Liksom bankmannen Hoare på Stourhead och många andra parkanläggare vid denna tid, var C.Fr. Wærn oskolad i arkitektur och trädgårdskonst. 17- och 1800-talens romantiska park var industrialismens trädgårdskonst. Den nya tidens industrimän såg det gamla jordbruksamhället avlösas av en värld av larmande fabriker och sotiga städer, en värld som de själva hjälpte till att skapa. Kanske var flykten till det romantiska en flykt från den jungfrulighet som gick förlorad.

Förutom intrycken från England bidrog en annan faktor i hög grad till att de omfattande arbetena på Baldernäs kom till stånd. I Dalsland och Värmland rådde på 1830-talet svår brist på mat och arbete. Vintern 1838 var särskilt svår, och detta år fraktade C.Fr. Wærn upp 1000-tals tunnor med spannmål, potatis och salt samt 50 ton råg från Danmark. Varorna gick som returfrakt med de egna segelskutorna som fraktade gods från vänerhamnarna till kontinenten och England. "Jag lämnar arbete i parken åt så många jag förmår" heter det i ett brev till kontoret i Göteborg i maj 1838. Upp till 200 arbetssökande var inlogerade på stallar och rännan. Konstgjorda holmar skapades, kanaler och täckdiken grävdes, grottor högs ut ur berget och över 14 km promenadvägar anlades. Parken var då som nu ett lämpligt objekt för beredskapsarbeten.

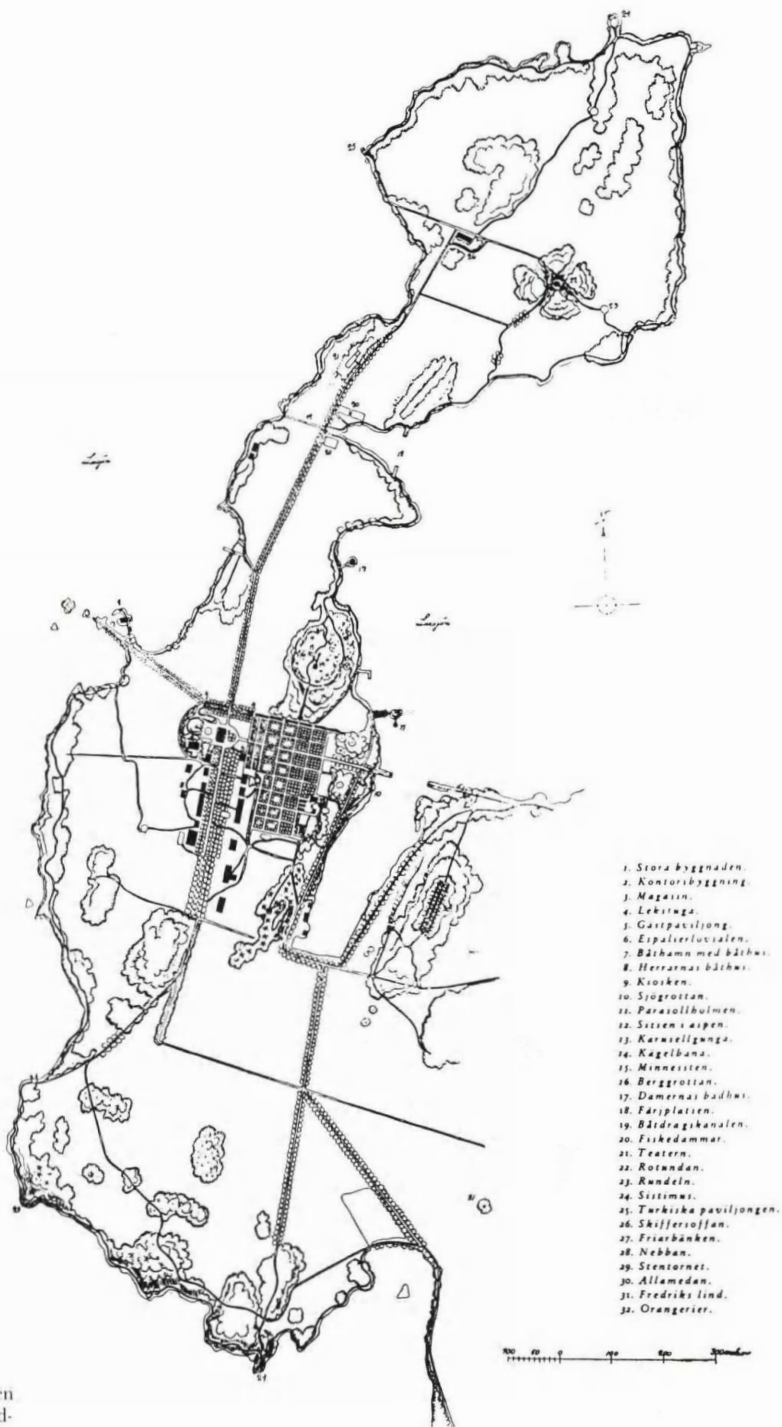

Bild 4.
 Plan av anläggningen efter en äldre karta. Ur Svenska Trädgårdskonsten, Stockholm 1930.

Bild 5.
Hamnen och båthuset.

Det finns rikligt med skildringar av livet på Baldernäs kring mitten av 1800-talet. En professor Hornschuh skriver om parken i *Allgemeine Gartenzeitung*: "Trädgården därstädes hade jag hört berömmas som en av de skönaste i Sverige. Men den är bland alla som jag sett där obetingat den skönaste, och på stället finnes den enda verkliga park jag påträffade. Denna har en betydande utsträckning och bildar en i en mer än milsbred, av höga skogsklädda berg omgiven insjö utskjutande landtunga eller halvö. På denna växlar kullar och dalar, mossiga klippartier, öppna fält, ångar och trädgårdsanläggningar med varandra på det behagligaste sätt. Endast på få ställen torde i den grad alla betingelser för en storartad parkanläggning finnas så förenade som här . . .".

Svenska Trädgårdsföreningens sekreterare Olof Eneroth skriver bl.a.: "... den första svenska naturpark, som motsvarat den uppfattning jag har av en parks bästa karaktär. — — — Som jag däri yttrat, anser jag Baldernäs vara den enda för mig bekanta punkt inom landet, där den redbarare naturförädlingen tillämpad på hela godset, blivit följdriktigt genomförd."

Åtskilliga målningar och teckningar från denna tid återger den romantiska atmosfären på Baldernäs. De vilda bergen runt Laxsjöns stränder är här en lika viktig del av det romantiska landskapet som själva parken på näset. Att utsikterna från parken mot de mer avlägsna omgivningarna tillmättes stor betydelse, förstår man bl.a. av det lilla konstgjorda vattenfall,

idag dolt av granskog, som skapades i Fjällsbergen på andra sidan sjön. Genom en uppmurad damm tvingades en liten bäck att kasta sig utför berget i en kaskad av skum, synlig ända till Baldernäs.

På en samtida karta återfinns några av de karaktäristiska inslag i anläggningen som idag gått förlorade. Här är Kiosken högst på en klippa med utsikt mot Fjällsbergen, Karusellungan bland de gamla ekarna, Kägelbanan, damernas badhus som ett cirkulärt nympeum med en liten rund bassäng under en pelarburen kupol, Färjan, Båtdragarkanalerna som avdelar näset på mitten, Teatern bland vitstammiga björkar på en liten kulle, Rotundan som ett litet rundtempel långt ut på näset, Turkiska paviljongen på Westpuncten med utsikt till Billingsholm på andra sidan sjön, och längst i öster, på gränsen till den orörda och osmyckade naturen, det lilla lusthuset Kolmilan.

Även om mycket gått förlorat så återstår dock mycket i parken. Ännu hälsas besökaren av den höga klippa som i vacker skrivstil bär inskriptionen *HOSPES, PENINSULA HAEC CUM AMOENA TIBI RIDIT CURAS OMITTE* — Gästvän, halvön som skönt mot dig ler bjuder dig sorgerna glömma. Vid den konstgjorda båthamnen är herrarnas badhus kvar och båthuset ligger ännu som ett litet tempel och speglar sig i hamnlagunens näckrosbestrodda vatten. Längst i söder, tre kilometer från udden Sistimus i norr, vaktar Stentornet på en klippa som störtar brant i vattnet. Sjögrottan och den rymliga Ekebolsgrottan är oberörda av tidens gång medan Berggrottan delvis störtat in: ☹

Promenadvägarna har här och var rasat eller blivit övervuxna, men efter de röjningar som genomförts går man nu ganska lätt den långa slingrande strandpromenaden runt halvöns stränder, en nätt promenad på närmare 10 kilometer. Trappor inhuggna i berget underlättar där det är för brant, och vid särskilt vackra platser står en bänk och kanske en tänkvärd latinsk sentens inhuggen i klippan. På parasollholmarna är den stora kinesiska parasollen sedan länge borta, men kvar är de sirliga gjutjärnsbroarna, gjutna på det egna bruket. Den sjuradiga almallén som knyter samman hela ekonomiområdet har under årens lopp förlorat många träd men är i sin norra del ännu en vacker pelarsal. I det närmaste helt intakta är däremot de tuktade lindalléerna norr om herrgården, över 150 år gamla.

Parkens restaurering

1979 fick jag i uppdrag av länsstyrelsen att upprätta ett förslag till de egentliga restaureringsarbetena i den centrala delen av parken. Det första steget var att röja i den frodiga vegetationen. Genom gallringar öppnades utsikter över Laxsjön och över den angränsande parken, de gamla ädellövträden gavs åter ljus och rymd. Avgörande har varit att återge parken dess luftighet, något av det pastorala herdelandskapet. Därför har busksnår röjts och stängsel flyttats så att det böljande landskapet tillåts svepa fritt in under de mäktiga trädkronorna. Samtidigt skulle även det mystiska och hemlighetsfulla ha sin plats i parken och röjningarna vid Sjögrottan, Stentornet m.m. måste därför ske med försiktighet. De äldsta träden, bl.a. de stora ekarna med stamomfång på upp till fem meter, har befriats från döda och sjuka grenar i kronan. Un-

Bild 6. Sjögrottan ligger invid en liten klippavsats alldeles ovan Laxsjöns vattenspegel. Vattnet kastar solreflexer i grottans tak.

der årens lopp har mycket asp vandrat in i de ursprungliga ädellövbestånden. Detta har förorsakat stora problem med slyuppslag vid gallring och röjning, problem som ännu ej fått någon god lösning.

Lika angeläget som röjningarna i den igenvuxna parken, var att beskära lindalléerna. Dessa var i äldre tider omsorgsfullt beskurna med raka sidor och rak överkant, men hade stått obesurna i 30 år eller mer när parken kom i allmän ägo. Visserligen utgör den tuktade lindallén ett avvikande inslag i en renodlat romantisk anläggning, men samtidigt är den så intimt förknippad med gamla svenska herrgårdsparker att det bedömdes som mycket angeläget att återge alléerna deras forna utseende. Arbetet utfördes vintern 1980/81 av ett lag vapenfria tjänstepliktiga under domänverkets ledning. Med undantag av någon enstaka

Bild 7. Broarna ut till Parasollholmarna. De små holmarna är uppbyggda av sten som bröts i parken. Broarna gjöts vid det egna järnbruket.

Bild 8.
Stentornet vaktar på Baldernäshalvöns sydligaste udde. Byggnaden får här en välbehövlig översyn i samband med att parkens alla små byggnadsverk restaureras och repareras.

lön som smugit sig in i alléerna kan vi idag konstatera att träden klarat det kraftiga ingreppet mycket bra. Med fortsatt regelbunden beskärning kan man förvänta sig att lindalléerna kommer stå ytterligare åtskilliga decennier.

Nästa steg i restaureringen utgör rekonstruktionen av den gamla parkbilden: nya träd planteras där gamla gått ut, gångvägar återges ursprunglig sträckning och planteringsytorna justeras. Dessa åtgärder ställer sig dock dyrare för förvaltaren Skogsvårdsstyrelsen,

eftersom beredskapsarbetare inte kan användas i samma utsträckning som vid gallring och röjning.

Om medel finns vore det dessutom önskvärt att kunna återskapa en del av det innehåll i parken som gått förlorat, såsom att åter gräva fram Båtdragarkanalerna, återuppbygga växthusen eller t.o.m. återuppbygga någon av de små parkbyggnaderna, t.ex. Turkiska paviljongen. Eftersom stiftelsen och länsstyrelsen önskar framhäva parkens inslag av främmande träd, bl.a. genom en uppmärkning med namnskylltar,

Bild 9.
Parti av den över 150-åriga
lindallén. Bilden är tagen an-
dra sommaren efter den hårda
beskränning som utfördes vin-
tern 1981.

vore det värdefullt med en kompletterande plantering av exoter som ersättning för de individer som nu är mycket gamla och svaga.

Även om en park av Baldersnäs storlek tål ganska mycket aktiviteter, så bör man ändå vara försiktig så att inte parkens pastorala prägel går förlorad bland allt för många turistdragande arrangemang. En del inslag skulle dock kunna upplevas som positiva i parken, såsom uthyrning av roddbåtar för fridfulla roddturer runt halvöns uddar och holmar.

Växterna

I Svenska Trädgårdsföreningens första årsskrift 1834, tio år efter tillträdet till Baldersnäs, medverkar C.Fr. Wærn med en artikel om parkens främmande buskar och träd. I en förteckning upptas ca. 240 arter, bl.a. *Juglans regia*, *Robinia pseudacacia*, *Sophora japonica*, *Gleditsia triacanthos*, *Fraxinus ornus* och *Salix babylonica*.

I parken fanns ett orangeri med ett varmhus och ett kallhus. I varmhuset skall ha odlats dadelpalmer, kaffe-träd, tebuskar, bananträd, fikon m.m. I kallhuset fanns bl.a. kamelior, erikor och persikoträd. En vinternatt 1855 brann orangeriet ned till grunden varvid 6—7 000 växter gick till spillo liksom den förteckning som upptog allt växtmaterial som utplanterats i parken under 30 år.

Bild 10.
En småbladig form av lundalm, *Ulmus carpinifolia*, invid den stora gräsmattan i parken.

Bild 11.

Promenadväg genom Ädelträdparken. Här växer förutom våra inhemska ädellövträd även över 150-åriga exemplar av bl a pelarek, blodbok, avenbok, parklind, Europeisk lärk och weymouthall, *Pinus strobus*.

1857, ett år före sin död, återkommer C.Fr. Wærn med en artikel i Trädgårdsföreningens årsskrift, där han något missmodigt meddelar en del erfarenheter i hårdighetsavseende. Det är de sena värfrosterna som är förödande, och särskilt omtalas våren 1838. Denna vår var tidig och varm "tills den 14 maj kom med snöyra och 13 graders köld, varvid alla parkens ömtåligaste buskar och träd frösö bort liksom 300 av de raraste fruktträden".

För att något kompensera förlusten av den 1855 uppbrända förteckningen, lät C.Fr. Wærn d.y. efter faderns död inventera parkens bestånd av utländska träd och buskar. Denna förteckning upptar 128 arter, en reducering till ungefär hälften sedan 1834.

I en uppsats i Lustgården 1937 redogörs för föreningens besök i parken året innan, och det trädmateriel som fanns kvar i parken då beskrivs utförligt. Särskilt kan nämnas *Robinia pseudacacia*, *Juglans regia* och, som författaren tror, Sveriges största rödek, *Quercus rubra*.

Sommaren 1979 utförde jag i samarbete med Björn Aldén vid Göteborgs Botaniska Trädgård en ofullstän-

dig inventering av främmande buskar och träd, varvid 105 arter noterades. Till de intressanta hör ett par ståtliga friväxande exemplar av pyramidalm, *Ulmus glabra* f. *exoniensis*, och en småbladig form av lundalm, *Ulmus campestris*.

De idag värdefullaste planteringarna är dock de som gjordes med inhemskt växtmaterial. I två plantskolor på Baldernäs drevs plantor upp ur frö, men en stor mängd trädplantor togs i skogen eller inköptes. C.Fr. Wærn har själv i en förteckning från 1847 anvisat plantering ute på halvön av 741 plantor av björk, al, rönn, ask, kastanj och lönn. Bok planterades i stor omfattning. 1825 uppger trädgårdsmästaren att "85 almar ankommit från Gammelstaden och 200 syrenbuskar blivit satta samt 150 små ekar och 158 diverse träd i trädskolor, utom allén ut åt uddarna" och 1827: "Jag har i förra veckan planterat 140 stora träd, men 130 stå ännu i Norfjällsskogen".

Baldernäs trädgårdsmästare kom i regel från Tyskland eller ibland från Danmark, och kostade 1848 200 riksdaler årligen plus fritt vivre. En återfinnes senare

Bild 12.
Parti av parken från Dambad-
husholmen.

som direktör för Göteborgs Trädgårdsförening och en annan som direktör för Botaniska trädgården i Greifswald.

C.Fr. Wærns främste rådgivare angående växtanskaffning, tillika huvudleverantör, var handelsfirman James Booths Söhne vid "de berömda Flottbeckspanlagerna nära Hamburg". Korrespondensen med denna plantskola upptar flera pärmar och är i sin helhet bevarad i landsarkivet i Göteborg. De långa transpor-

terna från Hamburg till Baldersnäs var ofta ett stort problem. I ett brev från den 18 maj 1834 till kontoret i Göteborg skriver C.Fr. Wærn: "Växterna från Hamburg ha kommit och de se bra ut trots att de varit 40 dagar på väg. Habercorn ger mig gott hopp att blott ett fåtal skola kaputt gehen". I ett brev från den 6 maj 1837 heter det om ett parti växter som väntas till Göteborg: "Ehuru jag begärt att de skulle sändas över Köpenhamn med ångbåt och som man har stor risk

att de gå kaputt genom långt uppehåll, ber jag dig sända dem med Theodor och på ångbåten till Ström eller Lilla Edet, därifrån skulle i brist på forbonde robåt tingas till Åkerström, varifrån är blott fem fjärdingsväg till Vänersborg och Beckman, kan han ännu icke få körare ända till Bäckefors, så måste det åtminstone lyckas skaffa dem fort till Mellerud, varifrån jag kan direkt ombesörja hämtning. Jag hoppas de egna skärgårdsbåtarna inkomma, vore så någon av dem tillfreds att mottaga växterna, skulle du kanske kunna kosta på bogsering till Ström utifall vindarna bliva contraira”.

Baldersnäs park har mycket att berätta för oss om sin tids naturuppfattning och samhällsliv. Samtidigt är det möjligt att vi inte längre har resonans för det romantiska budskapet i dess enskilda element. Liksom vi idag betraktar Caspar David Friedrichs högromantiska landskap med intresse och nyfikenhet men utan förmåga till inlevelse, så förstår vi kanske inte riktigt vad Sjögrottan på Baldersnäs försöker säga till oss. Någon kanske till och med tycker som C.Th. Sörensen att det vilar ett löjets skimmer över det verklighetsfrämmande svärmeri som den romantiska parkens lusthus och grottor ger uttryck för. Men det finns även

ett tidlöst romantiskt inslag i parken på Baldersnäs som vi förmår uppleva lika starkt nu som då. Det är de stora åldrade träden, som står för beständighet och kontinuitet i en föränderlig värld, det är de fria fälten och utsikterna över vatten och skogklädda berg. Oswald Sirén väljer att avsluta sitt verk om de romantiska anläggningarna i Europa med en beskrivning av parken på Baldersnäs ”dels emedan detta ställe är en av de senaste och mest betydande anläggningar av den art som sysselsatt oss i det föregående, och dels på grund av att landskapet här kännetecknas av en romantisk nordisk skönhet som sväriligen överträffas i någon annan trakt av landet”.

LITTERATUR

- Dahlgren, L., *En svensk herrgårdssläkt*. Stockholm 1909.
Eneroth, O., *Trädgårdsodling och naturförsköningkonst*. 1:a samlingen 1857, 2:a samlingen 1859, 3:e samlingen 1863.
Sirén, O., *Kinas trädgårdar och vad de betytt för 1700-talets Europa*, vol. II Stockholm 1950.
Sylvén, N., *Till Värmland och Dal. Ur Lustgården 1939*.
Sörensen, C.Th., *Europas Havekunst*. Köbenhavn 1959.
Sörensen, C.Th., *Havekunstens Oprindelse*. Köbenhavn 1963.
Svenska Trädgårdskonsten. Stockholm 1930.
Svenska Trädgårdsföreningens årsskrift 1834, 1857.
Wern-Bugge, E., *En gammal herrgård*. Stockholm 1920.

In memoriam

Arne Rydbeck (1886—1981) — en skogsman nära naturen

När jägmästaren *Arne Rydbeck* gick bort den 8 juni 1981 vid 95 års ålder, var han den äldste bland Sveriges jägmästare och tillika dendrologföreningens äldste medlem.

Arne Rydbeck utexaminerades 1910 från Kungl. Skogsinstitutet vid Djurgårdsbrunnsviken i Stockholm. Därefter verkade han först som jägmästare i Norrland men engagerade sig snart i skogsförsäkringsfrågor och blev slutligen verkställande direktör i Skogsförsäkringsaktiebolaget, som senare blev dotterföretag till Städernas/Trygg-Hansa.

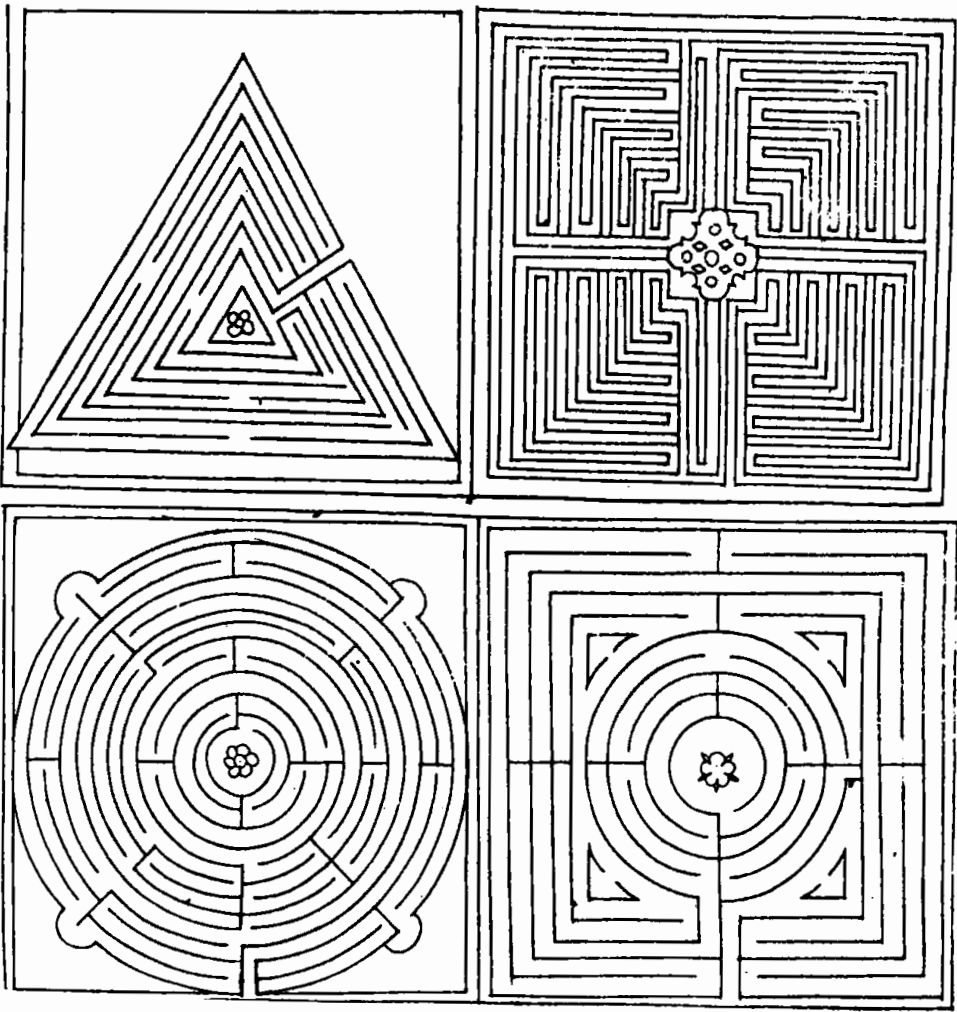
Arne Rydbeck var intill slutet obrutet vital och verksam. Han stod naturen, träden och allt växande mycket nära. In i det sista vandrade han iakttagande och forskande i skog och park och diskuterade ingående med yngre kolleger skogsskötselns olika problem. Han hade en ungdomlig filosofi genom sitt starka mil-

jömedvetande, han var starkt kritisk mot de mycket stora hyggena och mot de stora monokulturerna, han pläderade energiskt för en god björkinblandning i alla bestånd.

Intresserad och vetgirig deltog han ofta i dendrologföreningens exkursioner. In i det sista skötte han också sin trädgård. Gärna berättade han om sina älsklingsväxter rosorna och särskilt om mandarinrosen (*Rosa moyesii*), som växte så vackert ute i Sandhamn.

Arne Rydbecks starka engagemang i naturvården och skogsskötseln, hans erfarenhet från 78 års verksamhet inom skogsbruket gjorde honom till något av ett fenomen och en god källa till inspiration bland sina yngre kolleger, de flesta med ett halvsekel mindre av skoglig erfarenhet. Förvisso kommer han länge att minnas av dem som hade den stora förmånen att höra till hans lyssnare och vänner.

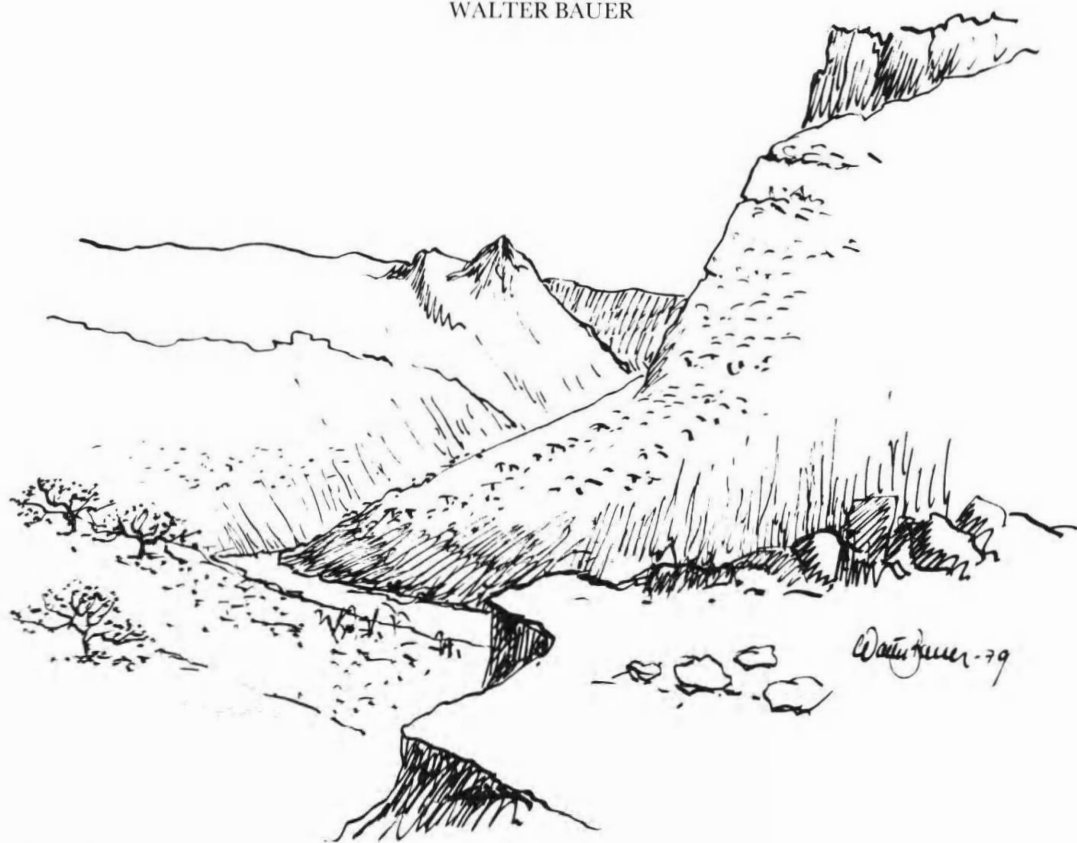
MAGNUS FRIES och HENNING HAMILTON

Labyrinthmönster

Arabisk dagbok

WALTER BAUER

I denna del av escarpment, vild och svårtillgänglig, växte det träd, som vid hemkomsten till Sverige examinerades till *Maesa lanceolata* Forssk. Teckning av förf.

27 april 1979. Fredag, helgdag. Utflykt till en avsides trakt några mil söder om Ahad Rafida. Min följeslagare och vägvisare Lars Lundwall, arkitekt, stationerad som stadsplanerare i huvudorten Abha, är väl förtrogen med landskapet, som berörs av regionplaneringen.

Vi åker i Lundwalls luftkonditionerade bil genom en stäpp med *Acacia tortuosa* som dominerande träd. Stannar för att se närmare på en lian, som med sin påfallande ljusgröna färg skiljer sig från den solbrända omgivningen. Här har den använt en akacia som klättestöd. Det visar sig vara en av två inhemska *Cissus*-arter, *C. rotundifolia* (Forssk.) Vahl. I brist på annat

brukar den även breda ut sig på någon berghäll för att få sina suckulenta stammar och blad tillräckligt solexponerade.

Vårt mål för dagen är en vild ravin som öppnar sig mot escarpment, benämning på förkastningsbranterna mellan högplatåer och Rödahavssänkan.

Här ställer vi bilen och söker upp en skuggig plats under några fikonträd och dukar upp vår enkla lunch på en kortbetad grässlätt, bl.a. nybakat bröd, inhandlat vid ett litet bageri på morgonen i Khamis Mushayt.

Blommande kvist av *Maesa lanceolata*, insamlad i Saudi-Arabien 1979. Teckning av förf.

Fam. Myrsinaceae

Maesa lanceolata Forssk.

Storväxt träd i en djup ravinn med stora runda runda stenar och klippblock
när escarpment söder om Khamis Mushayt ca 2200 m ö.h.
den 27/4 1979

Maesa lanceolata

Efter denna siesta i +30°C är det dags för klättring upp för en av de sluttningar som från 2.200 m.ö.h. höjer sig ytterligare ett par hundra meter med branta avsatser, klippfyllor och stora stenblock, som inte precis underlättar bestigningen. Efter någon timma gör vi en paus för att fotografera, teckna och samla växter. Ett stort lövträd med blanka helbräddade blad skiljer sig från omgivningen. Med visst besvär lyckas jag bryta en kvist, som vid återkomsten till Abha läggs in i min växtpress. Bland många andra insamlade växter får den följa med hem till Sverige för närmare bestämning. Docent Lars Kers i Bergianska trädgården brukar hjälpa mig med detta och när det gäller trädet i ravinen har han kommit fram till att det måste vara *Maesa lanceolata* Forssk. familj Myrsinaceae. Arten är inte upptagen i *First contribution to the floristic knowledge of Saudi Arabia* av italienarna Marco och Dinelli, publi-

cerad i *Annali di Botanica* 1974. Inte heller finns den med i A.M. Migahids stora verk *Flora of Saudi Arabia* 1978. Lars Kers har i Riksmuseets samlingar jämfört mitt exemplar med motsvarande från nordöstra Afrika och anser att fyndet är så intressant att det bör införlivas med Riksmuseets herbarium där man är mån om att få även Saudi-Arabiens inte alltför artrika flora representerad.

Auktorsnamnet är alltså Forsskål. Undras var denne Linné-lärjunge fann Maesaträdet — kanske i Jemen som gränсар till Saudi-Arabiens Asirprovins, där jag fann mitt exemplar. Kanske arten finns med i den samling, som Carsten Niebuhr, den danska expeditionens astronom och kartritare, lyckades rädda till Köpenhamn sedan alla övriga i den olyckliga forskningsresan till "Lyckliga Arabien" avlidit 1764.

Vid den "förstenade skogen", som varken är skog eller förstenad men väl förkislade trädstammar, kanske omkr. 60 miljoner år gamla — på denna av hundratusentals fossila trästycken översvämmade sandslätt ett par mil sydost om Riyadh — fann jag för några år sedan en märklig växt, förtorkad i öken vinden på den heta sanden: *Anastatica hierochuntica*, Jerikos ros. En kraftig pärlrot och ett antal smala utåtriktade grenar, som vid frömognaden torkat och böjt sig inåt mot centrum så att de bildar något av ett klot.

I Arabisk resa berättar Charles M. Doughty från en färd genom ett sandlandskap att hans karavan träffade på en mängd av årets "jerikos ros". Beduinerna kallar den chef (kef) Marhab. Kef är den kupade handflatan med fingrarna knutna.

I "Öknen blommar" beskriver Vivi Täckholm hur växten betar sig efter fruktsättningen i sitt torkade tillstånd och hur den i en del fall kan lossna från sitt fäste i marken och rulla bort med vinden. När den uppnått en fuktig omgivning öppnar sig grenarna varvid fröna lossnar och får möjlighet att gro. Även om växten är död och förtorkad behåller den sin hygroskopiska rörelseförmåga, något som givit upphov till sym-

Förkislade träd-
stammar i "förste-
nade skogen!"
Ruhayyat al-Hamra 1973

boliken om ett evigt liv. Jerikorosor i Kairos Agrikulturmuseum, funna i tvåtusenåriga mumiegravar, sträcker fortfarande på grenarna när de kommer i beröring med vatten. Men någon livsyttring är det inte.

Kaff Mariam är enligt Vivi Täckholm ett annat arabiskt namn och betyder Marias knutna hand.

Växtens egendomliga sätt att lösgöra sig och sprida sig med vindens hjälp har man lagt märke till i Gamla testamentet. Bl.a. Jesaja, kap. 17:13:

"men han skall näpsa dem och de skola sig lång väg bort; och skall förfölja dem, såsom stoftena på bergen sker i wädret, och såsom enom wäderhwirfwel sker i stormenom."

I den nyare bibelöversättningen 1917 heter det något annorlunda utifrån det hebreiska ordet g a l g a l:

"Men han näpsar dem, och de flyr bort i fjärran; de jagas bort såsom agnar för vinden uppe på bergen, och såsom virvlande löv för stormen."

Galgal skall ordagrant betyda "något som rullar" ett "hjul". Med all respekt för stoftena på bergen, agnarerna för vinden och virvlande löv, finns det enligt botanister med bibelkunskafer inte någon annan växt som bättre motsvarar denna liknelse med galgal än just jerikorosen, *Anastatica*.

*Anastatica
hierochuntica*
Ruhayyat al-Hamra
1973

En ensam weymouthtall i Drottningholms engelska park. Foto W.B. 1980.

Weymouthtall

WALTER BAUER

I Drottningholms park dominerar våra inhemska lövträd: al, alm, lind, lönn, ask, ek, björk, gran, vanlig tall och några till. Främmande arter är sällsynta. Av dessa senare kan nämnas *Pinus strobus*, weymouthtall. Den planterades någon gång på 1830- eller 1840-talet.

Enligt Wollin placerades några vid Floras kulle, vid Munckens backe och sydost om Götiska tornet. Av de sistnämnda finns fortfarande något exemplar kvar av de ursprungliga weymothtallarna inklämt mellan en

grupp lövträd. Tallen har fått stå kvar mera av pietets-skäl som en erinran om ett spirande dendrologiskt intresse under den tid då den importerades eller anskaffades från någon inhemsk odlare. Något bortkommen ser den ut i detta sällskap och att plantera nya har aldrig varit på tal. Det finns betydligt angelägnare åtgärder när det gäller parkens förnyelse och underhåll.

En gren med typiska kottar av weymouthtallen i Drottningholm. Teckning av Lisa Bauer 1980.

1980 skadades en av huvudstammarna och måste sågas ner. En gren med kottar förevigades och presenteras här för Lustgårdens notisläsare. Typiskt för barren är deras tydligt vita klyvöppningslinjer. Kottarna är 10—20 cm långa, hängande, kanelbruna, luckra och något krökta. Fröna är brunt marmorerade och är

försedda med halvmånformade vingar. Arten är inhemsk i Nordamerika. Sitt namn har den fått av lord Weymouth på vars egendom tallen på 1700-talet togs upp i skogsodling.

Walter Bauer

*Eken i Oxenstiernsgatan
Lisa Bauer - 82*

Eken på Oxenstiernsgatan. Teckning av Lisa Bauer oktober 1982.

När Sveriges Radios TV-hus skulle byggas fick Lisa Bauer i uppdrag att göra ett perspektiv, som skulle illustrera sammanhanget mellan äldre byggnader och nya i förening med eken på Oxenstiernsgatan. Teckningen visar hur eken såg ut 1966 innan en för kronformens betydelsefull sidogren sågats av.

Eken på Oxenstiernsgatan

När Oxenstiernsgatan i Stockholm projekterades i början av 1960-talet hade man på Gatukontoret lagt märke till att där stod ett gammalt träd i vägen för bygget. Gatunivån skulle komma att höjas ca 1 m över trädets marknivå. I stället för att fälla eken, vilket väl legat nära till hands, gör man sig tvärtom omakett att bygga upp en stödmur kring stammen med en öppning för luftväxlingens skull. Ett mirakel, ett slags underverk. En ek mitt i gatan med en refug som delar körbanan i två filer.

Tjugo år har gått till ända och eken lever. Trots giftiga avgaser, rubbade grundvattenströmmar, minskad näringstillförsel, saltlösning med smältvattnet,

extrem sommartorka emellanåt och så ekvecklarlärvers angrepp som i förening med andra nedbrytande faktorer kunnat påskynda en förintelse.

Men eken står där, grönskar på våren och sommaren, fäller sina rostbruna blad på hösten och gläder de invånare som har sinne för gamla träds beteende, inte minst på vintern när grenverket avtecknar sig som en silhuett mot himlen.

En dag i slutet av oktober studerade tecknaren eken från sin parkerade bil. Resultatet överlämnades som gåva från dendrologföreningen till avgående ordföranden Ebbe Gyllenstierna vid ett extra höstsammanträde 1982.

Walter Bauer

Ett östasiatiskt korkträd

Korkträd, *Phellodendron amurense* på Rosendalsterrassen, Kungl. Djurgården Walter Bauer foto 1977.

På Rosendalsterrassen, Kungl. Djurgården, Stockholm växer detta korkträd, *Phellodendron amurense*. Sannolikt har det planterats någon gång under tiden för Rosendals trädgårdsskola. Det finns andra udda trädarter från denna period, bl a en flikbladig mycket ovanlig hästkastanj.

Korkträdet förekommer i vilt tillstånd i Nordkina och i Amurprovinsen bort till Korea, där det skall växa i låglandsskogar. Bladen, som påminner om askens, är alltså parbladiga. Hos denna art är de försedda med genomskinliga punkter mellan sågtänderna, synliga under förstoringsglas. Vid gnuggning avger bladen en aromatisk doft. Trädet är tvåbyggare. Hanblommorna är gulgröna och sitter i vippliknande klasar. Stam och grövre grenar är försedda med en ljusgrå, djupt inskuren bark. I Kina användes denna som isoleringsmaterial och för tillverkning av nåtflöte. Till kork duger den inte.

Phellodendron amurense — uppger Tor Nitzelius i

sin *Boken om träd* — är ett av de härdigaste bland de från Östasien införda parkträden. I Bergianska trädgården uppger samma källa (boken kom ut 1958) finns ett ca 10 m högt exemplar. Rosendalsträdet är ca 5 m högt.

SPF:s växtatlas, utgiven av Sveriges Pomologiska Förening 1961, hänför *Phellodendron amurense* till en så sydlig zon som I; en revidering är kanske på sin plats. I Boom-Kleijns *Trädens rike* (1966) där jag hämtat en del av ovanstående sakuppgifter, får man veta att "i Frankrike används *Phellodendron* här och var som gatuträd, men på det hela taget är trädet inte särskilt intressant, och det är alltså inte så underligt att mycket få plantskolor för det." Till detta omdöme kan väl endast tilläggas att alla träd är intressanta, det beror helt och hållet på i vilket sammanhang de förekommer och i vilket tillstånd de befinner sig. Korkträdet på Rosendalsterrassen är *intressant* bl a med sin från omgivningens helt avvikande kronform.

Walter Bauer

”Nordens praktfullaste orkidé”

Tittar man i Kindbergs gamla flora för Östergötland (i detta fall andra uppl. -74), så finner man, att röda skogsliljan (*Cephalanthera rubra*) funnits på skogsängar i provinsens östra del. I Östergötlands Flora, utgiven av Erik Genberg, finns röda skogsliljan enligt utbredningskartan på få ställen i södra, norra och östra delarna av landskapet. Jag har vidare hört, att den åtminstone funnits i Horn och i närheten av Ulvåsa. Men exemplaren har inte varit alltför märkliga. Häromdagen, när jag min vana trogen gick igenom ett tiotal dagstidningar, fann jag till min häpnad en notis med bild av röda skogsliljan i Kinda-Posten, som är en avläggare av Vimmerby Tidning. Jag satte mig i telefonförbindelse med notisförf. och fick löfte om att vid besök bli visad till växtplatsen, som var en smula svår att beskriva.

Vi möttes i Vimmerby, och notisförf. körde mig direkt ut till växtplatsen, som ligger cirka en halv mil västerut från Vimmerby vid en skogsväg, som går förbi västra änden av Knabbarbsjön.

Växtplatsen befinner sig ända intill vägkanten men är ändå så gott som osynlig nere ifrån skogsvägen.

Här fann jag bland ris och nedfallna tallgrenar, ovanför ett jättebestånd av örnbräken, fyra, fem exemplar av röda skogsliljan. Ett av exemplaren var verkligen praktfullt — inte mindre än 80 cm högt och rikblommigt!

De andra exemplaren betydligt mindre, men också de i blommande skick.

Inte utan skäl kallar en kännare som Arvid Ohlsson röda skogsliljan för ”Nordens praktfullaste orkidé”.

Carl Rylander-Ryl

Recensioner

Dendrologi i fickformat

Bokmarknaden berikas nu allt oftare med stora och praktfulla böcker om trädgård och allt som rymms däri. En icke oangenäm omväxling erbjuder Carl Rylander—Ryls ”Prydnadsträd och prydnadsbuskar” (Settern, 1982). I behändigt fickformat finns här samlade beskrivningar och värdefulla upplysningar om såväl sällsynta men odlingsbara som mera vanliga prydnadsträd och buskar. Små men tydliga färgbilder efter författarens egna foton kompletterar texten där de behandlade växternas lokaler ofta meddelas.

Författarens entusiasm för uppgiften är ej att ta miste på och de korta beskrivningarna är mycket personliga och vittnar om stor beläsenhet och kunskaper på många fält. Det gör också inledningen där de litterära anspelningarna och citaten flödar alltifrån Milton och Linné till Carel Čapek och Anders Österling.

Ett register utökad med odlingsråd avslutar den lilla skriften som inte minst för den intresserade amatören kan bli ett trevligt sällskap under promenader i parker och planteringar.

Gösta Adelswärd

Löfstad slott

Löfstad slott, söder om Norrköping, är ett herrgårds-hem med månghundraåriga traditioner och en ägarlängd som innefattar ätterna Lillie, Fersen och Piper. Sedan nära fyrtio år förvaltas det av Östergötlands museum som håller slottet med märkliga samlingar samt parken öppen för allmänheten under sommar-månaderna.

På initiativ av museet har den engelska parken som omger slottet under 1981 inventerats av landskapsarkitekt Kjell Lundquist, ett värv som utförts som examensarbete och utmynnar i förslag till restaurering, vilket också var målsättningen.

Här kan endast bli fråga om en anmälan av ett arbete som synes vara värt ett ingående studium, vilket när detta skrives ej funnits tid till. Det är emellertid angeläget att de — förhoppningsvis många — som intressera sig för hithörande problem får kännedom om dess existens.

I korthet kan konstateras att parken, som väl kan sägas vara representativ för hur man i Sverige uppfattade den engelska landskapsstilen, nu är grundligt dokumenterad. Praktiskt taget varje träd och buske

finns inmätt och beskriven och utförligt redovisad på sju utmärkta plankartor.

Med utgångspunkt från slottets, trädgårdens och parkens historia ges riktlinjer för framtida vård och skötsel. Restaureringsarbetena är tänkta att genomföras under en 25-årsperiod genom succesiv avverkning och nyplantering. Kontinuiteten kan härigenom bibehållas och parken kan bibehålla sin allmänna karaktär samtidigt som vissa typiska drag framhävs och understryks.

Av litteraturförteckningen framgår att Löfstad slott och park varit föremål för flera framstående fackmäns intresse. Intressantast i detta sammanhang är Walter Bauers "Löfstad slott — del av parken. Förslag till åtgärder" 1978. Det finns följande så få referenser till artiklar i Lustgården.

För våra läsare, som i detta nummer av Lustgården återigen uppmanas att inventera parker, trädgårdar och liknande anläggningar, kan denna skrift vara av allra största värde; här finns metodik redo att användas även vid mindre ambitiöst utplagda inventeringar. Den kan rekommenderas från Östergötlands museum, Vasavägen 16, 582 20 Linköping. Pris omkring 70:— kr.

Kjell Lundquist hade under sin vistelse på Löfstad också tid att forska i det magnifika biblioteket där det, som ofta på gamla herrgårdar, finns en hel del trädgårdslitteratur. Särskilt ett verk väckte hans nyfikenhet. Det var "Plans de Jardins dans le Gout Anglais & instructions dans l'Art de distribuer & planter de petits Terrains" tryckt 1798 och författad av Jean Louis (John Ludvig) Mansa, kunglig dansk trädgårdsmästare vid Fredriksborgs slott.

Denne Mansa tycks ha varit en inflytelserik propagandist för de nya strömningarna inom trädgårdskonsten och hans vackra planschverk gjorde säkert sitt till. Originalen i tvårfolio har fint färglagda och mycket instruktiva planer för mindre anläggningar i "den engelska stilen" för alla upptänkliga lägen och terrängtyper. Lundquist har låtit göra en kopia i halv skala dock naturligt nog utan färgläggning. Den är ett fynd för den trädgårdshistoriskt intresserade. Ännu finns ett fåtal exemplar kvar till självkostnadspris, 25:—. En ny upplaga ställs i utsikt om tillräckligt intresse yppas. Originalen lär vara svåra att uppbringa, sådana sägs hittills endast ha spårats i enstaka exemplar på bibliotek i Köpenhamn, Paris och New-York. Hänvändelse kan ske till Landskapsarkitekt Kjell Lundquist, Studentgatan 38, 223 60 Lund.

Utgivaren säger sig i företalet kunna fastslå att 'Mansas "Udkast"' nästan läroboksmässigt följts vid

anläggandet av "Promenad Trädgård" vid Löfstad slott år 1800 och möjligen är förhållandet detsamma vid flera andra mindre-halv-stora lantegendomar runt om i landet.' Det är ett spännande uppslag vartill det kanske finns skäl att återkomma i Lustgården.

Gösta Adelsvärd

Från gamla tider

På spaning efter den tid som flytt företog Miles von Wachenfelt i september 1959 en biltur i sällskap med vännen Lars Carlsson numera bitr. generalkonsul i New York. Intrycken från resan har han samlat i en liten skrift som 1981 utkommit av trycket i en mycket begränsad upplaga med titeln "På strövtåg i Dal och Värmland till kyrkor, släktgravar och gamla gårdar." De platser som besöktes var väl bekanta för författaren om icke genom besök för länge sedan så genom ingående kännedom om ägarna och deras släktförhållanden — ofta är det fråga förfäder eller fränder till honom själv. Med alla dessa som nu vila under kyrkohällen, stiger fram ur notiser i Elgenstiernas ättartavlor eller berättarens eget minne umgås han naturligt och självklart och förmedlar en känsla av att det ändå inte är så långt mellan då och nu och att det är viktigt att vi håller kontakt med det förflutna för att bättre kunna möta framtiden.

Det är vackra trakter som passeras, men kanske okända för många och lite bortglömda. Men för Miles von Wachenfelt är det som att komma hem och hans historiska och personhistoriska kunskaper ger liv åt de många besöken i kyrkor och på herrgårdar och begravningsplatser. Med övad blick och ett tidsperspektiv som lå förunnats registrerar han de förändringar som lantbruket och därmed landskapet undergått för att inte tala om det förfall som tyvärr ofta möter i trädgårdarna.

En medlem i vår förening får spontant denna tanke vid läsningen av dessa beskrivningar; här finns bestämt dolda skatter för dendrologer och parkvårdare — inte främst i det stora formatet — men små gömda och glömda som väntar på att återupptäckas.

Gösta Adelsvärd

Handböcker

Inte alla nyutkomna trädgårdsböcker kan sägas vara nödvändiga, men Bror Tunblads Växtdoktor ger besked om trädgårdens skadegörare och deras bekämpning på LT:s förlag hör hit. På något mer än 150 sidor har han fått med det mesta, som har med trädgårdens skadegörare att skaffa. Hans egna teckningar i färg

bidrar också till att reda ut begreppen. En liten vacker bok!

Carl Rylander-Ryl

Sven Gréen har myrans flit och TV:rapportörens popularitet. Från villan i Danderyd går den ena boken efter den andra ut. Nu senast heter boken Växter uppåt väggarna och är utgiven på LT:s förlag. Det

mesta, man behöver veta om dylika väggprydnader — ja — det finns i denna lilla bok av en hårdtrimmad trädgårdsman! Färgbilder och klargörande teckningar finns också med liksom register över latinska namn och register över svenska namn och namnsorter.

Carl Rylander-Ryl

Styrelseberättelse 1981

I likhet med tidigare år har föreningens verksamhet även under 1981 varit livlig och rönt ett stort intresse från medlemmarnas sida. Detta återspeglas även i att omkr 300 medlemmar deltagit i de 5 exkursioner som varit aktuella. Den planerade Göteborgsexkursionen måste tyvärr inställas på grund av för lågt deltagareantal. Denna exkursion kommer dock att inplaneras vid ett senare tillfälle.

”Lustgården” 1981 utkom i början av september och tillställdes då 725 fullbetalande medlemmar med vardera 1 ex direkt från tryckeriet, medan 49 ex utsändes senare av sekreteraren till de medlemmar som dröjt med årsavgiftens inbetalande. Med de ändrade portokostnaderna som nu råder är det angeläget att årsavgifterna inbetalas så snart som möjligt, vilket förbilligar utsändningen av årsboken om den skickas direkt från tryckeriet. Denna kostnad har under 1981 varit 3:50 kr för tryckeriutsända exemplar, medan enstaka sändningar från föreningens kansli har betingat 8 kr pr ex, dvs en kostnadsfördyring med 4:50 kr/ex. ”Lustgården” är kostsam och tryckningen av denna kan inte enbart bekostas av årsavgifterna, utan kan ske endast tack vare bidrag från olika håll.

”LUSTGÅRDEN” 1981 innehåller bl a en skildring av ”Piper och den romantiska parken”, ”Reflektioner kring den japanska trädgården”, och en reseberättelse över föreningens exkursion i Slovenien och Jugoslavien i juni 1980, m fl intressanta artiklar.

Föreningens 62:dra årsmöte avhölls i Södertälje den 23 maj på ”Hotell Skogshöjd” med stor anslutning av omkr 100 deltagare. Till ordförande omvaldes enhälligt Ebbe Gyllenstierna, som dock avsåg sig omval under 1982. Till ordinarie styrelseledamöter för perio-

den 1981—1983 omvaldes Ulla Ditzinger, Tor Nitze- lius, Ingvar Nordin och Vera Gade samt nyvaldes efter Sven A Hermelin — som frånsagt sig omval — Ingrid Lundholm. Som suppleanter för samma period omvaldes Örjan Nilsson och nyvaldes Ebba Horn efter Carl Adam Lewenhaupt. Som revisorer för 1981 omvaldes Björn Ditzinger och René Dombret med Per Christian Boholm som suppleant. I valberedningen omvaldes Björn Ditzinger och Brita Söderberg och nyvaldes Bengt M P Larsson efter Märten Smedberg.

Årsmötet förelades styrelseberättelsen för 1980 jämte ekonomisk redovisning och revisionsberättelse och dessa lades med godkännande till handlingarna.

Det konstaterades att anslutningen till årets genomförda exkursioner hade varit god med undantag för den ovan relaterade Göteborgsexkursionen. Rörande 1982 års begivenheter meddelades att arbetsutskottet arbetade på att genomföra resor till bl a Bornholm, Sigtuna/Uppsala-området i anslutning till årsmötet, en höstresa till Södra Frankrike och en sedvanlig fjälltur under Märten Smedbergs ledning. Gotland och Macedonien måste däremot anstå till ett senare tillfälle.

I samband med årsmötet avtackades trädgårdsarkitekt Sven A Hermelin för sina 40-åriga insatser till föreningens fromma och för all glädje och visdom han delat med sig av till föreningens medlemmar. Ordföranden överlämnade en kristallskål signerad Lisa Bauer. Sven A Hermelin framförde sitt och makan Kerstins tack för all trofast vänskap.

Det beslöts även att i viss utsträckning höja årsavgifterna vilka fr o m 1982 är:

Årsbetalande medlem	85:—
Årsbetalande familjemedlem	30:— (oförändrad)
Studerande medlem	25:— (oförändrad)
Stödande medlem	100:— (oförändrad)
Ständig medlem	1.000:—
Ständig familjemedlem	500:—

1981 års exkursioner har genomförts med:

1. *En kvällsvandring* den 5 maj längs Brunnsviken till Bergianska Trädgården under ledning av professor Magnus Fries.
2. *En kvällsvandring* den 12 maj från Kista över Järvafältet till Akalla by under ledning av trädgårdsarkitekt K. F. Wachtmeister.
3. *Årsmöte i Södertälje* med 2 dagars exkursioner på Södertörn den 23—24 maj med något över 100 deltagare. Många intressanta mål besöktes t ex Hörningsholms slott, Gösta Zetterqvists berömda trädgård i Sorunda, World Life Fund på Fituna samt Mariebergs säteri.
4. *Skärgårdstur till Korsö och Ramsmora* den 13 juni, vilket blev ett olycksdatum när det gällde vådres makter. Stormvindar på förmiddagen avskräckte många som anmält sig, men en lyckad tur genomfördes dock under "skeppare" René Dombrets ledning.
5. *Fjälltur i Laisaliden invid Tärnaby* den 14—20 augusti under civiljägmästare Mårten Smedbergs ledning. Den blev fulltecknad och rönt liksom vanligt stor uppskattning av deltagarna.
6. *Skåneexkursion* organiserad och ledd av friherre Otto Bennet i Helsingborg. Den hade lockat omkr 80 deltagare, vilka fick se bl a Weibullsholm och Ekebo skogsförädlingsanstalt men också slottsparkerna vid Wrams-Gunnarstorp med 300-åriga avenbokspergolan och de 400-åriga enorma buxbomshäckarna. Ett besök hos kaktusodlaren Lenart Blomcrantz i Allerum hanns även med liksom ett parkbesök på Trolleholm. Före avslutningen besöktes också Botaniska trädgården i Lund, där en demonstration av dendrokronologi lämnades och en hastig genomgång av trädgården fick utgåra avslutningen på en synnerligen lyckad exkursion.

7. Årets exkursioner avslutades med ett besök hos landskapsarkitekt Ulla Bodorff-Gyllenhaals *Hammersta gård* den 5 september vilket hade lockat inte bara medlemmar från föreningen utan även ett stort antal trädgårds- och landskapsarkitekter.
8. Arbetsårets avslutning ägde som vanligt rum på Skogs- och Lantbruksakademien den 2 oktober med sedvanlig *bildvisningskväll* med ett föredrag av Walter Bauer. Den var välbesökt och trevlig och blev samtidigt en introduktion till ett senare besök på Konstakademien, där "Minnesutställning över Gustaf III:s trädgårdsarkitekt, Fredrik Magnus Piper" demonstrerades av Walter Bauer den 3 oktober.

Föreningens *styrelse* har under året, liksom dess *arbetsutskott*, haft ett sammanträde.

Som funktionärer har under året fungerat:

Gösta Adelswärd, redaktör.

Örjan Nilsson, sekreterare intill årsmötet

Helmuth Wanderoy, skattmästare, fr o m årsmötet även sekreterare.

Senast utkomna, men även äldre årgångar av "Lustgården" har rönt en efterfrågan som tycks stå sig år från år.

Korrespondenskortupplagan är helt slut och fn arbetas med en ny form för sådana kort.

Föreningen är i hög grad beroende av medlemsaktivitet och en sådan har även under året visats av många enskilda medlemmar. För denna välvilja och för en utomordentligt förnämlig hjälp i organiserandet av exkursioner och studiebesök ber styrelsen att få framföra sitt varmaste tack.

Uppsala och Stockholm i januari 1982

Föreningen för Dendrologi och Parkvård
Dess styrelse

Ebbe Gyllenstierna
ordförande

Helmuth Wanderoy
skr och skattm

Styrelseledamöter och revisorer

PERIODEN 1980—1982

Ordinarie:

Bauer, Walter, arkitekt LAR, Artillerigatan 76, 115 30 Stockholm (08-61 90 29)

Fries, Magnus, professor, v. ordf. Ynglingavägen 5 B, 182 62 Djursholm (08-755 73 03)

Gyllenstierna, Ebbe, överste, *ordförande*, Gyllenstiernsgatan 10, 115 26 Stockholm (08-67 87 65)

Jungstedt, Inga, arkitekt LAR, Tideliugatan 43, 116 69 Stockholm (08-84 12 40)

Wanderoy, Helmuth, hortonom, *sekreterare och skattmästare*, Norrlandsgatan 44 B I, 752 29 Uppsala (018-15 35 00)

Suppleanter:

Arnborg, Tore, professor, Luthagsplanaden 5 A, 752 25 Uppsala (018-10 67 91)

Sundell, Olof, disponent, Korsnäs-Marma AB, 770 71 Stjärnsund (0255-800 01)

Wiberg, Margareta, fröken, ingenjör, Granitvägen 22 A, 752 43 Uppsala (018-12 12 27)

PERIODEN 1981—1983

Ordinarie:

Ditzinger, Ulla, fru, Bråvallavägen 21, 182 63 Djursholm (08-755 12 13)

Lundholm, Ingrid, fru, fil. lic., Nockebyvägen 39, 161 40 Bromma (08-25 39 39)

Nitzelius, Tor G., amanuens, Box 2, 310 10 Våxtorp (0430-330 55)

Nordin, Ingvar, fil. dr., Botaniska Trädgården, 413 19 Göteborg (031-45 81 45)

Gade, Vera, fru, Bidevindsvägen 15, 603 65 Norrköping (011-11 91 40)

Suppleanter:

Horn af Äminne, Ebba, grevinna, Öjervik, 680 12 Rottneros (0565-603 77)

Nilsson, Örjan, docent, Bellmansgatan 166, 754 28 Uppsala (018-11 00 90)

PERIODEN 1982—1984

Ordinarie:

Adelswärd, Gösta, friherre, *ordf. fr o m 82 10 29*, Slefvinge, 597 00 Ätvidaberg (0120-103 72)

Engstedt, Gösta, lantbrukskonsulent, Kungsgatan 16, 381 00 Kalmar (0480-141 70)

Lindgren, Arne, direktör, Vårgårdsvägen 60, 133 00 Saltsjöbaden (08-781 50 05)

Smedberg, Mårten, akademijägmästare, Fiskartorpsvägen 108, 115 42 Stockholm (08-30 30 65)

Smedberg, Olof Fredrik, advokat, Hanstawiik, 151 90 Södertälje (0755-320 32)

Suppleanter:

Fredrik von Feilitzen, doktor, Katrinebergsvägen 9, 117 43 Stockholm (08-18 50 30)

Söderbaum, Gunhild, fru, Banérgatan 81, 115 26 Stockholm (08-62 43 85)

REVISORER UNDER 1982

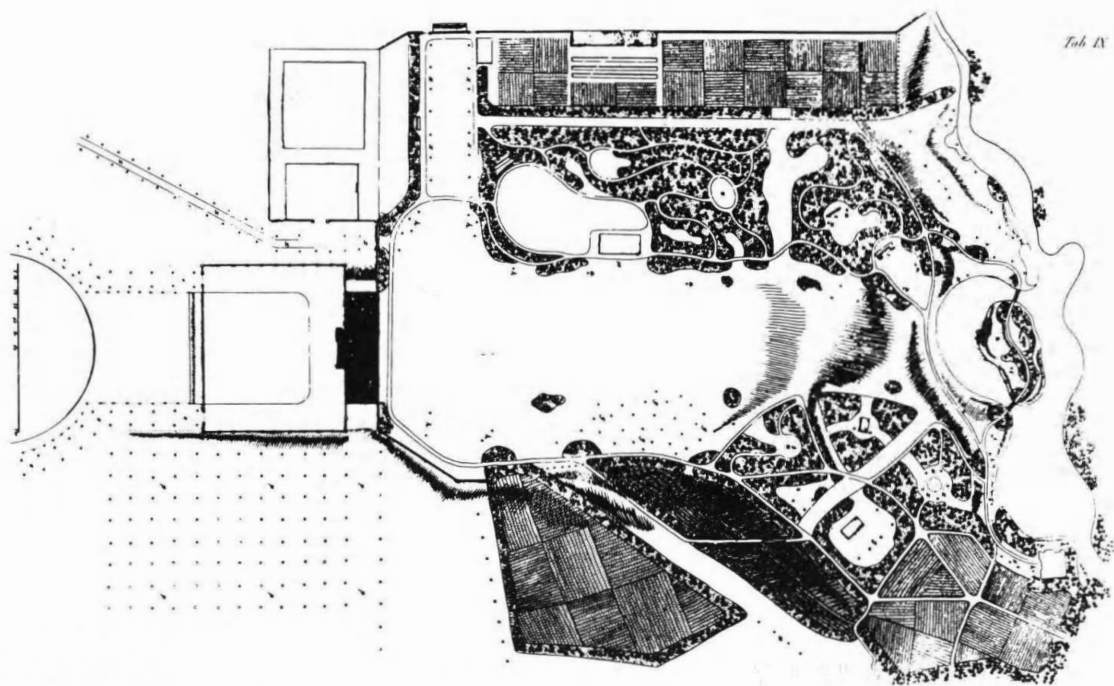
Ordinarie:

Ditzinger, Björn, forstmästare, Bråvallavägen 21, 182 63 Djursholm (08-755 12 13)

Dombret, René, byrådirektör, Brantingsgatan 41 III, 115 35 Stockholm (08-60 83 00)

Suppleant:

Boholm, Per Christian, hovrättsassessor, Bragevägen 10 II, 114 24 Stockholm (08-34 85 84)

Förslag till parkanläggning i *Plans de jardins dans le gout anglais* av dansken Johan Ludvig Mansa. Verket tryckt 1798 är sällsynt men finns bl a på Kungl. Biblioteket i Stockholm.

